

H. G

Om Byffe = Krud,

Naar det er opfundet i Europa,

og

Hvorlænge det har været i Brug i Danmark.

Der ere visse Fabler og Bildfarelser indkommen i Verden, som kunde lignedes med det Ukrud, der, i hvor meget man luger og gjør sig Umage med at udrydde det, kommer det dog altid igien, eller efterlader sig en heel Deel Levninger. Jeg taler om det slags Fabler, hvormed Historien, der burde være Sandheds Vidne, Tidernes Ljus, og Menniskens efterrettelige Regel i mangfoldige slags Tilfælde, befindes endnu paa mange Stæder formørket, usikker og vildsom; Uagtet ald den megen Nøye og Flid, som lærde Mænd have anvendt paa at udmunstre dem. Uarsagen er, at dette Ukrud, ligesaa vel som det andet udi Aagre og Hafver, beholder stedse Rodder eller Frøe, til at komme frem igien, saalænge som de Skrifter ere til i Verden, hvorved een og anden Bildfarelse ere tilforne bleven udspreddet og forplantet. Semper aliquid hæret. Thi som det ikke er enhver givet, at see sig forsunnet med alle slags Bøger, bliver det altid vanskeligt at tage sig vare for de urigtige Ting, som ofte forekomme hos ret gode og hyperlige Stribentere, og som disse af et slags Godtroehed, uden at vandsage videre, have fremført, efter andres Beretning. Ja, saalidet som man kand paastaae, at en god Auctor, for een eller nogle faae Urigtigheders skyld, skal udraabes, og de Studerende fraraades, at bruge og læse ham; Saa lidet kand man ogsaa vente, at enhver anden Auctor, der haver udi slige Stykker udseet Sandheden bedre, og til nye beviist og opliust, hvorledes den foregaaende var bleven forført, at den, siger jeg, skal just være enhver Studerende bekjendt, eller falde ham i Hænder. Jeg vil ikke tale om de gamle Historicis, Herodoto, Xenophonte, Flavio Josepho, og andre, eftersom det noksom er bekjendt, i hvad Bærd endeel af de-

res Fortællinger bør holdes. Saa veed man ogsaa, med hvad Forsigtighed man haver at omgaaes med Skribentere af medio ævo; hvortil de mange Munk-Chroniker, ja endogsaa vore egne tvende Landsmænd og Historici, Saxo Grammaticus og Sveno Aggonis, henhøre. Skulde man fordømme og kaste bort alle de Historiske Bøger, og raade got Folk fra at læse dem, som stadfæste den Fortælling, at Pave Alexander traadde Kæyser Frederich Babarossa paa Halsen og sagde: *Super aspidem & basiliscum ambulabis*, da begik man en Daarlighed. De, som af Thuani ypperlige Historie ikke eye nogen anden Edition, end af de som i Tydskland ere trykte, kunde læt enten fatte et slags Foragt for denne store Mand, formedelt en vis Passage, som deri findes (*lib. 6. ad an. 1550.*) om en forunderlig Indiansk Steen, eller og i henseende til Thuani Forstand og Troværdighed, sætte Troe til samme Fabel; naar de endogsaa læsde den bekræftiget af den bekjændte Medico og Physico Ant. Mizaldo in *Arcanis naturæ mirabilibus*, af Andrea Chiocco in *Museo Calceolariano*, og af flere. Thi hvor skulde man saa just vorde opliust om Sagens rette Sammenhæng, nemlig, at de Frankfurter Editioner vare giorte efter Thuani allerførste Edition af an. 1604. og at Autor, som var bleven bedraget med denne Fabel, havde strax slettet den ud i de efterfølgende Afstrykke; Hvorfore den og aldrig findes udi nogen sildigere Edition, som enten til Paris, eller til Geneve er udkommen? Saadanne og utallige flere Exempler bevise, at en Studerende og Sandheds Kandsagere kand saa got som udi ingen Ting bruge formegen Gliid og Forsigtighed; og at hand i saamaade er saare lidet tient med den Formaning, *philosophandum, sed paucis*, og at man bør kun læse faa Bøger og gode. Hvilket kand være got nok i et særdeeles slags Videnskab, og til et vist slags Embede at forestaae; Men sandeligen ikke, til at fortiene Navn af en ret lærd eller kyndig Mand.

Til ydermeere Beviis paa det jeg nu har sagt, haver jeg foretaget mig at fremstille et bekjænt Exempel, som er den almindelige Sagn om Bysse-Krudets Opfindning. Denne Kunst er man saa got som bestandigen bleven ved at tilskrive en Tydsk Munk, ved Navn Barthold Schwartz, der skulde have funden derpaa i det siortende Seculo, ved det Aar 1380. og aabenbaret den for Venetianerne, hvilke først frem for andre

dre skulle have betient sig deraf i deres Krig med Genueserne. Og saadant siger man endnu dagligen i Discourser, og skriver næsten i alle Bøger; Uanseet at troværdige Folk have gotgiort med klare Documenter, det Byffe-Krudet var bekiendt i Europa og i Brug meere end 40 Aar tilforn. Men hvad der har anlediget mig, nu derom at skrive, er for vores velfortiente Arild Hvitfeldts skyld, og deres som læse hans Skrifter; Eftersom hand udi Dronning Margretes Historie, under det Aar 1380. haver fortalt Tingen paa den almindelige Maade, og ikke været anderledes underrettet. Mig er endogsaa tilhændekommet eet af vore egne Danske Documenter, et Pergaments-Brev in Originali; Med hvilket jeg kand beviise, at Byffe-Krud var en bekiendt og til Krigs Brug almindelig Ting her i Danmark anno 1372. som er da Otte Aar førend Barthold Schwarzes Paafinding efter den gemeene Tradition, men gandske vist Syv eller Otte Aar førend Venetianernes omtalte Søe Slag med Genueserne. Samme Brev skal jeg her efter meddeele en rigtig Gienpart af; naar jeg først lidet haver talt om, hvad som af andre hid til dags er bleven bemærket om dette vigtige Paafund.

Nu var vel ikke mit Forsæt, da jeg først fik i finde, at lægge Haand paa denne Materie, at skrive nogen vidtløstig Dissertation derom. Og virkeligen tænkte jeg, at det skulde været giort, for saavidt Berthold Schwarz anbelanger, med at henviise til en halvsnees bekiendte Skribentere, som have tillagt ham denne Kunst, samt nævnet Tiden, naar den skulde allerførst være bleven prøvet. Skulde nogen forlange meere, da er jo Salmuthi *Commentarius in Pancirolli Memorabilia deperdita & nova inventa*, i de fleste Studerendes Hænder; Ikke at tale om andre, der ey ere saa gemeene: saasom Befoldi *Dissertatio de Bombardis*, trykt til Tybingen 1620. og den Jesuites Caroli de Aquino *Lexicon Militare*, udkommen til Rom 1724. som haver meere end tu Blade in fol. om samme Materie. Een og anden Dissertation endnu havde jeg vist tænkt at skulde giort Tingen fyldest, nemlig den lærde Gabriel Groddeks til Danskig, de eo, quod justum est circa tormenta bellica, trykt anno 1708. hvilken Sal. D. Fabritius med al Billighed berømmer i sit Bibliotheca Antiquaria, saa og een der forekommer i en Tydsk Bog, kaldet Herman Sudens *Gelehrter Criticus*; Hvilke tvende ere virkeligen med meere Flid, end de andre benævntes Arbeide, udførte.

Men saasnart havde jeg ikke overvejet først hvad de nu benævnte Salmuth, Befoldus, De Aquino, ja Grodeck selv, og dernæst hvad nogle flere, i sær Naudæus de Studio militari, Camerarius in *Horis subcesivis*, Hieronymus Magius in *Variis Lectionibus*, Isaacus Vossius in *Observationibus*, Rudolf Godefridus Knichen in *Operis polit. Tomo 2do*, og en Anonymus in *Observationum Halensium Tomo X.* samt andre mange have samlet, førend jeg saa mit Forsæt over styre; og at jeg forgæves havde tænkt at spare mit Arbeide, min Tid og mit Papiir. Thi naar jeg lignede den eene med den anden, og dernæst disse samtlige nøyere med de ældre Tidens Skribentere, som de havde grundet deres Sigende paa, fornam jeg hvorledes jeg var faren, og at jeg maatte, lige saa got først som sidst, tage selv Tingen op fra Roden. Allermest fortrod mig, at hvad jeg fra mange Aar havde vidst og læst udi Du-Canges hyperlige *Glossario*. ved det Ord Bombarda, samt i *Dictionary de Trevoux* under det Ord Canon, ja ogsaa i P. Daniel *Histoire de la Milice Françoise*, i det Capitel *des Armes à feu*, var saa plat forbigaaet og ignoreret af en saa nye Skribent, som forbenvænte de Aquino er, hvis Bog længe efter alle disse udkom for Lyset. Ja end meere, at hand udi slikt et Lærdoms Lius, som man nu lever udi, havde ikke nær saa vel baaret sig ad med sin Materie, som visse andre næsten et heelt hundrede Aar tilforne. Kort at sige, jeg havde ikke læst, confereret og eftersøgt tu Dage til Ende, førend jeg havde samlet, til mine forige ved jævnlig Læsning giorte Antegnelser, en saadan Forraad, at mig siintes ey at kunde holde den tilbage, ved slikt en Anledning, hvor jeg egentligen havde besluttet at tale om Byffe-Krudets Ælde her i Danmark.

For nu ikke at falde i samme Uleylighed, som de fleste allerede opregnede, med at behandle Materien u ordentligen og confuse, vil jeg inddeele den i Fire Hoved-Afhandlinger. I den første skal vorde viist, hvor stor Uvisshed og Usamtydighed, der er hos Skribenterne, angaaende Byffe-Kruds og Canoners Opfindning, i henseende til Tiden, til Personen, og til Stæden. I den anden Aarsagen, hvoraf det er kommet, at nogle have gjort Berthold Schwarz til en Jyde; Item om Byffe-Krudets Brug her i Danmark, førend det Aar, som de

de fleeste skrive det at være opfundet i Tydskland og Italien. I den Tredie skal fremstilles en god Deel Beviiser og Vidnesbyrd, paa Bysse-Krudets Brug, i Frankrige, Spanien, Engelland, ja Tydskland selv, meget ældere end man almindeligen har skrevet og troet. Den Fierde Deel skal klartgiøre, at det aldeles er falskt og urigtigt, det man i Italien, og i sær hos Venetianer og Genuenserne, ikke havde brugt Krud og Stykker førend i den Krig ved Chioza, circa an. 1380. u-anseet, at saa mange fornemme, ja end ogsaa temmelig gamle Italienske Skribentere saadant have bevidnet.

Forste Afhandling.

Net skaffe en Sag bevidnet, og at giøre den beviist, ere tvende adskillige Ting. Tu retskaffne Vidner om eet Facto, som de have seet og afvide, er alt nok til et Beviis, efter Guds og Menniskens Love. Men et heelt Tusinde, om det som de alleene have hørt sige om, og er passeret baade langt borte, saa og længe før deres Tiid, giør det som der spørges om, aldrig saa vel opliust; Og allermindst naar en Part af saadanne Vidner bemærkes at vakle i Sagen, og at have ulige Mundheld, om Tiid, Stæd, Personens Navn, og Stand, eller andre Omstændigheder. Endeel Tydske Skribentere, naar de til deres Fædernelands Roes, mælde om Byssers og Kruds Opfindning, at samme er overflødig bevidnet af lærde Italiæner og Frankoser, (ex. gr. Mich. Mejer in *Vero Invento s. Muneribus Germanie*, Th. Lansius in *Orat. Paul. Hachenberg in German. med.* og flere,) da have de derudi gandske Ret. Men naar de ville bilde sig ind, at saadanne, ja og tredive gange flere Vidner af det slags, som de opregne, skulde giøre Sagen beviist, da tage de feil og have Uret. Thi først er endnu ingen eeniste Skribent opdaget, der har sagt, at bemældte Kunst var paa-funden paa det eller dette Stæd, i hans Livstiid; Ey heller har nogen til noye gotgiort, ved hvem og ved hvad Lejlighed det er skeet. Dernæst findes udi alle tre Omstændigheder, af Tiden, Stæden, og Personen, een saa mærkelig Forskiæl og Usamtydighed iblandt Skribenterne, at man bliver nodet til omsider reent at forkaste dem alle, og lade Tingen forblive i den største Uvisshed. Skulde og nogen vilde

Ee

tage

tage det Partie, som var stærkest, det er at sige, holde sig ved den Tid og det Aar, som det anseeligste Tal af Skribentere er for, at Kunsten skal være paa funden, da siger jeg, at de ere paa den allervrangeste Bøyn; Og intet er saa læt, som at viise, det denne Meening er just den falskeste.

Imidlertid er denne dog Bøyn, som de fleste, baade Lærde og U lærde, ligesom udi andre Ting, saa og i deres Crisi historica, udvælge, nemlig at følge den største Hob; og sligt kalder man almindeligen, at lade staae hvad saa mange brave Mænd har sagt. Det samme har ogsaa Jesuiten Carolus de Aquino (i sit *Lexico Militari*, om *Bombarda*) ladet sig være Raifon nok, til at beholde den urigtige Meening, nemlig fordi næsten alle Skribentere i det XV. Seculo havde den, og iblant dem fornemmelig Laur. Valla, som, efter hans Formening, levede moeren ved samme Tid, som Byffe-Krudet blev opfundet. *Enarratam Bombardæ originem omnes fere ejus temporis scriptores amplexi sunt, præcipue autem Laurentius Valla lib. 2. cap. 34. Elegant., qui fere æqualis fuit Bombardis inventis, earumque facile primus ibidem meminit.* Vilde man spørge, hvoraf hand havde sluttet, at Valla levede moeren ved samme Tid? Blev vel svaret dette, fordi hand havde sagt: *Nuper bombardæ inventa est, id est non multo abhinc tempore.* Men hvor idde hand har forstaaet baade Vallæ Latinsk Talemaade og hans Meening, skal jeg siden ved Lejlighed opliuse. Nu for at gaae ordentligen frem, vil jeg for det første viise Ujamtydigheden i Tiden, og begynde med de Skribentere, der virkelig giøre det største Tal og, hvad Alder, Lærdom og alle slags Fortienester angaar, den ærværdigste og alleranseeligste Hob, i den forehavende Sag, nemlig om Tiden naar Byffe-Krudet er opfundet, at bevidne. Saadanne ere de, som sætte dets Opfindning til det Aar 1380. eller der omtrent. Og hertil høre, af det Femtende og Særtende Seculis, efterfølgende Italiænske Lærde: Flavius Blondus Forolivienfis, som døde an. 1463. Hand siger i sine Historiers *Decade III. lib. I.* at Bombardæ var et nyt slags Vaaben, som Venetianerne allerførst i Italien betiente sig af i deres Krig imod Genuenferne ved Chioza, og havde faaet det af de Tydske (*Germanis ministrantibus*). Det samme igientager hans Epitomator Æneas Sylvius, som siden blev Pave (*Epitomes Blondi lib. X. p. 273.*) Dernæst Baptista Sac-

Saccus, eller Platina, som skriver in *Vita Urbani VI. Papæ: Inventum primum* (in bello ad Clugiam an. 1380.) à quodam Teutonico bombardarda fuit, à sono & tonitru sic dicta, Og det samme bekræfter hand i sin *Historia Mantuana*. Anton. Sabellicus *Ennead. l. IX. c. 9. Quidam auctores sunt, hominem Germani sanguinis, ignobilem aliqui, tum primum bombardardæ usum Venetis ostendisse*. Polydorus Virgilius *lib. 2. de rerum Inventorib. cap. XI. skriver i samme Mæning, som Sabellicus, og nævner Aaret 1380. og benævnte Polydorus haver end og i sin Engelske Historie, som hand udgav meere end 30 Aar derefter, paa nye bekræftet det lib. 23. Raphael Volaterranus in Commentariis Urbanis lib. 30. Qvæ quidem machina primum à Germanis dono Venetis data, cum ii apud Clodium Fossam Genuenses obsiderent*. Joan. Baptista Egnatius, *Exemplor. lib. 8. c. II. Genuensi bello primum à Germanis Venetias tormenta importata fuerunt, quæ defendendæ libertatis Venetæ præcipua fuere causa*. Joan. Candidus in *Commentariis Aquilejensibus, som kalder dem bombardas illa tempestate apud Teutonas inventas*. Og Franc. Marius Grapaldus *de partibus ædium lib. 2. c. 10. sclopetos à sclopo, qui nuper à Germanis, ut volunt, inventi*. Machiavellus in *Historia Florentina lib. I. pag. 12. Istrumento nuovo trouato da i Tedesci*. Med dennem istemme Coel. Calcagninus *de re nautica: Jo. Campanus in Oratione Ratisponensi, Augustinus Justinianus in Historia Genuensi, saavelksom Ubertus Folieta; Item Guicciardinus i sin Italienske Histories Første Bog, pag. 24. Guido Pancirollus de antiquis deperditis & novis inventis; Og en stoer Mængde yngre af bemældte Nation*. Paa Tydske Vidnesbyrd fattes det ikke heller, om ey saa just almindeligen bekjændte af Seculo XV., saa dog straxen i XVIto. Franciscus Irenicus *Exegeleos Germanicæ lib. IV. c. 29. siger: Annus tunc millesimus & supra trecentessimus octuagesimus agebatur, quando bombardarum tonitrua à Germanis sunt reperta*. Jacobus Wympfelingus in *Epitome rerum Germanicar. cap. 64. Anno Domini MCCCLXXX. inventum est bellici tormenti genus à Germanis nostris, quod vulgo Bombarda dicitur à sono*. - - Ita non solum Germani nostri (vel ipfis exteris testantibus,) bellatores semper fuisse acerrimi, sed instrumentorum quoque bellicorum inventores subtilissimi videntur. Joan. Aventinus in *Annalibus Bojorum lib. 7. hvor hand dog ikke anderledes bemærker Tiden, end at hand efter Caroli IVti Dod opregner iblandt de mærkelige Folk, som da florerede, og saa den Franciscaner-Munk, som opfandt Bombardas; nemlig med*

disse Ord: *Berchtoldum quoque novitate inventi à se operis nobilem, eadem etate fuisse non ignoremus. Teuto is fuit genere, religione Franciscanus, professione philosophus, & Magia, & metallaria, artium fallacissimarum, (si modo artes, & non uniuscujusque vanissimi, ludibria dicenda sunt) consultus, invenit tormenta aerea, quibus jaculamur globos ferreos, & lapideos, & homines, pecudes, mœnia, muros, arces, urbes, castra, solo quasi fulmine atque tonitru (unde Bombardis nomen est,) prosternimus.* Man veed, at Aventinus haver siden selv oversat samme sin *Kronike* paa *Tydske*, og den paa mange steder forbedret, eller og forandret: Og her lyder dette i hans *Tydske Text* saaledes: "Dergleichen hat dieser Zeit gelebet Meister Berthold Schwarz, ein Barsüßer, ein grosser Künstler der heimlichen Kunst der Alchimey und dergleichen mehr; Hat die Geister können zwingen und bannen; Und hat die Büchsen und das Pulver erfunden, die nachmals durch andere gebessert worden, und bey unsern Zeiten auf das höchste seynd kommen." Philippus Melanchthon in *Chronico Carionis* næfner ikke heller *Nars-Zallet*; Cy heller *Huldricus Mutius* i sin *Historia*; Men de betegne dog *Tiden*, ohngefærlig paa samme *Maade*, som *Aventinus*. Ellers fremstiller sig et mægtigt Antal af *Tydske* og *Franske*, som uden *Betænkning* binde sig til *Aaret 1380*. Deraf ere *Caspar Hedion*, eller *hvo der er Autor til de Paralipomena ad Chronicon Abbatis Urspergensis*; *Munsterus* og *Cochlæus* i deres *Cosmographiis*; *Theodorus Bibliander*, *Jo. Funccius*, *Gilbertus Genebrardus* og *Henricus Buntingius*, i deres *Chronologiis*; *Nicolas Vignier* i hans *Bibliotheqve Historial*; *Matthæus Dresserus* i sin *Chronico*; *Paulus Langius* in *Chronico Citizensi*; *Petrus Albinus* i sin *Meißnische Berg-Chronica*; *Anton Guibertus* in *Polyhistore*; *Vincent de la Loupe des Dignités, Magistrats & Offices du Royaume de France*; *Stephanus Forcatulus de Gallorum Imperio & Philosophia*; *Franciscus Beaucaire de Peguillon* in *Commentariis rerum Gallicarum*; *Horatius Turfelinus* in *Epitome historica*; *Cyriacus Spangenberg* i den *Saxiske* eller *Mansfeldiske Chronike*; *Bores Hvitfeld* i sin *Danske Historie*; *Dubravius* in *Historia Bohemica*; *Martinus Cromerus* og *Jo. Herburtus* à *Fulstin* in *Historia Polonica*; *Stumpfius* i sin *Schweizerste Chronike*, samt og flere af hans *Landsmand*; *Christianus Matthiæ* in *Theatro Historico*; *Bucholzerus*, *Jo. Henr. Alstedius*, *Henr. Altingius*, *Guthberlethus*, samt flere *smaae* og *store Chronologister*; Ja me-

get

get mange andre, som er ufornøden at opregne, helst naar man fornemmer, at den eene ikkun har skrevet ud efter den anden. Naar vi nu randsage, hvad Grund og Marsage alle disse, udi benævnte Tiid og Mars-Tal saa samtydige, have haft dertil, skulle vi befinde, at det er altsammen kommet fra de først omtalte Italiæner, Blondo Flavio, Platina, og Polydoro Virgilio: Og disse trende Mænds Grund har alleeniste været, at Venetianerne fik Bombardas fra Tydskland, udi den Krig de havde med Genuenserne ved Chioza circa an. 1380. Men at man udi Italien, og baade til Benedig og Genua, havde Bombardas og Krud længe før dette Mar, og før end bemældte Krig, saavelsom og udi mange andre Lande i Europa, skal jeg fuldkommeligen, ja end ogsaa overflødigen, skaffe beviist herefter i min Anden samt Fierde Afhandling. Og da skal det kiendes, hvorleedes der af een liden Misforstaaelse og Irring fand fødes en storre Bildfarelse in re historica, og vorde omsider vidt og bredt gængse og almindelig. Hvorfore det ey heller altid er sikkert, at vedtage de fleestes og de anseeligste Skribenteres Meeninger om visse Sager.

Man treffer endogsaa nogle, der anskrive omtalte Kunstes Opfindning til en seener Tiid, end an. 1380. og til nærmere hen imod Enden af det fiortende Seculo; for Exempel: En Preusser, ved Navn Alexander Scultetus, Canonicus Varmienfis, der haver skrevet en *Chronographiam ab Orbe condito ad an. 1545.* trykt til Rom an. 1546. in fol. Hand sætter ved det Mar 1392. eller 1393. *Bombarda adinventata in Germania, à Monacho, ut fertur.* Udi Crusii Schwabiske Chrønikke siges (P. III. l. 6. c. 3.) at Skyde-Geværs Brug blev først an. 1390. indført i Tydskland, den Tiid Ludwig von Landaw bekrigede Staden Ulm, og de af Augsborg sendte Ulmerne nogle Folk til Hielp med Bysser. Men dette fand efter min Tanke saaledes concilieres, at tilforne havde man Bombardas, nemlig groft Skyt, Stykker og Canoner, i Brug til at beskyde Fæstninger og Muure; men nu begyndte man med det mindre Skyt, Musketter, Haand-Bysser og deslige. Og hvad heller nu denne er Marsagen eller ikke, da lader det sig ansee at have været en Tiidlang i bemældte Seculo XVI. ikke een og andens, men fleeres her og der vedtagen Meening, at sætte Byssers og Kruds Opfindning til 1390. og derunder, ja meest til an. 1393.

enten de ey have vidst, eller og ey paaagtet, hvad saa mange Italierner havde skrevet om Venetianernes og Genuesernes Krig an. 1380. Thi endogsaa Achilles Gassarus, (som vi siden faae at høre gandske andet om) har i sin liden Chronologie, (skreven mens hand endnu var ung,) stadfaestet det samme, og satt deri saaledes: an. 1393. *Tormenta bombardarum hac tempestate a Monacho quodam Germanico inventa primum sunt.* Og i meget yngre Tider haver Antonius Possevinus Jun. udi hans *Gonzaga* eller *Historia Mantuana* (lib. 5. p. 451.) givet det samme ud for en gemeen og bekiendt Sag, og betegnet ommeldte War, ikke med Sifferer, men med fulde Bogstaver, naar hand saa skriver: *Bombardæ usus repertus est anno circiter millesimo trecentesimo nonagesimo tertio. Hujus ope superatos Genuenses quidam volunt. Alii nulli belli usui fuisse tradunt: sive Venetorum virtutem id exigere, sive veritatem historię credant. Nec ignoro, altiora quosdam tormenti principia commentari; sed vulgatis utimur.* Den berømte Frankos Petrus Ramus bliver og heel flittigen citeret, hvorsomhelst der handles om vores Materie; Men i Sandhed meget uskyldigen; helst det aldrig kom i hans Tanke, at examinere dette factum historicum, eller bekymre sig halvt saa meget derom, som om nogen af de reneeste Slutninger i Aristotele. I Historier tog hand for got, hvad den eene og den anden havde sagt, og kom ham ikke an paa en Snees War mere eller mindre. Saaledes heder det da i hans *Scholarum Mathem. lib. 2. p. 61.* "Bombardica, seu tormentorum bellicorum mechanica; cujus usus bello Veneto contra Genuenses, qui se interfici sentiebant, quo tamen teli genere non animadvertabant: bello, inquam, Veneto circa annum fere 1400., primum innotuit mundo, a Germano quodam nominis ignoti primum repertus, deinde multis modis auctus & amplificatus." Næsten ligesaa resolut havde tilforn hans Landsmand Jacobus Faber Stapulensis talt i sin *Commentario in Aristotelis Politic. lib. VII. c. XI.* som han udgav an. 1505. *Haud admodum multos supra annos centum fluxisse existimant ab hujusmodi infausta tartarearum machinarum inventicne.*

Man skalde tænke, at naar Kunstens Opfindere var bekiendt, og der vidstes hvo hand havde været, saa skalde Tiden ogsaa omtrent vides. Sandt er det, at ingen af de forhen opregnede Italianer forklarer noget om hans Person. Alleniste nogle kalde ham, saasom Polydo-

Polydorus Virgilius, og som vi nu hørde af Petro Ramo, *obscurum quendam, & ignoti nominis, Germanum*. Philippus Melanchthon siger, efter almindelig Tale, at det var en Munk. Joannes Aventinus er endeligen den, der har givet hannem Navn og Stand, nemlig 'at hand hedde Berchtoldus og var en Franciscaner-Munk, saa og Alchymist, og heel flog Natur-kyndiger, ja til Overflod, Heremester. Der have vi da baade Stand og Navn; men ikke endnu hans Tilnavn. Dette sidste meene somme at Sebastian Münster har været den første der har opliust, hvorom mand haver det Vers af Jo. Pincier, fordum Profess. til Marpurg:

"Qvæ latuere alios, Munsterus nomina ponit,
"Bertholdumqve vocat nomine reqve Nigrum.

Men Münsterus havde visseligen lærdt det af D. Achille Gasser, som hand selv siger, og vi herefter skulle faae at høre. Saa meget er dog vist, at saa snart Münsteri *Cosmographies* ikke den første Edition, (hvor bemeldte Navn ey findes,) men den anden var kommen ud i Berden, som skeede an. 1546. blev Berthold Schwarz for alvor bekiendt, da tilforne snart ingen vidste at sige af ham; undtagen at Aventinus havde nævnet hans Fornavn, og berettet om hans Munkes-Orden; og af hannem haver Melanchthon vel lærdt dette sidste. Dr. Achillus Gasser, fordum Medicus og Historicus til Augsborg, (hand som gav Münstero forbemeldte Underretning) haver og selv skrevet en Chronike, paa Latine, som hand kaldte *Annales Augustburgenses*, og derudi mældet om Byffe-Krudets Opfinding ved Berthold Schwarz, en Chymist og Franciscaner-Munk an. 1354.; Men denne Bog kom ikke for Ligt i hans Livs-tiid, og er først udgiven ex Msto, i vore Tiider iblandt Jo. Burch. Menckens *Scriptores rerum Germanicarum*. Og omendskiont samme Gassari Arbejde findes meestendeels paa Tydsk indført i Engelb. Werlichii *Augsburgiske Chronike*, saa er denne ey heller trykt førend an. 1595. altsaa haver Sebast. Münster faaet Æren, som jeg sagde, for denne Oplysning om Berthold Schwarz. Og fordi Gasser havde tillige meddeeleet hannem det Mars-Tal 1354. da Kunsten af Schwarz skulde være opfundet; saa haver siden en god deel Skribentere vedtaget det samme, og derhen forflyttet Münster

fen tillige med hans Invention; Saa at hand paa sig maade bekom en Geni a Ser og Tyve Aars Tiid til at øve sig deri, inden hand bragte den an hos Venetianerne. En Lærd Philologus i Frankerige, Jo. Brodæus, har dog ikke forundet ham meere end 10. Aar, i det hand skriver, med en stærk Forsikring, i sine *Miscellaneis lib. 2. c. 26.* "*Certo certius est, bombardam a Bertholdo Schwartzio Monacho, homine Germano, esse inventam circa annum 1370.*" Men de som have følger Munsterro efter i forbemeldte Aars-Tal 1354., ere en god Deel i Tallet; nemlig (1.) Hieronymus Ziegler, Professor Poëseos til Ingolstadt midt i det XVIde Seculo, som har skrevet en Bog, kaldet *Illustrium Germaniæ Virorum Historiæ*, trykt til Ingelstad 1562. in 4to. (hvilken er ikke benævnet iblant hans andre Skrifter af Simlero in *Biblioth. Gesneri.*) (2.) Henricus Pantaleon, i hans anden Tomo *Profopographiæ, seu de Viris Illustribus Germaniæ*, pag. 341. hvor hand haver ogsaa en egen Artifel om oftbemeldte Munk, der begynder saaledes: *Bertholdus Niger, Teuto genere, religione Franciscanus, professione Philosophus, Magiæ & Metallariæ, artium fallacissimarum, studiosus, & Chymista clarissimus, circa annum Domini millesimum trecentesium quingvagesimum quartum cognosci coeptus.* Siden, efter at Munsteri *Cosmographia* blev i Frankerige bekiendt, ja endogsaa oversat i Fransøst, saa have adskillige Franske antaget samme Tiid-Regning, nemlig (3.) André Thevet, dans ses *Hommes illustres*, (4.) Claude Fauchet, de *la Milice & Armes*, livre 2. (5.) Etienne Pasquier i hans *Recherches*; 6. Bullart en *l'Academie des Arts & des Sciences.* Saa at ogsaa (7.) Catherinot i hans *Traité de l'Artillerie* kalder dette *l'opinion la plus commune.* (8.) Er for samme Aars-Tal Hieronymi Zieglers Vidnesbyrd bleven anført af vores Pontano baade in *Historia Danica* og *Historia Gehrca*; item af Miræo in *Chronico*, og af Nicolao Schaten in *Annal. Paderborn.* Tom. 2. (9.) Er ligeledes Pantaleons anført af Mart. Crusio in *Annalium Svecicor.* P. III. lib. 5. Endeligen (10.) har Athanasius Kircherus, ved Enden af sin *Mundo subterraneo*, erklæret bemeldte Aars-Tal for det rigtigste, naar hand siger: *Pulveris pyrii inventio absque ulla controversia primo attribuitur Bertholdo Schwartzio Germano, Goslariensi, Monacho & Alchymistæ anno 1354.* Alt saa have vi nu her en nye, og ved mange Stemmer bekræftet Efterretning, om Tiden, 26. Aar ældere, end den før st omtalte og almindeligste.

Det fortrædeligste udi denne og mange deslige Eftersøgninger er, at de got Folk, som skreue Chroniker i det 15de og 16de Hundret Aar, meget fielden nævnte deres Autores, som de toge af hvad de fortalte. Dr. Achilles Gasser havde et kostbart Bibliothec, og mange skionne Mster. Hvor fornøieligt havde det ey været, om hand ved visse Artikler i sine *Annalibus*, og andre Skrifter, havde nævnet sine Sagsmænd? Men hvoraf skal mand nu vide, om den, hand har lærdt dette af, at Krudets Opfindere var en Franciscaner-Munk, og havde et saadant Navn, har været et gyldigt Bidne, eller ikke? Det samme maae jeg sige om Jo. Aventino. Hvem haver sagt de tvende gode Mænd, at hand hedde Berthold Schwartz, og var Franciscaner? Item at hand fandt Krudet an. 1354? Og naar hand nu var Franciscaner, hvorledes fand det da være tilgaaen, at saadan en stor Kunstner, Alchymist og Inventor, er bleven saa u-bekjendt for sin egen Orden, (helt naar hand havde levet saa sildigen, midt i Seculo XIVto.) at endog saa den meget flittige P. Lucas Wadding ingenstæds har fundet hitte ham, og i sær intet faaet opspurt heele Tydskland igiennem, ham angaaende? Men har atkeeniste maattet sammenslikke hans Historie af Aventino, Polydoro Virgilio, og deslige nye? Hvilket, naar det skal giælde om Beviis, mand bør regne for slet ingen Ting. Hand haver alligevel fundet for got, at flytte ham lidet høiere op i Tiden, end de Autores som hand citerer, nemlig til an. 1365. Ikke veed jeg, paa hvad Fundament. Og endnu mindre fand jeg domme om, hvad Ret andre maae have haft til at declarere sig imod hans Franciscaner-Orden, og giøre ham til en Benedictiner-Munk: Hvilket Jesuiten Athanasius Kircherus foregiver, at hand har læst i en gammel Tydsk Bog, hvor hand skal være nævnet *Bertholdus Schwartz Goslariensis, Monachus Ordinis S. Benedicti*. Altsaa kommer det nu Benedictinerne til, at søge ham op i deres Archiver; Thi at hand ikke har været at treffe i Franciscanernes, lader sig nok som fornemme, naar mand læser hans Artikel hos Waddingum. André Thevet i sine *Portraits & Vies des Hommes illustres*, forsikrer os dog, at det Billede af Schwartz, som hand haver sat i sin Bog, i Franciscaner-Dragt, er tilforladeligt, og er efter eet, som mand har sendt ham fra Cleve i Tydskland. Men, hans Ord i Wren, da siunes mig, at Billedet, saavel som det meeste af Beskrivelsen er taget

af Henr. Pantaleons Bog. Og Thevet, saavel som Pantaleon, vare rette Mænd til at fingere sligt; som var og Mode i de Tiider. Deres Efterfølgere Bullart i hans *Academie des Arts & des Sciences*, er og ikke et Haar bedre, men ligesom Pantaleon og Thevet, en Rhapsodist og Sammensmørere, og alle tre ere de u-værdige, at giøre den mindste Reflexion paa, naar man søger om Sandhed.

Vel er mig bekjendt en meget ældere Skribent, end, ikke allene Achilles Gasser, men endogsaa Aventinus er, som kalder vores omtalte Krud- og Byffe-mager med samme Navn Bertholdus Niger, og siger at hand var Alchymist, men ingenlunde at hand var Munk eller geistlig. Ja ey heller sætter hand hans Alder til an. 1354. langt mindre til 1380. men snarere et heelt hundrede Aar høyere og tilførene. Derfor kand hand og ikke være at ansee, som Fader til forbedte tvende Mænds, Aventini og Gassari, Tradition; meget mindre til nogens af alle de andre forhen benævnte. Samme Skribent er mig ingensteds forekommen citeret i noget Skrift, hvor vores forhavende Materie enten fort eller vidtloftigen er omhandlet. Allernæste finder mand ham næst i *Paralipomenis ad Conradi Urspergensis Abbatris Chronicon*. Det er den gamle Doctor Felix Malleolus, Cantor Thuricensis, ham som mand almindeligen kaldte Meister Hemmerlein, hørende til det XVde Seculum, og død i det Aar 1456. Udi hans vidtloftige Dialogo de *Nobilitate & Ræssicitate*, har mand i det XXXte Capitel, fol. 116. og 117. en lang Ræmse, om Bertholdo Nigro, Alchymista, og om Anledningen, hvorved hand paaafandt Kunsten, at giøre Krud og Byffer. Saasom Bogen er rar, og Passagen af ingen ellers anført, vil jeg meddele den heel og gandske, saaledes som den der findes. Efter at hand har opregnet alle andre slags Vaaben, Børge og Krigs-Værktoy, kommer hand da frem med dette. "Sed
 "præ cunctis jam scriptis unum opus est, omnium Philosophorum
 "post mundi creationem scrutinio latens, admiratione dignissimum,
 "bello bellicosissimum, hosti periculosissimum, prælio communissimum,
 "pugna invictissimum, veteribus bellatoribus ignotum, antiquis
 "præliantibus, bello pugnantibus, incitum, & sapientissimis bellorum
 "ducibus penitus incognitum. Et igitur nec græca, nec latina,
 "nec hebraica voce reperitur descriptum. ut dicam proprie cum lege,
 "quod

"quod plura sunt negotia quam vocabula, ff. de præscr. ver. l. natura.
 "Imo tempore, quo positores vocabulorum floruerunt, nondum hoc
 "negociationis exercitium fuerat consuetudinis vel artis commercio
 "compertum. *Ficium* est autem sibi nomen, videl. pixis; quia
 "quemadmodum pixis medici, bene clausa, dum aperitur emittit
 "sonum; vel quemadmodum hujusmodi pixis, rotunda, longa &
 "concava. Hæc est quoddam dispositionis negocium: nec hodie sibi
 "poterimus dare rite significationis vocabulum, sed fictum & ac-
 "commodatum. Et de ejus inventione legimus, quod quidam Ber-
 "tholdus Niger, *Alchymista subtilis* communiter nuncupatus, præ-
 "tendens Mercurium, quem nos dicimus argentum vivum, coagu-
 "lare, & incorporare, & mortificare, & malleabilem, tractabilem &
 "ducibilem, ad instar argenti puri, firmiter producere. Sed quia
 "spiritus est inimicus igni, quem per ipsum persecutus aufugit, &
 "evanescere per fumum solet a facie ignis; quare prætendebat ipsum
 "penitus mortificare, & in massam immobilem reducere. Unde
 "primum Mercurium visui viventis basilisci, qui cuncta viventia visu
 "perimit, ut dicit Isidorus *Ethimol. l. XII, c. 4.* curiose proposuit: qui
 "per hoc defecit, & Mercurium necare nequivit. Unde commotus
 "Bertholdus prædictus, & basiliscum cum habitaculo suo in pulve-
 "res igne cremavit. De quo primum proverbium promeavit vulgo
 "nostro, videlicet *Unkenbrenner*, prout Alchimistæ per Alamaniam
 "constituti communiter sunt nuncupati. Consequenter considerans
 "Bertholdus prædictus ingenio Philosophico, quod naturaliter con-
 "traria contrariis apposita se non patiuntur: & ita perpendens frigi-
 "dum & calidum in extremis, summum fore contrarium, ut appa-
 "ret per stridorem & fragorem, dum aquis frigidissimis applicatur
 "candens aut calidissima ferramenti massa: Unde non dubitans ig-
 "nem fore caloris apicem, & sulphuris materiem præ ceteris crea-
 "turarum ignis capacem: hinc salpetram frigiditatis summæ gra-
 "dum tenentem. Unde Mercurium cum sulphure, salpetraqve fir-
 "miter in olla ænea, superius obstructa, constipataque, conjunxit,
 "& ignibus vehementissimis applicavit. Et dum sulphur incende-
 "retur ab intra, contrarium cum contrario manere non potuit, sed
 "vas æreum confregit. Unde videns hæc Bertholdus prædictus,
 "hinc fortiora, demumque fortissima vasa metallina, ferramentisque

"strictissimis conflictata comprobavit: Et nullum tanti roboris firma-
 "ri poterat, ut tantam vim sustinere valuerit; Imo dirupit, & sua
 "violentia repagulum per parietes fortissimos, cum fragoris impe-
 "tuosa concussione, & terribilis collisionis coruscatione transfixit.
 "Videns hæc Bertholdus prædictus, sua sagacitate vasa, quæ nunc
 "pixides improprie vocamus, casualiter provenientia cunctis stu-
 "pentibus artificialiter dilatavit, & artem hujusmodi sagacitatis per
 "dies in dies subtilizando continuavit; & experienter vides, quod
 "hoc bellicosum negociationis exercitium excedit omnia veterum
 "instrumenta bellatorum: *Et infra spatium ducentorum elicitur per scri-
 "pturas annorum primitus compertum.*" Denne Passage er, hvad Rafnet
 og Opfindningens Historie anbelanger, den ældste jeg endnu afveed;
 Da jeg imidlertid ønskede at kiende den Autorem (saafremt hand er
 til endnu,) som Mester Hemmerlein haver fuldt, (helt hand baade
 siger i Begyndelsen: *de ejus inventione legimus;* og i Slutningen: *elici-
 tur per scripturas.*) Det allermærkeligste er, (thi det øvrige er en kied-
 sommelig og barbarisk Gladder,) at hand langt fra ikke gjør Kunsten
 saa nye, som den anden store Svarm af Skribentere; men tænker, at
 hun alligevel er nye nok, naar den er funden i de sidste 200 Aar omtrent
 for hans Tid; som er, at regne fra an. 1450. af, engang imellem 1250.
 og hans Tider. Thi Dr. Hemmerlein skrev ikke denne Bog førend
 an. 1450. som jeg klart kand bevise, uanseet at der staaer for paa
 Titelen: *Vixit Felix iste Malleolus circa annum Dni. MCCCCXXXIII.* Det
 tredie, som er, at agte, er at hand intet kalder Berthold Schwartz
 en Munk, men blot allene Alchymist. Og ikke seer jeg, hvorfor hand
 skulde have forbiagaet sig Omstændighed, saafremt hand havde vidst
 derom: Althelt hand haver, her og der i sine Skrifter, Historier
 nok om Munke og deres Bedrifter; ja havde endogsaa haft Lejlighed
 til at nælde det i sin Tractat, *de Negocio Monachorum;* Men der findes
 det ikke heller. Den yngre Schurtzfleisch (Henr. Leonh.) haver
 vel taget sig for at laste Salmuth *ad Pancirollum,* og andre, fordi de
 sætte Berthold Schwartz i Munke-Orden, alleene fordi Aubertus
 Miræus og Ferreolus Locrius ikke have sagt, at hand var Munk.
 Thi saa skriver hand i en Anmerkning til Thaddæi Donnolæ liden Bog,
*de Patria Propertii (cap. 30.) Falso cum aliis Monachum vocat, Medicus enim fuit, non
 Monachus; quod Aubertus Miræus & Ferreolus Locrius testantur in Chronicis ad*
an.

an. 1380. Men Miræus og Locrius, ere, saavit denne Sag vedkommer, Munkens een. Og Miræus, som Locrius citerer og har udfkrevet dette af, negter ikke, at hand kunde have været Munk; Men hand holder det alleene underligt, at en Munk har meleret sig med de Venetianers Krig. Sagen er, Miræus vidste og havde læst for meget til, at holde Kunstens Opfinding for saa nye, at den først skulde været brugt an. 1380. Hvis Schurtzfleisch havde vidst om Dr. Malleoli Vidnesbyrd, havde hand langt bedre deraf kundet betient sig. Den lærde Franzos Gilbertus Genebrardus i sin *Chronographie* haver og vel troet, at Berthold Schwartz var en Chymicus, men tvistet om, at hand var en Tydsk Munk. Hvilket visse Tydske, i sær Petrus Albinus i sin *Meisniße Berg-Chronica* haver udlagt ham til en stor Ufgunst og Misundelse imod den Tydske Nation. Inmidtertid haver denne Munkestand hos vores Krudmager givet Lyrlighed til een og anden Reflexion. Pasquier i sine *Recherches* (lib. 4. cap. 24.) har et artig Tndfald, og kalder det *l'histoire d'un monde renversé*, at en Munk skulde finde paa Artilleriet, og en Cavalier Bogtrykkeriet; (thi Johannes Guttenberg var af Udæl, og havde tient i Krigen;) ligesom da Kong Henrich 2. skikkede en Maitre d'hotel til Paven, og en Biskop til Tyrken, at være Ambassadeurs. De Protestantiske Theologi have en heller forsonnet sig med deres Artigheder derover; som mand noksom kiender af Philippi Melanchthonis Ord i *Chronico Carionis*; saavel som af Adelar Erichs i hans *Gülichste Chronic: Büchsen, mit Kraut und Loth*, erfunden durch einen Mönich: *Wie das Werck ist, so ist auch der Meister gewesen, nemlich ein feuerspeyender Drach*. Aldrig skulde jeg troe, (dog hvem kand sværge derfor?) at, efterdi ved denne Krudets Opfinding ingen Munk er bleven omtalt, (saavit man nu om dage finder) førend an. 1500., mand da skulde maaskee have confunderet Berth. Schwartz med den Munk i Pommern, som saa mesterligen forsvarede Byen og Fæstningen Ukermünde imod Churfyrsten af Brandenb. an. 1469. og med sit visse Greb i at skyde, som slog aldrig feil, jøg ham dera. Hvorfore og samme Munk blev vidt og bredt i alle Lande berømt, som den største Canonier, Griffytter, ja Troldmand. Bugenhagius siger derom *Pomerania* l. 3. c. 22. *Fuit tum in oppido Ukermunde ordinis, ut appellantur, Eremitarum S. Augustini, solo nomine Sacerdos, quem divus Augustinus ne cogno-*

visset quidem, quamvis ingenti cucullo indutum & pulla veste turpatum. Magister hic erat, ut jam dicimus, bombardarum, ea arte peritissimus. Krantz. Wand. l. 13. c. 2. Inerat arci bombardarum Magister, habitu religiosus, de quo mira ferebant, quod certus esset ferire quicquid peteret. Hoc compertum est, magno saepe damno illum affecisse obsidentes. Og Micrælius fortæller, daß dem Churfürsten im Lager, darinnen nunmehr grosser Mangel sich befand, einstmahl aus dem Schlosse von einem Augustiner-Münch der Tisch mit dem Essen vor dem Maul war weggeschossen. Men langt fra, at jeg staar meget paa denne Giætning.

Hidindtil, meener jeg at have noksom viist den store Uvished, saavel om Tüden, som Personen, og at Sagen er langt fra at være klar og opliust, enten i hvad Aar omtrent Byffe-Krudet skal være paafundet, eller om Opfinderen var en Munk. Naar man nu dernæst vil søge om Stæden, hvor og udi hvilken Provins eller Stad i Tydskland det skal være skeet, da forekommer ligesaa stor Uvished. En Italiæner, ved Navn Antonio Cornazzano, som har skrevet, imod Enden af det XVde Seculo, et Poeme *de re militari*, hvorudi Krudets Opfindning vitløftigen, med den heele Process, er fortalt, siger at det skeede til Cöln. Thi saaledes begynder hans Vers, *lib. 3, cant 2.*

- ” Regina delle Machine e corona
 ” Trouata fù per man d’ un Alchimista,
 ” Se vero é quel, ch’el Tedesco ragiona.
 ” Vno *in Colonia* havea polyere pifta,
 ” Per aqua forte far dissolutiva,
 ” Di fal nitro, cenabrio, e allume mista &c. &c.

Martinus Crusius, udi sin *Germano-Græcia*, er ligeledes for Cöln, stgende i den Fierde Bog, pag. 157. ” Invenimus bombardas a Bertholdo Schwartzio seu Nigro, anno Dni. 1380. Coloniae excogitatas, Monacho Germano, Alchymista.” Andre siger, at det skeede til Mæynk: Gevis istz, das ein Teutscher das Büchsen-Pulver erfunden hat zu Mæynk, und das auch alldar die Buchdruckerey erfunden sey; skriver D. Jo. Joach. Becher i sin *Nårrischer Weisheit*, n. 26. p. 56. og ligeledes har og den Frislænder Cornel Kemppe

Kempe de *Orig. & Stat. Fris. l. 2. c. 20.* Huldricus Mutius derimod, sætter in *Chronicis Germanicis lib. XIX.* at det var til Nürnberg; og hand haver og haft sine Tilhængere af samme Meening, iblant andre Knipschild de *Juribus & Privilegiis Croitatum.* Dr. Wagenfeil vil dog ikke tage denne Meening an, paa Nürnbergs vegne; Men troer at mand deri har taget feil, og at det allene bør forstaas om Byffe-Laafe, som mand først har opfundet i Nürnberg an. 1517. Vid. ejus *Noriberg. cap. XXI. pag. 150.* Den bekiendte P. Athanasius Kircherus, in *Mundo subterraneo,* vil have at det var til Goslar. Det samme haver Jo. Theodor Jablonski i sit *Lexico der Künste und Wissenschaften,* og adskillige andre for hannem, fundet for got; uden at nævne hvorfor; maaskee allene af Erbdøghed for Kirchero. Joannes Langius in *Epistolis Medicinalibus (lib. 2. epist. 4.)* bringer en gandske anden Tradition paa Banen, nemlig at det var en Bohme af den Bye Weraw: *Bohemus quidam in oppido Weraw civis, aut (ut alii) Monachus, fertur invenisse.* Nogle sætte hans Boepæl til Frenburg i Brisgau; Andre til Frenburg i Swizerland. Udi Dictionnaire de Morery, og ligeledes i Buddæi og Iselins, staaer at Berthold Schwartz var fra Frenburg: *originaire de Fribourg en Allemagne.* Men hvor laae da dette Frenburg? efterdi mand haver vel fire Stæder af dette Navn i Tydskland, og maaskee flere. Endelig haver mand og tvivlet om, enten denne Krudmager var en Høythdsk eller en Nederländer, *Sive Belga, sive Teuto fuerit repertor, incertum,* siger Jac. Faber Stapulensis in *Arist. Polit. l. c.* Eller og, om hand var en Burgunder, som Seb. Munster bevidner at nogle have holdet for.

Ikke bør jeg at fortie endnu et Par andre Traditioner om bemældte Kunstner. Man siger, at hand var kastet i Fængsel, uden at der mældes om Aarsagen; og at hand der laborerede i Chymien, og fandt Byffe-Krudet. Dernæst ere andre, som fortælle, at Kæyser Wenceslaus lod ham henrette, og betale for sin skønne Opfinding, snart lige saa ilde, som Phalaris gjorde ved Perillum. Dette beretter Sebast. Frank i sin *Chronick*; og Christoph. Manlius *Rerum Lusaticar. lib. 6. c. 44.* at være skeet an. 1389. Goldastus har det ogsaa udi en Anmærkning til Felicis Fabri *Historiam Saevorum,* nemlig at hand blev brændt efter Kæyserens Befalning an. 1389. Og i Alstedii *Historia*

Historia Univ. staar om Wenceslao: Bertboldum Schwartz Monachum, bombardarum inventorem, neci dedit. Mart. Crusius in *Annalib. Suenor.* pag. 294. siger at denne Execution skeede an. 1388. og at Bombardæ vare allerede tilforne bleven gemeene. Om dette nu skal være til Kæyser Wenceslai Noes, eller til hans Laft, at denne Fabel er bleven digtet, kunde blive en Disputations Materie. Ingen Tvivl paa, at mange jo vilde lade ilde om sig en haard Dom, nemlig alle Patroner af det nye Artillerie, alle Elskere af Chymien. Ja man finder i visse Historiske og Politiske Bøger stor Berømmelse lagt paa denne Kunst, saasom en Glds Gave og Belgierning, hvorved just paa den Tiid, da Tydskland var i største Usikkerhed, saa mange udædiffe Sammenrottelser bleve derved ødelagde og adspilte, og deres Røver-Casteller og Berg-Slotte forstyrrede. Thi saaleedes raisonnerer den gamle Hulder. Mutius Chron. *Germ. l. 28. p. 289.* og flere, som man fand læse hos Jo. Wolfium in *Lectionib. Memorabilib. Tom. 2.* hos Claude Fauchet *del' origine des Chevaliers chap. dern.* og hos Belleforest i hans Tillegge udi den Franske Versjon af Munsteri *Cosmogr.* hvor hand, ligesaavel som Henr. Kirchnerus *lib. 2. de Republ.* og Salmuth in *Comment. ad Panciroll.* anfører argumenta for begge Meeningen. Dertil sigter og P. Kirchers artige Historie, som hand vil bilde Folk ind at hand haver læst i en gammel Bog, men har maastke selv digtet den: Nemlig, da Øvrigheden i Goslar beraad slog, hvad Middel de skulde bruge imod den store Landeplage, de mange Røvere i deres Egn, der plyndrede og dræbte veyfarende Riobmænd og andre, gav Munken Berthold Schwartz sig an, lovede at vilde skaffe dem af dermed, naar de siden vilde betænke hans Benedictiner-Orden med nogen god Belønning. Hand lod da gjøre en heel Hob Jern-Gryder, som hand fyldede med sit Krud, hvilket hand nyligen tilforne havde opfundet, samt med Steene og Gruus, og dem begrov hand i Skoven, just ved det Stæd, hvor hand vidste at Røverne pleyede om Aftenen at forsamles og holde sig lystige. Gav sig derpaa i Røvernes Selskab; Og en Aften, som de sadde i deres Gæstebud og beste Fryd, practiserede hand ved en forhen tillavet Machine Tid til sine Gryder, saa at de paa eengang sprang op i Bejret, og gjorde Røver-Pakket saa forskrækket, at de tænkte at det var Domme-Dag. Da de nu vare komne til sig igien, besluttede de at forlade denne ulykkelige Plads, og flytte deres Bolig noget længere bort.

Men

Men da det samme ogsaa mødte dem der, og Berthold Schwartz holdte dem imidlertid varm med den eene Gudelige Prædiken efter den anden, bad dem at tage til Hierte sliq den fortørnede Guds Udvarsel, som kaldede dem til Omvendelse ved saa tydelige og saa lydelige Ferteqen; de maatte dog forlade deres fordømmelige Haandverk, for end denne underjordiske Torden kom dennem nærmere, og de gandske bleve opslugte ned i Helvede med Core, Dathan og Abiram, naaede hand endelig sit Forsæt, saa at de omvendte sig, og den gandske Egn blev frie for Røveriet. Hvis dette nu var sandt, (som her fik at være andet Bidnesbyrd om, end P. Kirchers, thi hans tager ingen fornuftig Mand for fulde,) da havde jo Kæyser Wenceslaus stor Synd udi, at lade brænde saadan en Mand, der var ey alleene saa kunstlig, men endog tillige saa gav i at anvende sin Kunst til pias fraudes. Men naar Stenmerne skulde tælles, maae man vist troe, at iblant Stribenterne af det 15de og 16de Seculis ere der ulige fleere, som tale forsmædeligen idde om vores Kunstnere, saasom om en Trolldmand og et Diævels Lem, der haver bragt een saavel for det menniskelige Rion fordærvelig, som for ald Krigs-Dyd og Manddom høystskadelig Ting ind i Verden. Hvorfore og Christoph. Lehmann i sin Speyriske Chronike, naar hand har talt om Kæyser Wenceslai Udhyder (*lib. 7. c. 9.*) slutter saaledes: "Doch wære lobwürdig, wann er, wie ekliche schreiben, den Mönch Berthold Schwarzen, wegen erfundener Büchsen, hätte hinrichten lassen." Nemlig Lehmann har været af samme Meening, som mange andre brave Mænd for hans Tiid, ey alleene Polyd. Virgilius, men ogsaa Erasmus Roterodamus in *Querimonia Pacis*, Ludov. Vives in *libris de Concordia & Discordia*, Phil. Melanchthon in *Chronico*, Hier. Cardanus, Achilles Gassarus, Georg. Fabricius, Hieron. Magius, og utallige andre. Faber Stapulensis, som jeg et par gange tilforn har citeret, slutter sin Beskrivelse paa samme Maade: Hans Commentarius er ikke almindelig; Hvorfore jeg vil anføre Beskrivelsen tilligemed Slutningen: "Dum repertor ille tentat, confusis in unum multis venenis & stygiis pulveribus, metalla commutare, omnibus in olla grandi coniectis, occluso fortiter ore, & incensæ fornaci superposita, dum putat medicinam conficere, qvæ viles materias in flava transmutet metalla; protinus horrendo tonitru fervefacta olla, disrumpitur, diffilitqve mani-

bus excussa Cyclopum. Diffilierunt parietes, culmen domus in
 sublime rapitur, qvasi dæmon quidam deferbuisset in olla. Atto-
 nitus repertor, tormenta excogitat fulmine nocentiora, ad ulti-
 mam hominum perniciem. Et bene mortalibus consultum fuis-
 set, si, ceu Salmoneus, vero fulmine tunc conflagrasset. Novo
 tamen invento exultans Pyracmon ille novus, Reges adit, adit ty-
 rannos, scelerati pectoris secreta pandit. Admittitur; admirantur;
 sumtus, & adjuutores, multos Cyclopas & Broontas illi adjungunt.
 Sic omnium artium deterrima, nocentissimaqve ac nefandissima
 reperta est. Qvi, si Busirim aut Phalarim adiisset, qvos antiqvitas
 effinxit crudelissimos, inventi crudelitatem exhørruissent, dedif-
 setqve primus malæ conceptæ artis poenas, & cum crudeli arte,
 ut par fuerat, crudelissime periisset." Denne gode Mand havde
 vist nok giort Kænsler Wenceslai panegyrique, saafremt hand havde
 faaet Kundskab om den foromtalte Execution paa Berthold Schwartz.
 Det samme var vel ogsaa skeet af Ariosto, der holder for at
 ald Manddom og Stridbarhed er bleven tabt ved Byffers og
 Kruds Opfindning, naar hand saaledes indfører Roland talende
Cant. XI. § 26.

Come trouasti, o scelerata e brutta
 Invention, mai loco in uman core?
 Per te la militar gloria è distrutta;
 Per te il mestier de l' arme é senza onore.
 Per te è il valore e la virtù ridutta,
 Che spesso par del buono il rio migliore:
 Non più la gagliardia, non più l'ardire
 Per te può in campo al paragon venire.

Endeligen haver mand ogsaa Skribentere, der give Kunstens Opfin-
 dere et gandske andet Navn. Der ere de som kalde ham Constantinus
 Ancklitzzen af Freyburg. Saaledes haver André Thevet, saa og Sal-
 muth berettet; Ligeledes Gerardus Vossius in *Institutt. Oratt. lib. 4. c. 13.*
 af hvilke det siden er kommen ind i Hofmanni *Lexicon Universale*, og i
 Moreri. End videre hedder hand hos nogle Petrus, med det Til-
 navn Libs, som skal have været en Philosophus af Aristotelis Skole,

og derhos Alchymist. Franciscus Irenicus, der er ligesaa gammel som Aventinus, og har skrevet sin *Exegesis Germaniæ* an. 1518. stunes ikke at have hørt, eller læst noget om Berthold Schwartzes Navn. Hand siger vel: *Multi id Monacho cuidam concesserunt; men ey videre. Siden bringer hand os en Petrum frem: Alii viro cuidam nomine Petro tribuerunt, qui perspectiva arte imbutus, ex duabus rebus diversissimis, altera summo frigore ex saligno salpetro, altera calore naturali instincta, pulverem conglutinasse, ac in morem fulminis naturali ratione constituisse, & sic bombardam reperisse dicitur. Dette er da, hvad Alexander Sardus Ferrariensis har sagt, i hans Anden Bog de rerum inventoribus: "Petrus Germanus Peripateticus anciam machinam, stanno addito, & nitro simul positis, & plumbea vel ferrea pila, adhibuit ignem parvo formatam, quod in prima parte machinæ est, & maximo fragore emisit pilam. Hinc hominum cædes, mœnium & ædium ruinæ."* Item, hvad en anden Italiener, ligeledes fra Ferrara, har indført i sin Historie *de Principibus Atestinis*, nemlig Jo. Bapt. Pigna; hvis Ord udi den Latinske Version, lyde saaledes *lib. V. ved det Aar 1396. Ante sedecim annos Petrus Libs, Philosophus Peripateticus, auro argentoque & plumbo aut ære conficiendo intentus, cum plura ad ignem comprehendendum simul commisceret, (quo quidem ex artificio multa ad hominum utilitatem & naturæ contemplationem plerumque casu dimanarunt,) primus fistulas ferreas reperit, unde ignis impetu glandes mittebantur: quo exemplo ceteri docti majora minorave tormenta longe meliora forma deinde conflaverunt. Endnu længe førend disse tvende, Pigna og Alex. Sardus, haver den lærde Cardinal Hadrianus de Castello indført denne *Libs*, som den første Opfindere af Byffer, i sit smukke Vers, om Jagten, naar hand siger:*

- - "Erat Sicamber

"Forte in tam celebri sodalitate,

"Audax prælia tanta qui cieret,

"*Libs cognomine*, machinæ repertor,

"Mirandæ, horrificæ, minacis, atræ,

"Qvalem nec Steropes, nec ipse fertur

"Pater Lemnius inferis cavernis

"Informasse Jovi, nec ulla in orbe

"Per tot secula cogitavit ætas.

"Nam truncum teretem, æneum, cavumqve

"Nitro, sulphure, pulvere & saligni

"Carbonis replet usqve ad umbilicum,

"Includitqve pilam ex liqvente plumbo

"Supernè, tenue oppido foramen

"Spirat: hinc jacit igneam favillam,

"Histris continuò forata fumat.

"Non sic fulminis impetus trifulci,

"Nec falarica sic rotata fertur,

"Sed nec sic Scythico sagitta nervo,

"Nec fundis Balearibus lapillus."

Men herom dømmer jeg saaledes, at, uagtet hvad Bapt. Pigna og Sardus have sagt, bliver Peter Libs ikke den første Krudmager, men vel maaskee en Opfindere af det mindre Skyt, nemlig de ordinaire Musketter og Byffer, som Soldater og Jægere bruge. Dette kommer og overeens med Card. Hadriani Bers, som vi nu hørde; og ligeledes med den Underretning, som mand hidindtil har fundet i Historier om Artilleriet. Endskjønt mand bør tilstaae, at denne Videnskabs Historie er meget ufuldkommen og slet opliust, baade hvad dens første Opkomst angaaer, saavel som i mange andre Stykker. For Exempel; I Begyndelsen af det XVI. Seculo haver mand havt et slags Byffer, som tændte sig selv; saa at førend mand blev nogen Byffe væer hos Folk, som mand mødte paa Bey eller Stie, havde man en Kugle i Livet. Imod dette farlige Gevær og dets Misbrug haver Kæyser Maximilianus I. udgivet en skarp Forordning, og først forbødet det i sine Lande, samt Böhmen og Mähren, siden udi det heele Tydske Rige; at ingen maatte giøre saadanne Byffer mere, die sich selbst zünden, eller maatte føre dem med sig enten de reyste til Hest eller Fods. dat. Augsborg an. 1518. d. 28. Julii. Men hvo Auctor har været til det slags Byffer, og hvor de ere paafundne, er mig ingensteds forekommet. Ikke skulde jeg troe, at dette er om den Kunst af Tyr Laase at forstaae, der blev opfundet til Nürnberg an. 1517. og hvorom Wagenseil anfører af en skreven Kronike: Die

zu den Schieß-Röhren gehörige Feuer-Schlösser sind erst an. 1517. zu Nürnberg erfunden worden. Ellers er af fornævnte Jo. B. Pignæ Ord at fornemme, det hand haver været i den Tanke, at Inventor af Krudet haver først gjort smaae fistulas eller Skyde-Rør; og siden har mand forbedret Kunsten og gjort store Canoner. I samme Itring have og flere været; og af sig Jntbildung er det vel kommen, at mand i Kust-Cammeret til Dresden viser endnu i denne Dag en liden Byffe, som jeg finder at nogle har kaldet en Nögel-Byffe, hvilken mand foregiver at have været Berthold Schwartzes første Prove. Men det er tværtimod. Det første Skyt med Krud, mand nogensteds finder talt om i Historier og troværdige Skrifter, vare store Bombardæ, og bleve ladede med mange Punds Steene, og siden med Jern-Kugler. Dem satte mand i steden for de gammel dags Steen-Bliver, som kaldtes *petrariae*. Der-efter paafandt mand mindre og mindre Canoner; og endeligen, i det Feratende Seculo, de ordinaires Byffer, til Soldater og Jægere. Pistoler komme allersidst i Brug. Hvorom kand læses P. Daniel *Hist. de la Milice Franc. l. 6. c. 4.*

Uf Berthold Schwartzes Byffe i det Dresdenske Kust-Kammer, som jeg nys talde om, giver Mr. Keyser os i sit 91de Brev af hans Keyser, en saadan Beskrivelse: "An der hier befindlichen ersten Büchse des Wöñchen Schwartz siehet man an statt des Schlosses einen gegen das Blindloch übergelegten Hahn mit seinem Flintenstein, unter welchen eine Feile so lang hin und her gezogen wurde, bis sich ein Funcke fieng. Der Hahn kan stärcker und gelinder auf die Feile geschraubet werden." Men dette skal ingen bilde mig ind, at den første, som fandt paa Krudet, fandt saa strax paa at bringe Jld til Fængullet, ved en Flintesteen. Derimod lader jeg denne Dresdenske Byffe gierne passere for den første Prove af alle Flint-Byffer.

Sluttelig kand jeg ikke lade uberørt en Bildfarelse, der forekommer i en bekjendt og nyttig Bog, som er Pffingers *Vitriarius Illustratus*, i Tom. IV. pag. 43. hvor der, ved Lejlighed af *pulvere pyrio* (*lib. III. Tit. XIX. §. 51.*) have en kort annotation, indeholdende først

den gemeene Tradition om Munken Schwartz; og derpaa siger da Pfeffinger: "Alii tamen authorem celebrant Franciscum Georgium Senensem, aliiqve discipulum ejus Petrum Navarrum, Cantabrum, teste Vossio *Theol. Gentil. lib. 2. c. 63.* Derudi stifter nu en temmelig stor Urigtighed. Vossius taler ingenlunde paa bemeldte Sted om Krudets Opfindning, og det er langt fra hans Meening, at tilskrive enten Franc. Georgio eller Petro Navarro denne Kunst. Hand siger ifkun, at de vare de første, der paa funde, ikke at giøre Miner, (thi de ere fra meget ældere Tider,) men at sætte Krud i Minerne, og dermed at sprengte Casteller, Huuse og Klipper, fra unden af, i Luften, hvilket første gang skal være prøvet ved det Castel Vovo ved Napel, anno 1503. og fortælles af Guicciardino, (ikke i den fjerde Bog, som er en Trykkefeil hos Vossium, men i den 6te.) Petrus de Navarra var de Spaniers General, og commanderede denne Beleyring for Napel; Derfore tilskrives det hannem af bemældte Historico, samt af Thoma Bozio *de robore bellico adversus Machiavellum*, og fleere. Men den Ingenieur, som Navarra brugte, og som egentlig paa fundt Minier-Kunsten med Krud, var Franciscus Georgius af Siena, efter Cardani udførlige Berretning i hans anden Bog *de subtilitate*, pag. 44.

Anden Afhandling.

Sernæst forsøyer jeg mig til den Anden Afhandling, hvor jeg først haver at tale om Oprindelsen til den Meening, som nogle have fattet, at Berthold Schwarz var een af vore Landsmænd; Og dernæst om Byffe-Krudets Brug her i Danmark, længe førend an. 1380. Traditionen om dette Landsmandskab angaaende, da haver mand ingen anden at takke derfor, end den forhen omtalte og berømte Augsburgs Dr. Achilles Gasser; og det formedelst en Anmærkning, som samme Mand, dog langt fra udi sliig Tanke, meddeelte til Dr. Sebastian Munster, Professor til Basel. Hvilken Anmærkning er siden bleven videre trækket, og hos os benyttet af visse fornemme Mænd, saasom vores Fæderneland til et slags Væ. Sagen forholder sig saaledes: Sebastian Munster, den Tid hand havde skrevet sin *Cosmographiam*, og udgivet den for allerførste gang til Basel an. 1544. sendte hand dette sit Brev til Dr. Gas-

Dr. Gasser; der baade var hans Ven, og desforuden agtet som et stort Orakel i Historisk Videnskab, besad et skönt Bibliothek, og var tjenestagtig dermed at gaae lærde Folk tilhaande, som og Auctores *Centuriarum Magdeburg.* og andre have roset ham for. Dr. Gasser fandt da i bemældte *Cosmographie* den Artikel, iblant andre, om Bysser-Krudets Opfindning, hvor Munsterus havde skrevet saaledes (*prima edit. pag. 333.*) "Man sagt und schreibt auch gemeinlich, daß die wunder-
"barlich Kunstung das erschrockenlich Büchsen-Geschütz sey in Teutsch-
"land anno 1380. erfunden; Aber an welchen Ohrt, und von welcher
"Person, sagt niemand, dann daß ettlich solchs einem Münch zule-
"gen. Der Bösewicht, der solch schedlich Ding auf Erdreich gebracht,
"ist nit würdig, daß seine Nahmen auf Erdreich in Gedächtniß der
"Menschen bleibe, oder ein Lob von seinem gefundenen Kunstwerck
"bringe. Er wår wol würdig gewesen, daß man ihn in einen Büch-
"sen gestossen hát, und an ein Thurn geschossen, wie vorzeiten der
"Fürst Phalaris in Sicilia thet dem Meister Perillo, den er in ein örinen
"Ochsen von ihm gemacht stieß, und verbrennet ihn darinn, darvon
"ich in Sicilien geschrieben. Etliche legen es den Burgunder zu. Man
"findt auch geschrieben, daß die Benediger haben das Geschütz zum
"ersten gebraucht wider die Genueser." Saavidt, og meere ikke, hav-
de Munsterus den Tid skrevet derom; Hvilket jeg selv har confereret, da
samme første Edition findes her i det Kongelige Bibliothek, og er ikke
nær halvt saa stor, som de sidste mand haver; (saasom det er bekændt,
at ey alleene Auctor, mens hand levede, men og andre efter hans Død,
have Tid efter anden forbedret Verket og gjort det større. Dog er in-
gen Tydsk Edition bleven saa vidtloftig og stor, som den Frankoske O-
versættelse, Belleforest har gjort, med sine overflødige Forbedringer
fast ved hvert Capitel.) Hvad nu Dr. Achilles Gasser, som Munsterus
uden Tvivl haver bekommet ogsaa andre Forbedringer fra, haver be-
mærket ved dette omtalte Capitel, det erfarer mand af det lidet Tillæg,
som staar strax efter nu opregnede om Bysser-skyttet udi hver een af de
myere Editioner, (ex. gr. i den af an. 1598. pag. 714. og i den af 1614.
pag. 907.) udi hvilke alle findes tillagde disse Ord, det forestaaende
gandste uforandret: "Doch schreibt mir zu Doctor Achilles, daß anno
"1354. Büchsen im Brauch gewesen sind an der See bey Dänmark:
"und soll ihr erster Meister seyn gewesen ein Alchymist und Münch,
"mit

"mit Nahmen Berthold Schwarz." Der have vi da det heele Myste-
 re. Thi dette Tillæg er det, som siden har gjort den megen Opsigt, og
 haft gandske besynderlige Følger. Heraf maae jeg først fortælle dette,
 at den Tiid vores lærde Pontanus var udi Arbejde med den Danske
 Historie, og var kommen til det Aar 1380. hvor hand fandt for sig hos
 Arild Hvitefeld nældet om Byffe-Krudets Opfindning i samme Aar,
 erindrede hand sig, at have læst i den Slaviske Krønike, som Er-
 pold Lindenbrog har udgivet, at udi Lybek havde 20 Aar tilforne,
 nemlig an. 1360. været en Krud-Fabrique, som gives tilkiende med disse
 Ord: "Anno Domini millesimo trecentesimo sexagesimo Confestorium urbis Lu-
 "becensis in toto combustum est, per negligentiam eorum, qui pulveres pro bom-
 "bardis parabant." Pontanus, som ideligen corresponderede med Can-
 celler Christian Friis, og spurde ham til Raads om alt hvis betænkeligt
 ham forekom i den Danske Historie, gav sig nu herved ogsaa den Fri-
 hed, at spørge hvad Cancelleren meente om denne Efterretning i den
 Slaviske Krønike. Friis svarede, at derom var ingen Tvivl,
 det jo Tingene maatte være rigtig, og at man fandt ogsaa hos Skriben-
 tere, det Byffe-Krud og Stykker havde været i Brug hos de Danske,
 førend den Tiid. (*Admonuit Cancellarius, etiam ante id tempus pulveris ac
 machine ejus à Danis usurpatæ mentionem apud auctores fieri, et Pontani Ord,
 pag. 507.*) Derpaa giver Pontanus sig til at lede i sine Bøger, og fin-
 der den feromtalte passage i Munsteros: Hvilket hand ogsaa har tilkien-
 d givet: *Suggestio magni Danie Cancellarii me, ut propius hoc idem inspicerem,
 excitavit: Et vero inter primos occurrit Munsterus, qui diserte Cosmographiæ suæ
 lib. III. se ab Achille Gassero, diligentissimo historico, commonitum refert, bom-
 bardarum ac pulveris pyrii usum anno Chr. M.CCC.LIV. habuisse in mari Bal-
 thico Regis Danor. classarios.* Jeg lader staae om denne Pontani Over-
 sættelse er ikke noget for frie; helst Dr. Achilles og Munsterus tale ikke
 om Kongen af Danmarks Søe-Folk. Nu spørges alleene, om
 det ogsaa har været den passage, som Cancellor Friis har meent? el-
 ler om hand har vidst nogen anden Auctorem, som noget slikt fand-
 tes hos, at Krud var brugt af de Danske førend an. 1360.? Jeg
 troer, og jeg er fast forsikret om, at det ingen anden har været, end
 just Munsterus. Cancelleren og Pontanus bleve i Brev-Byrling med
 hinanden længe efter den Tiid: og Pontanus, som boede til Harder-
 wick, sendte hannem altiid hver en Part af sin Historie, 2 a 3 Bøger
 ad

ad gangen, til at læse igiennem, førend Brevet kom til Trykken. Der-
 som nu Friis havde om bemældte Post vidst nogen anden Auctorem,
 skulde mand da troe, at hand havde fordult den? Men nu til et andet
 Spørsmaal, og en vanskeliger Knude at løse: Hvorledes skulde den
 selsomme Dr. Achilles Gasser kunde skrive i sine Augsborgiske Anna-
 ler, som vi tilforne have hørt, at henved det Aar 1354. blev Krudet
 opfundet i Tydskland af den Franciscaner-Munk og Chymista Barthold
 Schwartz, og endda alligevel skrive til Sebast. Munster, at an. 1354.
 (som er det selsomme Aar,) vare Byfferne i Brug an der See bey
 Dänmarck, og en Alchymist og Munk ved Navn Berthold Schwarz
 var den første Meister deraf? Hvorledes rimer dette sig tilsammen?
 Sandeligen meget ilde. Endnu videre: hvor finder mand udi nogen
 enten af vore egne, eller andre vore Naboers, Hænsfæders, Suen-
 skes ellers andres Kroniker og Optegnelser, at noget Søe-slag er ble-
 vet holden paa disse Danske Strømme i det Aar 1354? Jeg tør
 sige, Jngensfæds. Skulde nu alle andre smaae og store Trefninger
 til Søes være bleven optegnede, om ikke af Hvitfeld, da af Herm.
 Cornero, Alberto Crantzio og flere, og de skulde have for-
 tiet denne af 1354. hvorudi een saa nye og høyst-merkelig Inven-
 tion var prøvet, da var dette meere end sært. Hvad bliver da at
 domme herom? Har Dr. Gasser taget feil, eller forhugset sig, da
 hand skrev til Munsterum? Det troer jeg ikke heller. Dr. Gasser var
 en omhyggelig og meget agtsom Historicus. Men Munsterus, omend-
 skiondt hand var lærd og i mange Videnskaber erfaren, dog intet min-
 dre end accurat. Hans store Færdighed, og maaskee tillige enten hans
 Fattigdom eller Giærrighed, gjorde, at hand skrev flere Bøger end
 hand burde, og sludrede sine Skrifter fra Haanden: Hvorover ogsaa
 nogle deraf, i sær hans bemældte Cosmographie, have tabt næsten ald
 Credit. Jeg tør vedde paa, at hand ikke haver læst med Agtsomhed
 Dr. Gassers Brev, og ey rigtig fremført hans Meening; Hvilket har
 bare bestaaet deri, at hand har sat Aars-Tallet 1354. paa det urette
 Sted. Thi saaledes burde det have hedet: Doch schreibt mir zu
 Doctor Achilles, daß Büchsen vorher im Brauch gewesen sind
 an der See bey Dänmarck, und soll anno 1354. ihr Meister seyn
 gewesen ein Alchymist und Münch mit Nahmen Berthold
 Schwarz. Saaledes er det ret og rigtigt, og kommer fuldkomme-

ligen overeens med Gaffari egne Ord i hans Augsburgiske Annaler; og i saadan Meening er jeg vis paa, at hans Brev har lydet; Thi mand maae jo en tænke, det Manden var sig selv imod. Nu at gaae videre: Hvorfra havde Dr. Achilles den Underretning, at Byffer havde været i Brug paa de Danske Strømme, længe forend hos Venetianerne? Her maae jeg nu giætte mig frem, men giætte dog saaledes, at jeg ikke er bange for at tage feil, eller for at vorde refuteret. Jeg siger da, at denne brave Mand haver forstaaet saaledes det Ord *Bombarda* hos Albertum Crantzium. Crantzius, udi sin *Vandalie* 8de Bogs 38te Capitel, fortæller om det See-Slag imellem de Danske og Hænsestæderne anno 1361. hvorudi Konning Valdemars Søn Hertug Christoffer commanderede den Danske Flode, og fortæller da saaledes: "Congrediuntur navali pugna fortiter certantes; durassentque in longius tempus pugna, nisi Regis filius Christophorus ictus *bombarda* graviter vulneraretur: qui & accepto ex vulnere brevi diem suum obiit." Deraf just haver Dr. Achilles maattet troe og slutte, at Byffer og Krud havde været i Brug paa den Tid an der See bey Danmark. Hvilket mand saameget mindre bør undre paa, som *Bombarda* er hos alle bekiendte Skribenter det rette egentlige og vedtagne Ord til en Canon (som man i de Tider kaldte paa Tydsk eine *Büchse*,) der blev ladet med Byffe-Krud og Steen. Og de Stæder hos Skribentere, hvor *Bombarda* bliver brugt om det ældere slags Machiner, (som mand ellers kaldte *Petrarias*, *Tribucchis*, *Bricolas* &c. &c.) ere saa overmaade rare, at Gabriel Naudé (i hans Skrift *de Studio Militari lib. 2. pag. 687*) har største Uret i, at give sligt ud for en bekiendt Sag. Dette siger jeg, at Dr. Gasser og alle andre kunde letteligen lade sig forføre af bemeldte Ord hos Crantzium: Og Spersmaal, om de ogsaa ere forførte deraf? Christoph. Besoldus, som baade levede længe efter Dr. Gasser, saa og var en lærd og velbelæst Mand, haver en heller fundet anderledes forstaae denne locum Crantzii, udi hans *Dissertat. de Bombardis*, som jeg forhen har talt om. Bemeldte Besoldus haver citeret denne Crantzii locum udaf *Camerarii Horis subcessivis*. *Camerarius* haver og ligesaa lidet taget den af Crantzio selv, men borget den af Majolo, foruden at nævne ham, udi hvis *Diebus Canicularibus* den forekommer *pag. 418. edit. Mogunt. 1615. in fol.* anført med disse Ord: "Christophorus Danorum Rex inuito, cum hoste sibi proximo, prælio, bom-

"bombardæ ictu occisus memoratur, anno Domini 1280. ut Krantzius tradit Vandal. lib. 8. cap. 23." Her er nu af denne Gludrere Majolo, som ingen fornuftig Mand bør eller kand lide paa, begaaen ikke mindre end tre Feil i denne ene passage: Først staaer det ikke hos Crantzium i den 8de Bogs 23. Capitel, men i det 38te. Dernæst var denne Christophorus ikke *Danorum Rex*, men *Danorum Regis Filius*; Og endeligen skeede dette ikke an. 1280. men 81. Aar derefter, nemlig an. 1361. Alle disse Feil haver Camerarius af Majolo, og Befoldus af Camerario udfrevet paa Troe og Love. Og Naudæus, der ellers altid er saa fiaphoy, og saa skarpsende til andres Feil at mærke, haver endnu gjort det grovere, nemlig hand har staaen saavel dette, som flere Skribenteres Vidnesbyrd af Befoldo, som hand ingensteds nævner; og har stadfæstet saaledes, at Christophorus var *Danorum Rex*, samt at det skeede an. 1280. Hvorfore hand og (nemlig Naudé) haver bygget en egen Thesis allene paa sliq urigtig Grund, nemlig indrettet sin Anmerkning ved denne bemeldte Historie og locum Crantzianum, efter dette falske Aars-Tal. Paa lige Maade ere ogsaa Camerarius, og af ham Befoldus, og af begge siden Naudæus, bleven ret skammelig forfærdt af forbemeldte Majolo med en passage af Nauclero. Majolus skriver saaledes: *Nauclerus tamen videtur originem rei (scil. bombardæ & pulveris pyrii) referre ad Ottonis IV. tempora & Innocentii III. an. Dni. 1212. licet exactissimam ejus instrumenti formam referat ad inferiora tempora. Nam Otto Imp. collecto milite, duas Hermanni Turingi fortissimas munitiones funditus destruxerat. Quo tempore primum cœpisse memoratur usus instrumenti bellici prius incogniti. Hæc ex Nauclero &c.,* Mon det dog ikke havde været Umagen værdt, at slaae efter i Nauclero, om det ogsaa fandtes saaledes? Hvilket om de gode Mænd havde gjort, havde de fundet gandske andet, ja det som var tvert derimod. Thi Nauclerus skriver alleene, at den Tid (circa an. 1212.) blev første gang brugt det slags Muurbræcker, som mand kaldte Tribock; efter som Bombardæ vare endnu den Tid ikke opfundne: "*Otto copiis adunatis duas Hermanni munitiones fortissimas Rothenburg & Salzingen cepit & funditus destruxit - - - - -* Asserunt tum primum cepisse usum instrumenti bellici prius incogniti, quod vulgari-
ter Tribock nominatur; quoniam bombardarum usus nondum erat inventus."

Dette er jo gandske imod, hvad den eene med den anden haver vil-
 det bevise af Nauclero. Og saaledes gaaer det de got Folk ofte, end-
 ogsaa de lærdeste, naar de citere Bøger og Autores paa andres Cre-
 dit. Ja det selvsamme, som Nauclerus har sagt, finder mand med
 næsten samme Ord, ad eund. annum 1212. udi det *Fragmento Historico*
 for ved Alberti Argentinensis Krønike, som Urstifius har udgivet i
 sin anden Tomo; undtagen de sidste Ord: *quoniam bombardarum*
usus nondum erat inventus, som er Naucleri Tillæg, og hvilket Auctor
 til forbemeldte *Fragmentum* ikke kunde vide af, saasom Bombardæ-ey
 vare endnu til i hans Tid. Men vi maae komme igien til vores
 Crantzii locum, og forsøge, om den ogsaa er tilstrekkelig til at giøre
 Sagen af. Crantzius selv i sin *Historia Danica*, naar hand taler om
 selvsamme Action (*lib. 7. c. 38.*) da nævner hand der ikke *Bombardam*,
 men allene dette: *Christophorus ictus lapide, non diu superfuit. Herm.*
Corneri Chronicon ligeledes: *Christophorus filius Regis Danorum, lapide*
percussus est tam lethabiliter, quod in brevi periit. Dette, og fornemmeligen,
 at den unge Herre døde saa hastigen derefter, erklærer Hvitfeld sig
 imod, med disse Ord: Udi denne Handtering, finder jeg udi
 den Wendiske Historie, Hertug Christopher til Skibs at være
 ihjelslagen af en Steen. Vore *Annales* holde der intet om, men
 hannem at være død af *phrenesi* tu Aar herefter 1363. til Kjøben-
 havn. Hvitfeld har ret i dette sidste; og hvad der har staaet i de
 Danske Annaler om hans Dods Aar, det stadfæstes af *Libro Datico Ec-*
clesiæ Roschildensis Mss. nemlig at hand er død anno 1363. III. Idibus Junii.
 Men derfor kunde hand vel være bleven ilde skudt med en Steen i
 omtalte Søe-Slag, og hvis Steenen har truffet ham i Hovedet og
 paa Stormhuen, kand den maastee have forarsaget hans *phrenesi*,
 som hand tu Aar derefter er død af. Det vigtigste Spørsmaal, el-
 ler rettere Tvivlsmaal, bliver, om mand havde allerede ved de Tider
 her i Norden Bombardas, hvoraf Steene bleve skudte og udkastede
 ved Krud, eller det skeede endnu paa den forrige Maade ved de gam-
 meldags Steen-Blider? Og om Crantzius ikke har nævnet *Bombardam*
 det, som hand rettere burde have kaldet *Tormentum*, som var de gamle
 Latiners Ord, til deres Machiner at kaste Steene med? Thi saadan-
 ne vare de, som Romerne brugte til at nedkaste Jerusalems Muure,
 hos

hos Flav. Josephum. Og om samme slags er det, den Poët Guntherus skriver *lib. X. de rebus gestis Friderici Barbarossæ v. 352.*

“Turbine fulmineo magnos tormenta molares
“Moenibus infligunt, murosque & tecta flagellant.

Naudæus, i sin Anmerkning ved denne Crantzii passage, da hand saae sig embarasseret med det Mars-Tal 1280. (om hvis Urigtighed hand en kunde finde paa at gjøre sig nogen Tvivl,) haver da taget det Partie, at sige, det den *Bombarda*, som Crantzius omtaler, var et saadant gammeldags Tormentum, og hand tør end, som jeg før sagde, give det ud for en bekiendt Sag, det Skribentere, som have levet før end Krudet blev opfundet, have uden Forskiel brugt ligesaa vel det Ord *Bombarda* om de andre Machiner, Trabucchis & Biffis, som vi paa Danske kalde Steenblider. Ja det synes, at hand vil vilde os ind, at slikt kand bevises af Ægidio Columna *de regimine Principum*, som hand citerer i Bredden: Hvilken Skribent har levet sidst in *Sæculo XIII.* og først i *XIVto.* Men de, som have læst Columnam skulle bevidne med mig, at det Ord *Bombarda* ikke findes nævnt i hans heele Verk: Og derfor haver Hieron. Magius (*Miscell. lib. I. c. 1.*) og andre, med ald god søye beraabt sig just paa ham til et Beviis, at Stykker med Krud vare endnu u-bekiendte i hans Tid, efterdi *Bombardæ* Navn ingensteds af bemeldte Ægidio Columna er brugt; Saa langt er det fra, at hand har betient sig deraf til at betegne de andre Machiner, tormenta, trabucchas & biffas. Denne Auctor, som var en fød Romere, men Biskop til Bourges i Frankerige, og een af de lærdeste Mand i sine Tider, er død an. 1316. Men bemeldte hans Bog har hand skreven mange Mar tilforne, til Kong Philippum Pulcrum, eller IVtum, hvis Informator hand havde været. Mand kand sige, at der fast ikke er noget slags af hannem forbiegaaet, af Baaben og Børge, af Storm-toy og Defensions-Værker, af Skyde-Hugge- eller Stikke-Gevær, saa meget som endnu den Tid afvidstes, at mand jo træffer det hos ham forklaret paa det nyeste. Men saa lidet, som hand har vidst om Krud at tale, da hand haver ellers nok om andre maader paa at skyde Tid, saasom ved gloende Pille, ved Snynger af Jern med gloende Kugler, ved Pille med et Jern-Ror

apterede, og derudi en stærk Jld, af Olie, Svovel, Beg og Har-
 pir i Blaar formænget, saa og ved andre flere Kunster, ja endogsaa
 at giøre Miner med Jld under Muure og Fæstninger; Saa lidet
 kand hand tiene til et Bidne, om hvad som nu omtales. Utsaa
 maatte Naudæus have citeret os nogen anden i Columnæ stæd; og
 var vel Umagen værdt, at hand havde beviist sit Sigende af nogen
 ældere Skribent, end af an. 1300. I *Chronica Theodorici Engel-*
husii finder mand dog Ordet, ved det Aar 1213. udi disse Vers:

“Post M. post duo C. annos tredecim superadde,
 “Gregorius vallat urbem, Benedictus eam dat,
 “Hertesborg dictam, per Saxones arduè victam.
 “*Felix Bombarda*, cum tu vicisse dicaris
 “Hanc primam; Guarda sic victrix cognominaris.”

Men dermed bevises slet intet: Thi alle disse Vers som Engelhusius
 har udziiret sin Kronike med, dem haver hand selv og hans Stald-
 brødre giort; Og hans Alder staaer i hans Fortæle, nemlig 1426.
 Det samme kand mand og svare Naudæo paa hans passages af Froif-
 sart, saavel som Carolo de Aquino, paa dennem hand haver af den
 Italiænske Poët Luca Pulci, og andre: Hvilke samtlige Auctores have
 levet længe efter at vore Canoner komme i Brug, og derfor kunde
 de læt tage feil, og sætte Bombarda i stæden for Trabuccha, eller
 Petraria antiqva. Saaledes kunde det vel maaskee være gaaen
 ogsaa Alberto Crantzio, i hans forbemeldte Fortæling om
 Hertug Christopher. Jeg vil imidlertid, i respect for Naudé,
 lade det staae derved, og, saasom jeg ikke har læst alle Bøger, saa
 tør jeg og ikke saa gandske negte, (førend Sagen er nyere vorden
 examineret,) at jo Ordet *Bombarda* kand være ældere end Krudets
 Opfindning, endskjønt det siden blev allene brugt om Canoner og
 Byffer med Krud. Thi hvad dets Oprindelse angaaer, da er den Ety-
 mologie, som Laurentius Valla og flere give, at det skulde være
 sammensat af *Bombus* og *ardeo*, aldeles intet bevendt; og Menage har
 havt stor Ret, til at forkaste den. Endelsen *arde* er vel af ingen an-
 den Betydning, end udi andre Italiænske og Franske vocabulis,
 nemlig en blot extension, bemærkende en Tings Storhed, Force
 og

og Styrke ex. gr. *Spinguarde, moutarde, nazarde, poularde &c.* og i Masculin. *poulard, richard &c.* Men førend jeg slipper Naudé, maae det tillades mig at sige, det jeg er forsikret, at hand ikke var fremkommen med omrørte sin Anmærkning, saafremt hand ey var bleven forført af Camerario og Besoldo, (ligesom disse af Majolo,) med det urigtige Mars-Tal 1280. om Christophoro, *ictu bombardæ occiso.* Thi hvis hand selv havde taget sig den Møye, at staae Crantzii *Vandaliam* efter, (den hand alleene virkeligen nævner, p. 688. og ikke nogen af de andre som have bedraget ham,) da havde hand, som jeg sagde, fundet den rette Tid, nemlig circa an. 1360. Og naar hand den havde fundet, var hand vist nok bleven hjemme med sin Observation: End meere, hand var til Overflod bleven færdigere og søneligere, end jeg, til at samtykke, at vi brugte Krud her i Danmark udi det benævnte Aar. Sligt viser hand selv, naar hand tu Blade derefter (pag. 692.) taler om Achillis Gassari Skrivelse til Munsterum, hvor hand ingen Vanskelighed gior, i at tage samme for fulde og holde den gandske rimelig. Hans Ord ere disse: "Mihi convenientius videtur, nullius nationis præjudicio, quæ sibi forsân verius inventum illud tribuere possit, hoc tantummodo de ejus usu statuere, quod Achilles Gassarus valde, mea quidem sententia, probabiliter ad Sebastianum Munsterum scripsit; nempe usurpatas primum fuisse Bombardas, eo apparatu, qui nostro similis esset, apud mare Danicum anno MCCCCL. (*sic*) celebres tamen non evassisse, donec ad Clugiam pugnatum esset a Venetis & Genuensibus. Eo siquidem modo explicanda est communis auctorum omnium, quos supra retulimus, de hac bombardarum inventionesententia." Dette er jo saa billigen og fornøstigen dømt, som noget i Verden: Og Gassarus skulde selv aldrig forlangt nogen bedre explication.

Jeg haver da hertil noksom undersøgt, og, som jeg troer, undersøgt, hvad for Auctores det har været, som Cancellen Friis har forstaaet at have mældet om Byssernes Brug hos os Danske, førend an. 1360. nemlig ingen anden end Munsterus: Og dernæst, at Achillis Gassari Beretning til Munsterum, om Byssers Brug an der See bey Denmark, førend Venetianerne lærde det, har uden tvivl hensigtet til Crantzii Fortælling, quod Christophorus *bombarda ictus*
fue-

fuert in prælio navali. Jeg maae da skynde mig til den anden Sag, som er at vise, hvorledes vore Danske have betient sig af Munsteri Ord, til at giøre Opfinderen til en Dansk eller Jyde: I hvorvel Henricus Pantaleon haver slet ikke kundet forstaae samme Munsteri Ord saaledes, den Tiid hand flittede tilsammen sit Elogium Bertholdi Schwartz: Thi hand statuerer ifkun, at, der Kunsten var opfundet af Schwarz, have de Danske været de første, der betiente sig deraf, og siden de Venetianer: *Itaque Dani bombardas primo contra hostes duxere; deinde etiam Veneti.* Men hvo det maae have været, (om maaeskee Andreas Wellejus, eller nogen af hans Discipler,) der haver givet den Nederlandske Geographo Jodoco Hondio den Beskrivelse af Norre-Jylland tilhaande, som hand udgaf udi Gerardi Mercatoris *Atlante* anno 1608. da troer jeg at samme bliver den rette Hovedmand til slig Fortolkning. Thi efterat derudi ere opregnede vore Landsmænds, de Norre-Jyders, herlige Legoms og Sinds Egenheder, "quod sint proceræ staturæ, faciei pulchræ, boni coloris, jucundi, læti, suspiciosi, callidi, ac in negotiis providi, fani, superbi, amantes suorum, multum comedant ac bibant, bene concoquant, ideoque diu vivant &c. Saa sluttes endeligen med dette "til sidst: *Achilles Gassarus testatur hic inventa fuisse a Monacho Chymista tormenta bellica.*" Auctor til denne Beskrivelse har useilbarligen selv været en Jyde, og den ikke lidet *amans suorum*, (som hand siger om os alle,) men et got stykke nidkier for sit Fædernelands Ære. Derpaa har og strax den berømte Italiæner Jo. Anton. Maginus fundet for got, at indsætte denne Anmærkning om Krudets Opfindning i Jylland,) med selsomme Ord, (som Hondius,) i sin *Geographiæ Ptolemæicæ p. 2da.* ved den Artikel *de Futtia.* Borens Thomas Bartholinus den Ældre haver og ikke været seen at tage det samme an for god og gyl dig Mynt, udi sin *Dissert. 2da. de Medicina Danor. domestica pag. 42.* hvor hand saa skriver: "Pulverem pyrium ex sulphure & sale nitro mixtum *Monachus Cimber primus invenit, incertum majori mortaliolum damno vel commodo.* *De inuentore primo non dubitat Munsterus; & fuse Jo. Isaac. Pontanus in Historia Danica rem totam enarrat:* "quanquam primam novi reperti gloriam Friburgensi Monacho attribuant nonnulli, & Forcatulus lib. 4. de Gallorum imperio & Philosophia Teutonicum concedat, nomine Bertholdum Schwarz
"tzium

”tziium, quia communi Germanorum appellatione etiam Cimbrici apud Italos Gallosque veniunt.” Men jeg maatte spørge, hvor haver Pontanus in *Historia Danica* fortalt vidtloftigen om denne Sag? (*fuse rem totam enarrat.*) nemlig hvorledes at Krudet blev opfundet i vore Lande? Eller hvor haver enten Pontanus eller Munsterus givet tilkiende med noget ringeste Ord, at det var en *Monachus Cimber* der fandt det op? Den Verbodighed jeg bær for den store Mand Dr. Thomas Bartholin, volder at jeg ikke uden Fortrydelse kand tale om dette hans Sophisterie, som er, naar man betragter Munsteri Ord, en puur fallacia compositionis. Pontanus tænkte aldrig paa, at en Jydsk Munk opfandt Byffe-Krudet; og Munsterus lige saalidet. Pontanus har citeret Munsterum om Krudets og Byffernes Brug her i Øster-Søen. Og Munsterus, fordi hand i de foregaaende Ord, og i sin *Cosmographiæ* første edition havde sagt, at Opfinderen var ubekjendt, og ikke værd at hans Navn skulde vides, saa havde hand siden lagt til i de andre Editioner, efter Dr. Gassers Beretning, hvem hand var, og hvad hand hedde. Rixere, hvorledes kand nu enten af den eenes eller andens Ord følge, at hand var en Jydsk Munk? Bombardæ jam anno 1354. in usu fuerunt in maritimis præliis circa Daniam: Bombardarum inventor fuit Monachus Alchymista nomine Bertholdus Schwartz: Ergo Monachus ille fuit Danus vel Cimber. Qvalis syllogismus! Derimod falder slet intet paa at sige, hvad samme ypperlige Mand nogle Aar derefter har skrevet in *Actis Medicis Hafniensibus* Vol. I. pag. 85. nemlig dette alleene, quod Cimber esse perhibeatur & re & nomine Niger Monachus, primus pulveris pyrii inventor. Thi saaledes at tale, er enhver tilladt, saalænge man har autoritet for sig, den maae være af Bigtighed eller ikke, end var det ikke anden, end Jod. Hondii Atlas og Magnini Geographie. Perhibentur sane non vera tantum & comperta, sed etiam dubia, incerta, falsissima. Jeg lover imidlertid vores redelige Joannem Mollerum Flensburgensem, at hand dog ikke haver vildet nævnt denne Monachum i sin *Dissertation de Cimbrorum ingenii, inventis & in litteras ac artes meritis*; Omendskiont hand vidste om denne Snak ligesaavel som nogen anden. Thi hand havde jo læst baade Munsterum, Pontanum, og Bartholinum de *Medicina Danor.*; saa og Borrichium de *ortu & progr. Chymie*, hvor Bartholinus berømmes for denne herlige

Underretning: Ja hand vidste, at Georgius Pasch, fordum Professor i Kiel, havde kaldet Berthold Schwarz *natione Cimbrum* i sin Bog *de Novis Inventis*, ja endog saa Morhof in *Dissert. de Metallor. Transmut.* Alligevel i hvad der end er at sige paa vore Landsmænds Misbrug af Munsteri Ord, saa kommer samme dog langt fra ikke nær ved en vis Frislænders utrolige Forbovenhed i at sye Eventyrer og Fabeler til sammen, og give dem ud i Verden for alvorlige Historier. Denne heder Cornelius Kempius, og har skrevet en Bog *de Orig. & statu Frisiae*. Deri fortæller hand (*lib. 2. cap. 20.*) om en Konge i Frisland, ved Navn Zimoscus, i Kæyser Caroli M. Tid, der skal have fundet paa Krud og Byffer, og med saadan en Byffe skudt Græven af Holland ihjel og hans tu Søner; Siden duelleret med den store Roland, Græve i Flandern, af hvilken hand skod feil, og blev da overmestret af Roland, der hug Hovedet glat af ham, tog saa hans Byffe og kastede den i Stranden, paa det at slikt umenneskeligt Vaaben ey skulde vorde videre bekændt og brugt. Imidlertid var dog Inventionen fra bemelte Frisiske Konge kommen til de Danske Kundskab: hvilket hand (Kempius) beviser med Munsteri Vidnesbyrd nemlig at de Danske havde Krud og Bombardas an. 1354. førend Berthold Schwarzes Tid, der levede til Mæynh anno 1380. Men at her bliver fra den opdigtede Zimosci Alder til an. 1354 halvsiettede hundrede Aar, det regner denne Fabelmager ikke; Da hand ellers haver taget bemelte sin heele Digt af Ariosti *Orlando Furioso*, dens Ellefte Sang; Hvor den samme opdigtede Cimoschi, Konges i Frisland, hans Duel med Roland fortælles paa selsamme maade; og det til liden Ære for saa storen Poet, som Ariosto, der ikke bedre haver vidst sin Kunst med at i agt tage Verisimile, end at fingere Byffer med Krud i det 9de Seculo: ligesom Malerne, der plante Canoner i Holofernis Beleyring for Betulia: Ja, ligesom Suffridus Petri, en anden Fabelhans og Landsmand af fornævnte Kempe, haver gandske alvorligen gjort Olger Danske til Konge i Babylonien og Indien, efter et Fransk Eventyr.

Men lad saa være, at dette Beviis, som D. Achilles Gasser haver havt, om Byffers saa gamle Brug paa vore Danske Strømme, ikke skulde holde Stik, naar det, som jeg visselig troer, er allene grun-

grundet paa den omtalte Crantzii loco, hvor Byffe eller Bombarda nævnes; Saa er jeg dog fuldkommen i den Meening, at Byffer og Byffe-Krud have dog været bekjendte her i Danmark ved de samme Tider, nemlig circa an. 1360. om ey og tilforne. Ja Tingen kand jeg ikke andet see, end jo at maae være rigtig, og uden ald Tvivlsmaal, omendstiont Crantzii oftbemelte Vidnesbyrd gandske tilside sættes. Thi, fiære, naar mand hos andre aldeles troværdige Folk, af Tydske, Franske, Nederländer og Engelske, haver noksom dygtige, udtryffelige, og uimodsigelige Beviser, paa Canoner og Byffe-Krud, ey alleene af 1360. men endogsaa vel længe tilforne, hvorfore skulde det da ey ogsaa været kommet til Danmark? Den Lybekiske Ildbrand an. 1360. ved deres Forsæelse, som der i Staden gjorde Krud, er altfor vel attesteret, at derimod kand falde noget af Betydning at sige. Det staar jo ey alleene i den gamle Slaviske Kronike, hvis Ord jeg forhen haver anført af Pontano; Men endogsaa Hermannus Cornerus, (som var selv en Lybeker, fød i samme Seculo, og, som det synes, næppe en Snees Aar efter an. 1360.) haver endnu tydeliger fortalt det, ikke efter den Slaviske Kronike, men med andre Ord; udaf Lybekernes egen Kronike, der er skreven ved den Tid, da Tingen skeede. Hans Ord ere disse: "Consistorium urbis Lubecensis incensum est & combustum per negligentiam illorum, qui pulveres pro bombardis sive petrariis parabant, secundum Chronicam Lubicensem. Cum enim predictos preparassent, locabant eos in quodam loco Consistorii non caute custoditos ab igne. Pulveres ergo per incuriam nocte accensi, domum ipsam succenderunt, & antequam extingvi potuissent, eam in cineres redegerunt." Jeg veed meget vel, at Albertus Crantzius sætter denne Uarsage i Tvivl, og beretter den anderledes, *Vandalia lib. 8. c. 38.* Hand har saaledes: "Hoc etiam tempore per incuriam famulorum succensum prætorium conflagavit: Nam de camino vehementius & incautius incenso, scintillæ cadebant frequentes in loca carbonum repositorum, & ignitis omnibus, priusquam cerneretur, inextingvibile promicuit incendium." Derpaa kommer hand dog frem med den anden Sagn, og sit eget Raifonnement derover: "Alii de pulveribus de salis petra exortum ferunt ignem: Sed ad illos quomodo pervenit? nisi confulso immixtus ignis, non facile capitur, ea est custodiendorum im-

"penſa diligentia." Men derpaa fand mand læt ſvare: Siger ikke de gamle Kroniker; baade den Slaviske, og den Lybſke, hvilken Cornerus har brugt, at det var juſt den *diligentia*, ſom her fattedes, og ſom Folkene ikke havde anvendt, men forſømmet at dække Krudet til, hvorved Funkerne fløye deri? Den nyere Lybſke Kronike, ſom Raimarus Koch har ſammenſkrevet, haver antaget Crantzii Mee-ning, og ſiger: "Anno 1360. verbrennede das Rathhaus zu Lübeck, dann da ein Schorstein brennede, flogen die Funcken in die Kohl-Kiſte, und da die Kohlen brennend wurden, künften ſie dieſelbige nicht ausleſchen." Og den gode Jacob von Mellen haver ligeledes udi ſin *Historia Lubecenſis*, ſom hand ſkrev i ſin Ungdom til Jena, gandske forkaſtet den Slaviske Kronikes Narration, blot af ingen anden Uarſag, end fordi Byffe-Krudet var ikke den Tid endnu opfundet: Nemlig med ſamme Dom og Slutning, ſom Paulus Langius haver fældet derom in *Chronico Citicenſi*, paa det at det ſtore og anſeelige Tal af Skribentere ey ſkulde have uræet, der have ſagt os, at Krud og Bombardæ ikke bleve opfundne forend an. 1380. Saaledes for en Sclentrians Traditions og indgroet Bildfarelſes ſkyld, ſkulle alle ældre auctoritates være falſke! Men lad nu være, at Ildbranden til Lybek ikke kom paa ved Krudmager-Folkenes Forſeelfe, men, ſom Crantziius har troet, af Kul-Kiſten; Saa er dette dog alt nof, og her behøves nu ikke meere til vores nu omhandlede Materie, end at mand havde ogſaa Krud og Krudmagere i Lybek, juſt paa den bemelte Tid, ſaa at herom kunde reyses ſaadan Tvivlsmaal og Diſpute, enten Kul-Kiſten eller og Byffe-Krudet var Uarſage dertil, at Raadhuiſet brændte op. Crantziius har jo ingenſtæds negtet, at Byffe-Krudet jo var der paa ſamme Tid; Hand bruger langt fra ikke det argument, ſom Paulus Langius og von Mellen have; Men tvertimod, hand undſkylder Krudmager-Folkene, og ſiger at Krudet var alt for vel forvaret, med mindre mand med Ild havde lagt Ild dertil. Utiſſaa var det dog der i Byen. Med eet Ord; Ingen ſkal bilde mig ind, at Herm. Cornerus, der ſiger ſelv, at hand var an. 1406. til Hamborg in Synodo provinciali, og den Tid vel over en Snees Uar gammel, at hand, ſiger jeg, der havde en ældre *Chronicam Lubecenſem*, ſom hand citerer, for ſig, ſkulde ikke have vidſt om Byffe-Krudets Uld i hans egen Fødebye, bedre end Paulus Lan-

gius og St. Jacob von Mellen: Hvilke begge, som de selv sige, ingen anden Skiael havde til at nægte det, end den almindelige, men heel falske Meeening om anno 1380.

Naar de nu havde Krud i Lybek an. 1360. og vidste selv at giøre det til deres Bombardas, hvem skulde da vel troe, at det kunde blive en u-bekjendt Ting for os her i Danmark? Vore Danske Konger, og i sær den Konge paa de Tiider, havde vel saa meget med Lybekkerne og deres Bundsforvandte at bestille, at de ikke lode dennem beholde det ringeste Formon for sig, til at forraske dem i Krigen, formedelst nogen hemmelig og u-bekjendt Krigs-Kunst. Og hvis sligt var skeet, hvor skulde da Lybekernes, Hønsfestædernes, eller Holsternes Historier have fortiet sligt, om end vore egne havde dult det? Ja, hvor finder mand, at de Danske ere komne til kort i deres Kriger under Konning Waldemar IV. ved Mangel af denne Videnskab? I den selvsamme Krig af Aar 1361. da Hertug Christopher blev skudt med en Steen, hvorom Crantzius og flere tale, var det saa langt fra, at Lybekkerne vandt de Danske noget fra, eller havde nogen Fordeel, at de endogsaa, saa snart deres Flode var hjemkommen, kastede deres Borgemeester og Admiral Johann Wittenborg i Fængsel, fordi hand havde ladet sex Skibe tage fra sig i Dre-Sund af de Danske, foruden en god Deel andre Skibe, som de Danske brændte op i Lybekernes Paasiun. In Summa, mand skulde snart holde det for troligt, at der udi samme Krig og disse Søe-Handteringer var bleven brugt paa begge Sider Krud og Canoner; og at Dr. Gasser haver ingen urigtig Slutning giort. Cornerus siger jo, at de Lybekke Krudmagere an. 1360. gjorde Krud til *Bombardas* eller *petarias*: Hertug Christopher blev skudt af Lybekerne med en Steen af en *Bombarda*, og det i næste Aar derefter: Ergo. Thi det er og en bekjendt Ting, at udi lang Tiid, ja indtil an. 1400. og derefter, brugte mand oftest Steen-Kugler til Canoner. Mart. Crusius in *Annal. Svev. p. 283. ad an. 1372.* "Tunc autem, & aliquot annis postea, non ferreis utebantur globis, sed saxeis." Det samme vidner den Italienske Historicus Guicciardinus *lib. I.*, og Isaac Vossius havde funden i en gammel Hollandsk Kronike saadanne Steen-Kugler kaldede *Bomberstenen*, som Menage beretter efter hans Sigende, i sit

Dictionnaire Etymologique. Saa forklarer og St. Remy i sine *Memoires d' Artillerie*, at Bombarde var i gamle Dage *une tres grosse piece d' Artillerie, que l'on chargeoit avec de la poudre & des boulets de pierre: elle n' est plus d' usage.* At nu Cancellar Hvitfeld udi alle de Skrifter og Documenter, der ere gangne igiennem hans Hænder, intet har fundet der om, at Hertug Christopher blev skudt med en Steen af en Bombarda, fand ikke præjudicere Sagen. Vi vide jo, at, foruden det at her, saavel som udi andre Lande, den største Deel af gode Documenter ere gangne til Grunde, saa haver hos os og vore Forsædre regeret en overmaade stor Stiedesløshed og Dovenskab, i at optegne hvis mærkeligt sig haver tildraget hos os. Og derfor, hvad vores nu omtalte Materie anbelanger, haver det en andet, end fundet fornøye mig, da jeg for nogle Aar siden, tressede paa et Original-Brev paa Pergament af anno 1372. hvoraf fuldkommeligen bevises, at Byffe-Krudet var den Tid her i Landet heel vel bekjendt, og blev brugt i Krigen. Samme Document indeholder en Dom, der gif over en Mand i Ribe, som havde ladet bringe tvende smaae Fade med Byffe-Krud til Byens Fiender paa Gram-Slot, da det tilforne var afliust, at ingen maatte fore dennem slige contrabande Vahre til. Brevet lyder saaledes:

Vniuersis præsentis litteras uisuris seu audituris Erlandus Calf, miles, in Domino salutem. Notum facio uniuersis, quod ab anno Domini MCCCLXX. secundo, sabbato infra octavam Corporis Christi fui in placito Ripensi personaliter constitutus, specialiter propter diuersa grauamina, quæ ciues Ripenses de æmulis nostris tunc temporis in Castro Graam existentibus sustinebant. Etiam conquerebantur prædicti ciues, quod quidam in ciuitate Ripensi essent, qui præfatis æmulis nostris expensas & alias res sibi utiles de ciuitate eadem ad prædictum castrum Graam emitterent, in ipsorum ciuium dampnum & destructionem. Idcirco ex vnanimi consilio & consensu mei & Consulium ac ciuium ibidem, sub amissione vitæ & bonorum, in placito prohibui firmiter & districtè, ne quis, cuiuscunqve conditionis sive status existeret, bona, sive aliquales res ad usum seu commodum æmulorum a ciuitate Ripensi deferre præsumeret, vel deferri permetterent quouis modo. Huic vero

vero conditioni tota Communitas Ripensis spontanea voluntate consentivit. Verum tamen quidam Nicolaus van Rüne, mei & suorum conciuum monitis & mandatis non obediens, imo verius prædictorum nostrorum æmulorum voluntatibus & profectibus incumbens frequenter & insistens, duas lagunculas plenas sulfure, dicto *Swauel*, & Salpeter dicta *Byss-Krud*, proxima secunda feria postea in proprio plastro eorum nostrorum æmulorum de ciuitate Ripensi, contra prælibatam districtam prohibitionem & conditionem, præsumpsit deducere versus prætaxatum Castrum Graam, destinandas in nostrum dampnum, destructionem & grauamen. Quibus vero rebus in via impeditis & in Civitatem nostram reductis, memoratus Nicolaus van Rüne, se supradictas res possidere & de ciuitate Ripensi versus dictum Castrum Graam emisisse, coram tota communitate manifeste recognouit. Convenientes igitur simul in vnum Consules & Advocatus meus tunc temporis Ripis, secundum iura & privilegia ciuitatis Ripensis, eundem Nicolaum van Rüne, in tali publico & recenti facinore deprehensum, meique & totius Communitatis Ripensis prohibitiones, conditiones & mandatá transgredientem, secundum suam propriam & manifestam recognitionem, decollari iudicabant. Quod coram omnibus, quorum interest vel intererit in futurum, præsentibus protestor in hiis scriptis. Et in testimonium præmissorum & cautelam firmiorem sigillum meum præsentibus litteris est apprensus. Datum crastino Natiuitatis Beati Johannis Baptistæ, anno supradicto.

(Sigillum adest, integrum.)

Med dette herlige Beviis faaer mand da at lade sig noye, indtil om noget ældere engang kand vorde opdaget hos os. Og siunes mig det samme at være end ogsaa got nok, til at giøre klart, hvad jeg forhen sagde: Eftersom Byss-Krudet var allereede anno 1372. bleven her i Landene saa gemeent, at mand havde Forraad deraf i Ribe, saaledes at Hovedsmanden paa Gram vidste at faae det der i Byen, og lade bestille og hente det derfra, naar hand havde Trang dertil. Enhver der haver nogen Erfarenhed i Verden, eller i Historier, og veed hvor lang Tiid der behoves, fra det saadanne Ting først blive opfund-

opfundne, og indtil de komme i saa almindelig Brug, som udaf dette anførte Brev bemerkes, kand ikke giøre anden Slutning, end at Byffe-Krud maae den Tiid have været en halv Sueses Aar gammelt her i Danmark, om ikke vel ældre.

Tredie Afhandling.

Saa ere ogsaa nogle Udenlandske Skribenteres, af det beste og troværdigste Slags, deres Bidnesbyrd og Beviser alt for klare om denne Sag, til at kunde beholde den gamle Meening, eller i det mindste den gamle og af saa mange lærde og u-lærde Folk vedtagne Tiid-Regning om Munkens Berthold Schwarzes Invention. I Frankerige haver den uskatterlige lærde Mand Carolus de Fresne Sr. du Cange fundet et Regnskab af anno 1338. skrevet af en Tresorier des Guerres, ved Navn Barthelemy du Drach, hvor iblant andet een Artikel lyder saaledes: *A Henry de Faumechon, pour avoir poudres, & autres choses necessaires aux Canons, qui étoient devant Puy-Guillaume; (Dette var et Slot i Auvergne.)* Og ældre Document om Krud havde mand endnu ikke i Frankerige, den Tiid P. Daniel lod udkomme sin Bog *de la Milice Françoise*, som var første gang an. 1718. En heller har Mr. de St. Remy i sit Skrift om Artilleriet lærdt os det ringeste andet; i hvorvel den Journalist, der har recenseret *Muratorii Antiquitatum Italicarum Tomum 2dum* i *Journal des Savans*, m. Avril. 1742. vil bilde Folk ind, at mand der skulde finde meget til bemeldte Historiske qvæstion: Hvilket jo ikke vedkom denne Autors Forsæt, ligesaa lidet som det er mit Forsæt, udi nærværende Arbeide at agere enten Artillerist eller Physicum, og at undersøge Marsagen til Krudets forunderlige Kraft og Virkning; hvad heller de ældre Philosophi, og iblant dem fornemmelig Michael Meyer i hans Skrift, hand kalder *Verum inventum & munera Germania*, cap. IV., eller de nyere, Du Hamel, Christian Huygens, og De la Hire, have forklaret den rettest. Men at komme igien til Historie-Skriverne, da hvad Froissards passage angaaer, at udi Aaret 1340. skied Besætningen i Quesnoy af Canoner ud paa de Franske, *ils décliquèrent contre eux Canons & Bombardes, qui jettoient grants quarreaux*; tager jeg den for min Deel gierne for gyldig

gysdig an. Men andre ville ikke, saa længe herved ikke nævnes Krud eller Jld; Thi mand vil meene, at de Ord *Canon* og *Bombarde* kunde ogsaa (som vi af Naudé have hørt,) have været brugte om de gamle Machiner uden Krud: Andre tænke, at Froissart har appliceret Navnene af sin Tids Skyde-Gevær til de gamle slags. Den samme Objection møder os, ved en anden hans passage (*Vol. I. fol. 32. a.*) hvor der tales om *Artillerie* i Dorniks Beleyring, ligeledes an. 1340. Thi *Artillerie* har mand kaldet endogsaa de gamle Krigs-Machiner, førend Krudet kom op. Derimod er det klart, og aldeles uryggeligt, hvad den Italiænske Historicus Giovanni Villani skriver om Engellænderne i det Slag ved Crecy, an. 1346. (*lib. 12. cap. 65.*) *Con bombarde saettavano palottole di ferro con fuoco per impaurire & disertare i cavalli de' Francesi.* Thi lad være, at ingen af de Franske Historier, der beskrive samme Feldtslag, taler derom, ja ey heller nogen Engellsk Skribent, der er coævus, saa vil dette argumentum negativum dog ikke forslaae. Den Beskrivelse, som Villani har gjort af denne store Action, er fortreffelig; Og ved den Mængde Italiænske Officerer, som den Tid var med i den Franske Armée, kunde hand læt blive underrettet. Nar sagen til de Franskes Tab og Nederlag blev ellers mestendeels tillagt de Genuesiske Tropper, der, efter Villani Sigende, vare ifkun 6000. Mand, (andre regne meere end dobbelt flere;) hvilke ey kunde holde ud imod de Engellskes Skytterie, men komme i U-orden, og først toge Flugten. Her kunde da spørges, om ey disse Genueser siden maae have givet skyld paa det ubevante og usædvanlige Skyt, som Sienderue, de Engellske, havde brugt imod dem? Lad saa være; Og da spørges, om de havde Ret deri eller Uret? Autor til den Recension i *Journal des Savans* udaf P. Daniels *Histoire de la Milice Franc.* (an. 1722. in Febr.) siger: "Il n' y auroit nulle apparence que cet Italien (Villani) eût voulu par un mensonge diminuer la honte des Genois, & les justifier en quelque sorte de leur lâcheté & de leur fuite." Men jeg siger frit ud, at i henseende til vores Qvæstion, behoves her ingen Apologie for Villani. Thi lad os ifkun give reent efter, og tænke at Villani har berettet falskt og usandt, og at Engellænderne slet ingen Stykker eller Armes à feu havde i dette Feldtslag. Hvad følger da deraf? Staaer ikke mit Argument dog lige fast? Saa længe som de, der bandt Villani dette paa Vermet, vidste alligevel at der

vare paa bemeldte Tiid saadanne Armes à feu til i Berden, *bombarde que saettauano palottole di ferro con fuoco?* Ja, lad ham have digtet det selv, og indskrevet det i Historien, uden nogens Sigende og Beretning; Saa bliver samme Historicus da nogle og tredive Aars ældre Krud- og Byffemager, end Berthold Schwarz, naar denne Munk kom først frem med sin Kunst an. 1380. Thi Joannes Villani døde til Florenz i den store Pest an. 1348. Dette sidste kand ingen i Berden imodslige. Og hvor urigtigen Mr. Menage haver meent, og skrevet i sit *Dictionnaire Etymol.* (ved det Ord *Mousquet*, pag. 518.) *que Jan Villani vivoit avant l'invention des armes à feu*, kand nu derafskiendes; nemlig, at hand vidste dog at skrive, det Engellønderne skjøde af *Bombardis* med Jern-Kugler og Ild, og det tu Aar førend hand døde; Enten det nu var sandt eller ikke. Thi os er det nok, til det som nu omhandles, at *Bombarde* med Jern-Kugler og Ild, vare Ting, som der vidstes af at sige, imedens Villani levede. Ergo, vare de jo opfundne; Med mindre, mand vil giøre denne *Historicum* til en *Prophet*, der skulde med saadan Digt spaae om en Kunst, som skulde paafindes længe efter hans Dod. Jeg vil ikke tale om, at hand endogsaa i næste Capitel derifter (*cap. 66.*) hvor narrationen continuerer, taler tre eller fire gange, om den Skade, som de Engelskes *Bombarde* gjorde; Item at samme Skribent tilforne, i alle hans foregaaende Elleve Bøger, og i de første 64. Capitler af den Tølfte, aldrig nogenstæds haver nævnt eller brugt det Ord *Bombarde*, ved saa mange hundrede Lejligheder af Krigs Handteringer og Batailler, hand ellers omtaler. (Hvilket er atter imod Naudæi Meeening, at Ordet brugtes om de gamle Krigs-Machiner.) Naar mand nu haver saa klare Beviser og Exempler, om de Franske og deres Fiender, at de noksom kiendte Krudet saa vel betiids, hvor urimeligt maae det da ikke komme de Franske for, naar een af deres egne Landsmænd Gilb. Genebrardus sætter i sin *Chronographia*, at anno 1425. lærde de allerførst at kiende det? *Anno 1425. usus Bombardarum tum primum à Gallis agnoscere cepit, Thoma Montacuto, Sarisberiensis Comite Anglo, Cœnomanum urbem illis tormentis oppugnante.* Hvilket hand har taget af Polyd. Virgillii *Anglic. Histor. l. 23.* Men hvortledes? Polydorus siger det langt fra ikke saa plompt og uden Restriction; men alleene, at de Franske vare ey endnu saa bekiendte med Canoner, eller vidste saa vel at omgaaes dermed,

dermed, som Engellænderne: *Tormentorum æneorum usus non antea Gal-
lis perinde erat cognitus.* Saa lidet ere Historici og Chronologi at troe
og forlade sig paa, i alle Lande.

I Engelland havde og baade Camdenus og Henr. Spellmann
havt et Krigs-Regnskab i Hænde, af de selsamme Tider, hvorudi
Udgifter stode specificerede fra det Aar 1344. til 1347. inclus. Der-
udi nævnes *Gunners*, og hvor mange der havde af dem, og hvad
hver bekom til Befolding. See herom Camdens *Remaines* pag. 208.
og Spelmans *Glossar*. voc. *Bombarda*. *Gunner* og *Gunnarius*, er en Cano-
nier: og *Gumma* en Canon, ligesom *Gun* endnu en *Byffe*, *Gunpowder*,
Byffe-Krud. Hos Tho. Walsingham læser mand ved det Aar 1386.
"captis duabus Gallorum navibus, diversæ machinæ ad jaciendum
"lapides & muros conterendum, & *Gunnæ plures, cum magna quantita-
"te pulveris, in Angliam deducuntur."*

Udi Brabant haver Petrus Divæus, *de rebus Brabantie* (lib. 15. p. 170.)
antegnet, at anno 1356. kjøbte de udi Löwen 12. Bombardas, som da
faldtes *Donder-bussen*, ab horrendo scil. fragore. Og Aaret derefter,
1357. finder mand, (efter Pontani Beretning in *Histor. Gelrica*,) at
de havde disse 12. *Donderbussen* i Brug, i det Slag, som blev hol-
det imellem Brabanterne og Flamingerne ved Stansflet. Den Hol-
lænder Pontus Heuterus kand da ikke have ret, naar hand tilskriver
Bombardis en tie Aars yngre Opfindning der i Landene, (*rerum Bur-
gundicar. lib. 2. c. 14.*) ved Lejlighed af Jprens Beleyring an. 1383. hvor
hand siger, at de Beleyrede holdte Fienden ude, og spillede Mester,
"adjuti paucis bombardis, quæ circiter annum 1366. repertæ, quanquam
"rudi adhuc opere, Jprensibus summo tum usui, hostibus vero eo-
rum compluribus exitio fuere." Og det tør, maaskee, være en
Trykke- eller Skriver-feil 66. i stæden for 56. helst da samme Histori-
cus fortæller i det forestaaende *ite Capitel*, pag. 18. om Canonernes Brug
udi den Krig, som Philippe Hardi førde an. 1364. "Præsidarii
"(castelli Preux) de deditioe agere incipiunt, maxime territi tor-
"mento bombardico, quo tum temporis primum reperto, magno cum stre-
"pitu ac terore quatiebantur."

Anno 1359. var en merkelig Krig i Spanien, som de tvende Konger, af Castilien og Arragonien, førde med hinanden. Da havde, udi en Søe-Action, Kongen af Arragonien en stor Canon paa sit Skib, hvormed hand gjorde megen Skade paa de Castillanske, skød Masten og Gallerierne afet deres Skibe, og med tvende Skud nedlagde meget af deres Folk. Denne Konge af Arragonien var Don Pedro el Quarto, som mand har givet det Tilnavn el Ceremonioso; Hand har selv skrevet sin Historie, (i det mindste er den udfømmet under hans Navn,) hvorudi hand ogsaa fortæller dette. Men saasom jeg ikke haver fundet denne Bog, (hvilken citeres, om samme vores Materie, af Du Cange in voc. *Bombarda*,) da den og ellers er indført i Carbonelli *Chroniques de Espanya*, saa fandt det giælde lige-fuldt, at jeg herom i dens Stød anfører den ypperlige Historici Hieronymi Suritæ Vidnesbyrd, der udi hans *Anales de la Corona de Aragon* liuder (i den 9de Bogs 23de Capitel) saaledes: "Las naos gruef-
 "fas del Rey de Castilla trayan en popa ciertos trabucos y machinas,
 "con que lançauan piedras, pero hazian tan poco effero, que se-
 "gun el Rey escriue en su historia, los de tierra hazian gran burla y ef-
 "carnio de ver que todas dauan in vazio. Tambien es cosa de no-
 "tar, lo que en la misma historia escriue, que una Lombarda que estava en
 "la nao grande del Rey de Aragon, que entonces llamauan bombardas, y
 "era tiro de fuego, con poluora artificial, hiz tanto danno en una nao de
 "las del Rey de Castillo, que le lleuo los castillos y el arbol, y
 "hirio mucha gente de dos tiros, que disparo. Por que, quanto yo
 "conjeturo, es esto lo que en la historia de Castilla llaman truenos; y parece ser
 "ya muy usada en estos tiempos aquella invencion infernal." Surita lærer os
 her, at det Navn Lombarda, som man i Spanien har brugt til Ca-
 noner, (hvorom ogsaa Lipsius har meldet i Fortalen eller Dedicatio-
 nen til hans *Polioretica*,) er yngre end Bombarda, og at mand allige-
 vel i forstningen haver kaldet dem ret nok, saaledes som alle andre
 Folk, *Bombardas*. Herved falder da Marianæ Giættning bort, der siger
 (*Hist. l. 19. c. 14.*) at mand har maa ske kaldet dem *Lombardas*, fordi de
 vare først opfundne i Lombardien. Men det er virkeligen ey af an-
 det, end af eu fordervet gemeen Mands Pronunciation, ester den
 Svenske Mund-Art, ligesom *plorare* af *plorare*, *pleno* af *plenus*. Der-
 næst gjør Surita en rigtig Slutning, at Kunsten maae allerede den

Tiid have været i temmelig Brug, *muy usada*, siden mand vidste saa mesterligen at omgaaes dermed. Hand siger langt fra ikke, som den Jesuit Ubarca, i sin *segunda parte de los Reyes de Aragon*, ad h. an. der vil giøre Folk viis, at dette var den allerførste gang disse Jld-Machiner og Canoner bleve brugte paa de Spaniske Stromme, og at deres Røg forhindrede Floderne at komme hinanden nær: „En „esta battalla se viò la primera vez en nuestros mares el *infernál humo* „y uso de las piezas de fuego, que empezó à abrafarlos.„ En anden Jesuit, nemlig den Franske der haver oversat Marianæ Historie paa Frankøss, giver sig ikke mindre Frihed udi Beretningen om samme Krig, og ved samme Aar 1359. at skrive, det Kongen af Castillen bestormede Byen paa den De Yvica, men kunde ey blive Mester deraf, *quoique il fit battre vigoureusement la place à coups de Canon, & avec toutes sortes de Machines de guerre.* Ja hand sætter derhos i en egen Anmærkning, det mand ey maae indbilde sig, at mand havde i de Dage saadant Artillerie, som nu; Men, saasom Krudet var rart og nyli- gen opfundet, vare Canonerne ikkun heel smaae, og ligesom Falcon- netter, ubequemme til at giøre store Brèches paa Muure og Taarne. Derved maae jeg erindre tu Ting; 1. At denne Oversættelse har gandske viget fra sin Text; Thi Mariana har alleene her skrevet: *Oppidum, quam- vis machinis & operibus impugnatum, loci natura defensum stetit.* Jesuiten Charenton har digtet og indfatt *Canons*, som Mariana ey har talt om, og maaeskee ey tænkt paa. Jeg veed ey hvorledes hin har kundet falde derpaa; da endogsaa i Marianæ Spaniske Exemplar staar ikke andet end: *aunque fuereziamente combatido con tiros y machinas de guerra.* 2. Viser hand sig gandske ukyndig i de Tidens Artillerie; hvilket omendskiont det i andre maader ey kom imod vores, bestod dog alligevel ikke i smaae Pieces, men undertiden i meget uhyre store, som kand læses hos P. Daniel i hans *Hist. de la Milice Franç.* samt fornemmes af det, som herefter skal siges; De kunde og skyde brèche, og kaste heele Stykker ned af Taarne og Muure, naar der blev skudt med en 100 Punds Steen og meere.

Men at komme noget længere frem i Tiden, da læser mand i nogle Tydske Kroniker, at an. 1365. er Marggraf Friderich af Meis- sen, Landgrav i Oyringen, kommen for Hertug Albrecht af Bruns- vigs

vigs Bye og Slot Eynbefe, og har lavet til at bestorme det med Blider, Bukke og andet gammelt Dags Verktoy; Men paa Slottet havde Hertug Albret en Canon, som hand skød ud paa Marggrævens Verktoy med, saa at hand maatte gaae derfra. Dette fortæller Johannes Rothe i sin Dyringske Krønike, med disse Ord: "Der Marggrafe lieff in werg machin, die man zu dem Slosse trin bin solde, unde do hatte her eyne Bli-buchsin off deme Slosse, unde schoz "darmede yn das Werg. Diz waz dy erste Buchse, dy yn dessin Landin "vornomme wart." Adam Vrsinus, som har levet midt i Seculo XVI. ohngefær 100 Aar efter Joh. Rothe, har i sin Dyringske Krønike brugt dennes Arbejde; og hand beretter, at Landgraf Friderich lagde sig for Salza, und ließ Wercke und Katze machen, und triebe sie darzu; Da hatte der Hertzog eine Bley-Büchse, die man in diesen Landen erst wahr hätte genommen. Og dette er, hvad Georgius Fabricius Chemnicensis, in *lib. I. Marchionum Misnensium*, haver sagt i disse Vers, ndi Elogio Friderici III. Strenui:

"Obsidet Embeccæ dum mœnia, fulmine diri

"Tormenti retulit territus inde pedem:

"Tunc viva est nostris, imitatrix fulminis, oris

"Machina in humanum dira reperta genus.

Christian Frantz Paullini haver her uden Agtsomhed læst sine Kroniker, i det hand skriver *Annall. Isenac. pag. 85. In hoc prælio Landgravius primum explofit bombardam in Thuringia.* Men her var intet prælium, men en Beleyring af et Slot: Det var ey heller Landgræven, men Hertug Albret af Brunsvig, som havde denne Bombardam hvormed Landgræven blev forjaget.

Anno 1372. (Det er samme Aar, som vores Riber-Brev er skrevet,) lod Raadet til Augsburg støbe 20. Metall-Canoner, som kostede dem 50 grosser Pfund Pfennings, til den Krieg imod deres Naboer Bayerne: *Viginti ærea tormenta, quæ vulgo pixides vocant, precio quinquaginta majorum librarum nummi, primo omnium, pro Reipubl. usu, sibi fundi curarunt;* skriver den forhen oftbenvante Achilles Gasser i sine Annaler, *col. 1507.* Adzreitter sigter og til det samme i sin Bay-

Bayerſke Annalers 2. Part, lib. 5. S. 34. og ſiger, at diſſe Machiner vare *ad explodendos faxorum globos, rudi adhuc jaculandi arte, & in deſtinandis icibus longe minus quam hodie ingenioſa.* Og ſamme paſſage haver Cruſius in *Annal. Suev. lib. 5. p. 3. pag. 283.* Og Imhof har funden, at i ſelvsamme Æar haben die von Augsburg in dem Städte-Krieg eyferner Stücke ſich bedienet. Dette klinger lanat anderledes, og hænger bedre tilſammen, end hvad Stumpf i ſin Schweitzer-Krønike (*lib. 13. c. 14.*) og flere Schweitzerſke Skribentere efter hannem, have frembragt, efter urigtige Underretninger: "Anno 1380. ward die Zuſammenfügung zweier wiederwertigen Materien Schwäbel und Salpeter erſtlich erfunden, und das Büchſen-Pulver angefangen zu machen: zu Augſpurg hat man erſtlich angefangen mit Büchſenſchieſſen."

Til Spener haver Chriſtophorus Lehmann fundet udi Stadens Bøger og Regenskræber antegnet ved det Æar 1374. "2 Pfund 13 Schilling 4 Pfenning gab man dem neuen Meifter, der mit den Büchſen ſchieſſen kund, die der Rath machen laſſen, und ward viel auf Büchſen und Armbruſt gewandt." Hvorved Lehmann gjør ſelv denne Anmærkning: "Daraus erſcheinet, daß man damahls allbereit Büchſen groß und klein gehabt." Und wird in der Böhmiſchen Hiſtorie anno 1373. eines Büchſenmachers zu Prag gedacht."

Anno 1378. bleve til Augsborg tvende ſtore Metall-Stykker ſkøbt; Hvoraf det ſtorſte var til en Kugle paa 127. Punds Vægt, det andet til 70, og det tredie til 50 Pund; og det paa 1000 Skridt at ſkyde. Gaſſarus fortæller dette ſaaledes: "Eo anno fuſa hic in atrio Vrichiano, Reipublicæ impenſis, per Johannem Aroviſem tria ænea tormenta ſunt, quorum majus globum, tam ferreum quam æneum, centum viginti & ſeptem librarum; alterum ſeptuaginta librarum globum; & minimum quinquaginta librarum globum, ad ſpatium mille paſſuum, ejacularetur. Tradiditqve idem artifex etiam infarciendi explodendiqve bombardas eas artem, ſpeciali ſalario, tribus tantum Senatoribus, nempe Joanni Vendio, Joan. Illſyngo, & Jo. Flinsbacho: Tam ſecreta adhuc ejus rei practica erat." Dette ſamme læſer mand i Cruſii *Annal. Suev. p. 291.*

Hos Hermannum Cornerum finder mand ogsaa, at i Aaret 1378. stiftede Lybekkerne Kønseren og Fyrsterne af Saren og Lyneborg, som belejrede Dannenberg, til Hielp "600 armatos cum duabus" "machinis. Bombardæ enim protunc non erant ita communes, uti nunc sunt. I den Plat-Tydske Version af Cornero, hvoraf Leibnitz haver havt excerpta, staaer: "Dar brachten de Lubeschen dem" "Keyser vor 600 Wepener 2 Bliden, wente de Donnerbussen so" "meine nicht weren." De havde dem nok, men ikke saa stor Forraad, at de kunde undvære dem til andre.

I Ostfriesland beretter Egeric Benninga i sin Historie, som Anton. Matthæus har udgivet, at an. 1379. bleve de der i Landet indførte: "De wyle hier groot Twist vnd Vproer in de Freeslande" "erresen, so hebben de Overicheiden oock sodane Kunst-und Instru" "menten-Makers vorschreven, vnd so fort Bussen laten schmeden" "vnd geeten, vnd jegen ehre Vyande gebuket, vnd dat moordlike" "Instrument door des Dyvels Capellan erfunden, vnd im Werke" "gestellet." Og endeligen var, ved det benævnte Aar, Krudet og dets Brug i Italien en saa bekjendt Ting, at mand vidste at giøre Fyr-Bærker dermed i Glædsfabs Solenniteter. Dette lærer mand af en Italiensk Skribent, der heder Confortus Pulex in *Historia Vicentina* (Tomo XIII, *Rerum Italicar.*) at til Vicenza da mand holdte Fryde-Fest over en Fred, som var sluttet imellem deres Herskab og Naboerne, an. 1379. blev og et Fyr-Bærk med Raqvetter anrettet. Hand siger: „Omnibus hoc modo in admiratione manentibus, qvi super „superiori solario aderant, faciebant sclopos igneos, admodum maximo- „rum tonitruum & fragorum: qvare non solum qvi erant super ædificio, „sed & qvi ad spectaculum convenerant, stupefacti, adspicientes „versus cœlum, stabant.,, Hvilken passage Muratorius har bemærket ved Enden af sin 29de *Dissertation*, der handler om *Spectaculis*.

Længere vil jeg ikke gaae ned i Tiden, (da jeg alt er kommen til an. 1379) ey heller vil jeg anføre visse af Mr. du Cange paaberaabte Stæder hos Froissart og Monstrelet, samt flere, eftersom disse Stæder ere efter det Aar 1380. og saaledes yngre, end at de kunde tiene til mit Forsæt. Laonici Chalcocondylæ, Ducæ og andre Con-

stanti:

stantinopelske Skribenters Underretninger, ere en heller gamle nok dertil; helst alle disse ere yngre end an. 1400. Men ingenlunde bør ved sig Lejlighed at forglemmes den meget mærkelige locus af Petrarcha, hvilken jeg med Flid hafver giemt tilsidst. Denne, hvis man end ingen anden hafve, er alleene meget klar og tilstrækkelig, til at fuldkaste alle andre, udi min første Afhandling opregnede Italiæners, Blondi, Polydori Virgilio, Platina, og den enes med den anden, urigtige og gandske ugrundede udsigende, om Byssernes Opfindning ved Aar 1380. Ald Verden veed jo, naar Petrarcha baade blef fød og død. Self har hand sagt, at hand var fød an. 1304. den 20. Julii. Og saa sluttigen findes faae store Herrers og Printers Død optegnet, som denne baade i Lefve og Død høystatterede Mands staar i næsten hver Italiænsk Kronike. Een af dennem, som er skrefven i den Paduaniske Mund-
 Art, hafver man derom saaledes: *Anno 1374. di Martii, 18. di Lugo, el Serenissimo Poeta Miffèr Francesco Petrarcha mori in la Villa di Arqua.* Mand veed og, at Fyrsten af Padua Franciscus de Carrara lod ham begravne snart med Fyrstelig Pragt, og hans Epitaphium er endnu tilstøde i denne Dag, med Aar og Dag paa skrefven. Men hvad er da Petrarchæ Bidnesbyrd om vores Materie? Dette liuder udi hans første Bog *de Remediis utriusque Fortunæ* i den 99. Dialogo, som handler *de Machinis & Balistis*, saaledes: "G A V. Habeo machinas, ingentia saxa torquentes. R A T. Saxa torquere furiosum est. G A V. Habeo machinas & balistas innumeras. R A T. Mirum nisi & glandes æneas, quæ flammis injectis horrissono tonitru jaciuntur: Non erat satis de cælo tonantis ira Dei immortalis, homuncio. O crudelitas juncta superbicæ! De terrâ etiam tonuiffet: Non imitabile fulmen, ut Maro ait, humana rabies imitata est, & quod e nubibus mitti solet, ligneo quidem, sed tartareo mittitur instrumento. - - - -
 "Erat hæc pestis nuper rara, ut cum ingenti miraculo cerneretur; Nunc, ut rerum pestimarum dociles sunt animi, ita communis est, ut unum quodlibet genus armorum." Muratorius, in *Antiquitatum Italicar. mediæ ævi Tomo II. Dissert. 26.* meener, at ingen af dem, der hafve skrefvet om Bombardis og pulvere pyrio, hafver gifvet agt paa denne passage af Petrarcha. Sandt er det, at de faae, som hand (Muratorius) sammestæds næfner, intet har meldet derom, nemlig Polyd. Virgilius, Pancirollus og du Cange. Men saa har dog Christoph. Befoldus, (som er een af dem, Du Cange her citeret, skient hans Navn er af Bogtrykkeren giort ukjændeligt,)

Ord fra Ord indført den i sin Differtation *de Bombardis* pag. 7. og længe efter Befoldum, ligeledes Gabriel Naudæus *lib. 2. de Re Militari* pag. 689. ey at tale om Rud. Godefr. Knichen in *Operis polit. Tomo 2.* og Carolo de Aquino, som og begge næfne Petrarchæ locum. Nu skulde det vel være en Curiositet, at kunde vide og sige, i hvad Aar Petrarcha hafde skrefvet dette, til at stadfæste dermed, at Byffer og Krud hafde været bekjendte før saadan Tiid. Men, naar mand betragter hans Ord ret, hvortil skulde da dette nytte? Og hvorledes kunde mand af dennem slutte nogen vis Tiid? Thi, kiære, lad os sætte, at Petrarcha end ikke skref denne Bog, førend i det selfsamme Aar, da hand tog Afsted af Verden, nemlig an. 1374. saa ere dog Ordene i saadan Stiil, at de ved en god Fortolkning af enhver som forstaar Latin, snarere kunde vise os langt tilbage, en 20, 30. ja flere Aar førend Mandens Død, til Byffernes første Opkomst, end betynde nogen kort Tiid tilforne.

Erat hæc pestis nuper rara, nunc ita communis est, ut unumquodlibet genus armorum. Vi vide jo, at *Nuper* blifver, efter Materiens Omstændighed, som der tales om, undertiden brugt om en temmelig lang Tiid, som Philologi bevise med Exempler af Cicerone og andre. Og vi vide ogsaa, at der behøves ikke en ringe Tiid, til sliig Paafund, som Canoners Brug, at giøre saa gemeen og almindelig, som hand skrifver. Og naar det end skönt baade hafde været *rarum*, og var blefvet *commune*, paa en 10. Aars Tid førend Mandens Ufgang an. 1374. saa spørges endnu, naar var det da først opfundet? Dette kand ingen slutte af bemældte Ord og Bidnesbyrd. Smidlertid, saafremt det kunde skee uden at trætte mine Læsere alt for meget, og uden at misbruge deres Taalmodighed med det, som maaskee ikke mange finde Smag udi, vilde jeg vel prøfve den Curiositet, at indgaae noget dybere i Undersøgningen af Tiden, naar Petrarcha hafver skrefvet bemældte sine Tvende Bøger *de Remediis utriusq; Fortune*; Helst efterdi alle og enhver af de mig nu bekjendte, som have efterladt os noget enten om Mandens Liv og Lefnet, eller om hans Skrifter, slet intet hafve antegnet om denne Post. Muratorius hafver endelig giort et Forsøg derpaa, just ved Lejlighed af den nu omtalte Loco, i hans *Antiquitatum Ital. Tomo II.* Hand siger, at efterdi Dedicationen er til Azo de Corregio, og Petrarcha kalder ham Fyrste af Parma, saa maae Skriftet være ældere, end an. 1344. udi hvilket Aar Azo soldte Parma til Marggræfven Obizo af Este, Herre over Ferrara og Modena; Thi
ellers

ellers kunde hand ikke, naar Azo var skilt ved Parma, hafve kaldet ham *splendidum natalibusque clarum virum Azonem Corregium, Principem Parmensem*. Men Muratorius har udi denne Anmærkning gandske ikke været lykkelig; Og i hvor stor Erbødighed jeg bær for denne høynfortiente Mand, saa megen som for nogen lærd Mand i Berden, saa maae jeg dog sige, at herudi hafver hand storligen taget feil. Til denne hans Bildfarelse hafver været tvende Aarsager; den første, at hand har troet alt for vel, og ladet sig bedrage af de udi denne Post falske og urigtige Editioner af Petrarchæ Skrifter, og den anden, at hand ikke har gjort sig Umage at igiennemlæse Petrarchæ Tilskrift til Azo. Hvad den første angaar, da er intet vissere, end at mand hafver Editioner af Petrarchæ Latinske Skrifter, som disse Ord, eller sig Titel staar udi: *ad splendidum natalibusque &c. &c.* saasom de Baselske, baade af an. 1554. og 1581. in fol. Hvilke maae hafve uden Tvivl haft nogen ældre Italiensk Edition at følge: Ligesom jeg og hafver seet tvende smaa, trykt til Geneve 1610. og 1619. in 12. hvor der staar, *ad Azonem Corregium, Principem Parmensem amicum suum*; Og de foregaaende Ord (*splendidum nat. cl. Vir.*) udeladte. Men naar mand vil eftersee i de rette gamle Editioner, skal det ikke saaledes findes. I det Kongl. Bibliothek her i Kiøbenhavn hafves tvende, begge trykte til Venedig, og in folio. Den ene af 1501. *impensis Andreae Torresani de Asula per Simonem de Luere*; Den anden af 1503. *per Simonem Papiensem dictum Bivilagam*. Og Herr Conferens-Raad Thott haver i sit ypperlige Bibliothek endnu en ældre, trykt til Basel an. 1496. *per Magistrum Joannem de Ammerbach*. I ingen af disse tre findes nogen saadan Titel, *ad Azonem Corregium Principem Parmensem*; men uden ald Stads og Elogio, blot alleene dette, *ad Azonem*. Nemlig det heder: "Insigne ac plurimum con-
solativum opus Francisci Petrarchæ, Poëtæ atqve Oratoris clarissimi, de Re-
mediis utriusque Fortunæ, *ad Azonem*." Saaledes staar baade for ved Tilskrifts-Fortalen; saaledes ogsaa uforandret for ved hver af de tvende Boger, i alle bemældte tre Editioner. Endnu i en liden Edition af omvorte Skrift for sig selv, trykt til Lion hos Clement Baudin 1577. in 12. heder Titelen for Tilskriftet: "Francisci Petrarchæ Poëtæ Ora-
torisqve clarissimi de Remediis utriusque Fortunæ *ad Azonem* epistolaris
præfatio." Ja i den Italienske Oversættelse, ved Remigio Fiorentino, trykt til Venedig hos Gabriel Giolito an. 1549. in 8. blot alleene *ad Azone*.

Altsaa er dette Tilfætt med *Principis Parmensis* Titel useilbarligen nyt, og aldrig i Verden af Petrarcha self. Jeg er forsikret, at det er først blefven indfætt af en Editore, (ikke veed jeg hvem, eller naar,) til at rette og forekomme andres Irring, der hafve troet, at denne Azo var een af de Marggræfver af Este, Herrer i Ferrara, af hvilke mange hafde det Nafn Azo, og der iblant een, som lefvede i Petrarchæ Tider, og var langt meere bekændt og nafnkundig, end Azo de Corregio af Parma. Thi at saadan Bildfarelse virkelig maae være hendet, og indkommet i en Edition af bemældte Bøger, kand bevises med de Tydske Oversættelser, hvoraf jeg bekiender det jeg ikke haver seet den ældste, men tvende andre, som mand treffer adskillige Editioner af. Den ene er giort af een ved Nafn Stephan Vigilus, udkommen til Augsburg an. 1539. in fol. under den Titel, Glücksbuch, beydes des Guten und Bösen &c. Den anden heder, Trost- Spiegel im Glück und Unglück &c. trykt til Franckf. 1584. saa og 1604. ligeledes in folio. I begge disse Oversættelser, staar for ved Dedicationen, saavel som foran i den anden Bog: *Un Herren Azonem Estensem, Herzogen zu Ferrar.* Og saaledes seer man, at Auctor til den af Muratorio paaberaabte, saavel som af Thomafino, i hans *Petrarcha redivivo cap. 6. pag. 29.* og i visse Editioner anførte Titel, *ad Azonem Principem Parmensem*, vel hafver haft nogen Føye, til at underrette Folk om, hvo denne Azo var; (nemlig ikke Azo Estensis af Ferrara, men Azo Corregius af Parma,) men hand har haft uret udi at bedrage Folk og gifve sligt ud for Petrarchæ egne Ord. Ja jeg tør end sige mere; at Petrarcha neppe nogensinde hafver kaldet denne Azonem med Fyrstelig Nafn og Titel; saalidet, som og Azo self hafver brugt, eller nogen Skribent af de Tider tillagt hannem den, i de faae Aar medens hand og hans trende Brødre hafde Herredømmet og Regimentet i Parma. Thi de vare i forstningen tilsammen fire Brødre, Simon, Guido, Azo, og Johannes, Sønner af Ghiberto de Corregio, hand som an 1303. fordref det Kæyserlige Partie, eller de Gibelliner, og bemægtigede sig Regeringen i sin Fæderne- Stad Parma, under Nafn af *Domino & Defensore*, men blef nogle Aar derefter igien udjaget af sit Dominio med sin hele Famille. En lang Tiid, nemlig nogle og Tyve Aar derefter, fik de Herrer Scaligeri af Verona, Parma ind, hvilket meest skeede ved Hielp af de Brødre Corregii, og deres stærke Partie. Deres Søster hafde og haft een af Scaligeris til Egte,

Fæde-

Faderen til Mastinus Scaliger, som betroede denne og saa Statholder-
skabet i Parma. Men herudi blefve de hannem utroer, og anno 1341.
hafve de forbenaefnte fiire Brødre Corregii, med Philippi Gonzagæ og an-
dres Hielp, taget Parma fra Mastino Scaligero, deres egen Søster-Søn,
og giort sig til Herre derover. Da nu siden den ældste af disse Brø-
dre, Simon, var død anno 1344. kom der Splid imellem de andre. Azo,
som frem for de andre var klog og habile, forjog sin ældre Broder Guido,
og vilde være ene Herre. Men da Broderen fik nogen Medhold af
viffe Naboeer, blev Azo frygtsom for Udsaldet, og resolverede derfor
at oplade og sælge Parma til Marggræfve Obizo af Este, Herre i Ferrara,
for 60000. Guld-Gylden. Hoved-Documentet, som kaldes *Decretum
populi Parmensis*, hvorved Parma kom i Obizo hans Bold, haver Mura-
torius selv Ord fra Ord indført i den anden Tome af sine *Antichità Estensi*
pag. 105. seqq. Og i dette Document kaldes de tu Brødre, samt og Simons
Søn Cagnolus, med ingen anden Titel, end *Nobiles viri, Azo, Johannes,
& Cagnolus de Corregio*. Den ældre Broder, Guido, næfnes ikke; thi
ham hafde de andre jaget bort. Kort sagt; Jeg er saa got som vis
paa, at det ikke skal findes, at Azo er kaldet *Princeps Parme*, enten me-
dens hand var *Dominus*, nemlig indtil an. 1344. in Octobri eller derefter,
i nogen Italiensk Historie af Seculo XIV. Saavidt gaaer mit første
Argument. Det andet skal endnu giøre Tingen langt meere aaben-
bar, og tilfulde opluse, det Muratorius ikke har været i stand til at slut-
te noget om Tiden, saa længe hand ey hafde gifvet agt paa og læst med
Eftertanke Petrarchæ Dedication igiennem til Azonem. Thi af samme
Tilskrift er det saa klart som Solen, at Auctor ey har skrefvet den i de
første 10. Aar, efter at Azo var skilt ved sit Herredomme i Parma.
Dette er at si: Bemældte Dedication er skrefven useilbarligen efter
an. 1354. ja vel en god Tiid derefter. Petrarcha taler deri om Azonis store
udstandne Gienvordigheder, og den ulysalige Skiebne som hafde tref-
fet ham i mange maader, deels ved svare og haarde Snydomme; deels
ved Forfølgelser af sine Fiender; at hand paa een Tiid hafde været en
Herre i sit Fæderne-Land, og fordrefven deraf i Landflugtighed; for-
ladt af alle Venner; bragt fra største Klugdom til yderlig Nød og Fat-
tighed, med videre: Endelig, at hand maatte flække omkring og skule
sig, imedens mand paagreb hans Tilhængere og Tienere, som blefve
punte og ilde medhandlede; ja mand kastede hans Hustrue, og det fik
reste

reste hand hafde, hans Børn i Fængsel, og lod ham intet tilbage til Trost. Alt dette staar i bemældte Tilskrift. Og disse sidste Ord, om Azonis Landflygtighed, og Efterstræbelse paa Livet, om hans Hustrues og Børns Fængsel, hans Tieneres Pinsel &c. er alleene nok til at bevise, hvad jeg sagde, nemlig at det ey kand være skrevet før det Aar 1354. saasom disse Ulykker vederfores ham just i dette Aar. Historien er denne, og bliver i adskillige Italiænske Historier og Krøniker, som vi har at takke Muratorio for at de ere komne for Livet, fortalt paa saadan Maade: Azo de Corregio, siden hand og hans Brødre vare af med deres Herredomme i Parma, begafve de sig hver sin Vey, til andre Herrer i Italien af deres Svogerskab og Slegtskab. Deres Søster hafde, som jeg før sagde, været gift med Alboino de la Scala, Fader til Mastino Scaligero eller de la Scala, som bemældte Brødre Corregii toge Parma fra, og Azo hafde selv til ægte Aloysii Gonzagæ, Herre i Mantua, hans Dotter. Mastini Scaligeri Søn var Canis Grandis Scaliger II. Herre i Verona og Vicenza. Til denne sin Slægt, nemlig sin Søsters Sonne: Søn, begaf Azo sig, efter Mastini Død, an. 1353. og stod hannem bi i hans Regerings Sager; Anno 1354. først i Aaret gjorde Canis Scaliger en Rejse til Tydskland, for at afgjøre nogle Sager med sin Gemahlindes Broder, Marggræfve Ludvig af Brandenburg, Kæyser Ludvig af Bæyerns Søn. I sin Fraværelse satte hand Azo til Stadtholder, og betroede ham Regieringen at tage vare. Canis hafde en Uægte-Broder, som hedde Fregnano. Denne tog sig strax for at bemægtige sig Staden og Herredømmet; og uforvarendes om Natte-Tide forraskede Azonem, som, da hand var ubevæbnet, og saae sig ingen Redning, gaf sig i hans Villie, og simulerede saa længe, indtil hand kunde komme bort med Livet: Drog saa til Ferrara, og der ventede hvorleedes det vilde løbe af; ladende sin Hustrue og Børn tilbage i Verona. Fregnano blef lykkelig i Begyndelsen, ved det at hand om Morgen lod udraabe, at hans Broder Canis var død paa Rejsen; Hvor-paa Folket tog ham strax an for deres Herre. Men det varede ikke længe, førend Canis uformodet kom hjem, og indfandt sig til Vincenza. Hans Svoger, Marggræfven af Brandenburg, kom strax efter, med en-deel Krigs-Folk hannem til Hielp. Fregnano blef slagen og omkom i Flugten: Canis blev befæstet i sit Herredomme, og lod den omkomnes døde Legeme ophænge. Derpaa lod hand opsøge, og gaac en skarp Execu-

Execution ofoer en Mængde Mennsker, ey allene dem, som hafde været Medskyldige og Tilhielpere i Forræderiet, men endogsaa ofoer hver een, som hand kunde mistænke derfor; og det uden nogen Barmhertighed: Hvilket gif saa vidt, at mand gaf ham det Tilnavn *Canis Rabiosus*, ligesom til Forskiæl paa hannem og de andre *Canes Scaligeros*. Azo var den, som hand meest fortænkte, og kunde ikke troe andet, end at hand hafde været ligee god med Fregnano. Ham self fik hand dog ikke fat paa, men nogle af hans Tienere lod hand piine og siden hænge; confiscerede hans store Midler; lod reyse en Galge for hans Huus; som blef itaaende og fornyet hvert Aar, saa længe *Canis* var i Lefve; kastede hans Frue og alle hans Børn i Fængsel, hvilke blefve længe derefter rançonerede for 14000. Guild-Gylden. Dette sidste fortælles af *Vuctore Chronici Regiensis*, *Petro Franceschini de Gazata*, med disse Ord: "Suspensi sunt tres famuli Domini Azonis de Corrigia; & accepta sunt Domino Azoni omnia bona sua, quia illic ditissimus erat, & erectæ sunt furcæ ante ipsius ostium, & omni anno renovatæ, donec vixit Dn. Canis. Capta est Uxor ejus, & filii parvuli, quos redemit post longum tempus pro XIV. millibus florentinum auri." (See *Muratorii Scriptor. Rer. Italicar. Tom. XVIII. p. 74.*) Og der hafve vi da just det, som skal opliuse os disse *Petrarchæ* Ord til *Azonem* i oftbemældte Tilskrift: "Nulli fere nostrorum hominum par Principem favor, nulli par fuit injuria, ut cum paulo ante certatim in amicitiam tuam niterentur, iidem ipsi de nulla alia re concordēs, in tuum mox exitium quasi communicato consilio conspirarent. Et pars quidem tuum caput infidiis peteret, auro prius, ac gemmis, largisfluisque muneribus tot per annos propitiæ ac faventis fortunæ, & (quæ his omnibus gravior jactura est,) amicis atque clientibus, universaque familia duris quidem, sed diversis tormentorum ac mortium generibus spoliatum, pars, quæ clementior fuit, illud ingens patrimonium, terras, homines, domos, oppida, invaderet, ut qui modo te viderant, mox e summis opibus ad inopiam redactum, ceu aliquod fortunæ prodigium mirarentur. - - - - Nihil omnium præter carcerem defuit, ac mortem, quamvis nec carcer defuerit, dum fidissima conjux, & pars tuorum viscerum nati omnes, natæque ab hostibus capti essent, nullo profus tibi relicto solatio tantæ prolis. Nec mors quidem, dum & tu secum asidue luctareris, & unus ex filiis, jam tunc teneram & insontem animam in carcere posuisset." Nu troer jeg ikke heller, at *Petrarcha* hafver skrevet dette, førend

førend at bemældte Forfølgelser vare ofverstandne; og Historien siger, at det varede en lang Tiid, førend Azo sit sine Børn rançoneret. Og efterdi Galien blef staaende for hans Huus, saa længe Canis Grandis lefvede, saa maaskee det har og ligesaa lang Tiid henstaaet med Azo's og og hans Familles Frihed, nemlig da den yngre Canis III. med det Tilnavn Signorius, myrdte sin ældre Broder, den benæfute Canem Grandem II. eller Rabiosum, hvilket skeede an. 1359. in Decembri. Altsaa giæfter jeg, det Petrarchæ Bog er skrefven eller rettere udkommen fra hans Haand circa an. 1360. Thi at den er skrefven efter an. 1354. er nu demonstreret. Endnu et andet Beviis om Tiiden: Der findes iblant Petrarchæ Brevve, nemlig inter *Epistolas rerum Senilium lib. XV* et Brev *ad Joannem Priorem Magnæ Carthusiæ*, som er det sidste i samme XV. Bog. Derudi taler hand om bemældte sit Skrift *de Remediis ad utramque Fortunam*, saasom et Arbeide hand ikke endnu hafde færdigt, men var i Verk med: *Est mihi liber in manibus, de Remediis ad utramque fortunam, in quo pro viribus nitor, & meas, & legentium passiones animi mollire &c. &c.* item, at hand den Tiid var kommen til det Capitel *de Tristitia & Miseria*, hvilket er just det 93. i den Anden Bog. Hand beretter og, at selfsamme Dag, som Priorens Brev kom ham tilhænde, skref hand paa dette Capitel, og blef saaledes meget opmuntret i sit Arbeyde. Nu findes vel ingen Mars-Tal næfnt ved dette Brev; Men Stæden hvor Petrarcha den Tiid opholdt sig, staaer næfnt i det næstforegaaende ogsaa til bemældte Prior med disse Ord: *in Mediolanensi Carthusia, ubi nunc habito, VII. Call. Majas.* Og at dette var udi Aaret 1357. det kand klart-giøres af en anden Epistels dato, som er *in libro Variar. Epistola XIII. (pag. 987. edit. Bas. an. 1581.)* hvor det heder: *Scripta rurali calamo in domo Carthusiæ Mediolan. ubi & æstatem ago, Cal. Septembr. ad vesperam 1357.* Og hermed meener jeg da at hafve fuldbyrdet mit Forsæt, som var at bevise, det Petrarchæ Vidnesbyrd om Krud og Byffer, ikke er, som den ypperlige Muratorius har troet, ældre end 1344. men temmelig meget yngre; I hvorvel det er gammelt nok, naarisomhelst hand kunde skrifve an. 1357. eller 1360. at Byffer vare den Tiid snart ligesaa almindelige, som noget andet Slags Baaben.

Ud ellers Petrarcha haver udi samme Ord talt om deslige Machiner af Træ, (*fulmen quod ligneo quidem, sed tartareo mittitur instrumento,*) der maade ingen støde sig paa. Hand har gandske vist seet nogle saaledes giorte. Hvilket ogsaa ofte skeede, længe efter hans Tider, nemlig at mand havde Træ-Canoner, belagde med stærke og tykke Jern-Ringe. Saadanne seer mand ogsaa afmalede i Roberti Valturii 10de Bog *de Re Militari*; Hvilken Skribent levede midt i Seculo XV. Ligesaa udi Montfaucons *Antiquitez de la Monarchie Francoise*, Tom. III. pag. 228. seq. hvor l' Attaque de la Bastille de la Dieppe forestilles, som skeede an. 1442. Ja mand har og seet saadanne endnu i det XVI. Seculo. Den Tiid Røysen Carl V. kom hjem fra Italien an. 1530. blev hand ved München i Bayern imodtagen uden for Byen af Adelen og Borgereskabet; og de havde hos sig 100. Canoner; hvor iblant een var af Træ 18. Foed lang, med Jern-Ringe belagt, som mand havde taget fra Bønderne i Bønde-Krigen ved Rastad i det Salzborgiske. Dette fortæller Crusius *Annal. Svecicor. lib. XI. P. III. p. 611.* Derfor har Pantaleon fingeret, i sit Elogio Berth. Schwartzii, at bemeldte Munk gjorde sin første Prove med Træ-Stykker, og siden gjorde hand dem af Jern og Malm. In Summa, at bruge Træ-Canoner, holder ingen Artillerist underligt; da mand har endogsaa nyligen i forleden Sommer (Mar 1744.) læst derom i Krigs-Tidenderne fra Tydskland. Endogsaa har mand dem undertiden af Leder, som mand siger at Kong Gustaf-Aldolph først fandt paa. Men at drene Canoner af Jis, og skyde deraf med Krud og store og mange Punds Kugler ofte og flere gange, uden at de brister, er noget endnu artigere, og maaskee for mange utroligt, hvis det ikke var bleven prøvet i Petersborg an. 1740. efter den af D. Georg Wolffgang Krafft udkomne Beskrivelses, og mange 1000 Tilskueres Bidnesbyrd.

Saavidt haver jeg da nu fremført de Bidnesbyrd, som jeg har fundet agte saa gyldige og giæve, at ey noget kand falde imod dem at sige: ey paatvislende, det jo flere maatte være at finde af samme slags, naar mand vilde eftersøge endnu videre. Dog ere mig end ogsaa forekomne nogle passages, som jeg ey har vildet reflectere paa, til at sætte dem iblandt de andre, og tør ikke holde dem antagelige,

til at citeres saasom Vidnesbyrd i forehavende qvæstion. Dertil hø-
 rer den locus in *Annalibus Corbejensibus* ved det Aar 1316. "Petrus
 "Dingsted, dum fratrem Maurum per Solling comitatur, præeuns
 "illum, à venatore ex improvise globulo plumbeo trajicitur. Venator, cum
 "Mauro, securitatis ergo sponte in monasterium fugiens, culpam
 "deprecatur, & cum casus factus esset non ex proposito, absolutio-
 "nem impetrat.,, Ut troe, dette Skud at skulde være skeet med Krud,
 lader sig ikke læt giøre. Thi saa gemeene vare det slags smaa Byffer
 ikke, end en, som jeg troer, Hundrede Aar derefter, at Jægerne
 havde dem i Brug. Derfor maae det være skeet med et Armbyst,
 hvortil mand ogsaa brugte Blye-Kugler, ligesom Romerne til deres
 Slynger. Herforuden erindrer jeg mig, at have læst i *Andreas La-*
zari von Imhofs Histor. Bilder-Saal, om et Metall-Stykke i *Ton-*
Huusset til Amberg udi Ober Pfaltz, hvorpaa skal staae det *Alars-*
Tal 1303. Dette vil jeg lade til andre at domme om. Og mon det
 ikke kand være een, saa at sige, Trykkefeil? nemlig, at den der har
 gravet *Alars-Tallet* har satt et C for lidet: Hvilket man jo underti-
 den har fundet paa *Wynter*; saa og i visse trykte Bøger, trykte i
 Seculo XV. hvor der staaer *Impressus hic liber anno MCCCXC.*
 som skal være *MCCCCXC*. Endelig treffer mand hos visse *Polske*
Stribentere en mærkelig *Observation*, hvis den ikkun var saa sand
 og rigtig: Ut ikke ret længe efter *Seculi XIV*. *Begyndelse*, skulde
Creus *Herrerne* i deres *Kriger* med de *U-christne Littauer* have havt
 deslige *Skyde-Gevær*. *Stanislaus Sarniczky* skriver det i sine *Annal.*
Polon. lib. 6. at omtrent an. 1329. blev den *Littauiske Fyrste Gedimin*
 skudt med en *Byffe-Kugle*: "Gediminus, cum ipsemet, ceu miles
 "gregarius, machinas mœnibus arcis Vielonæ admoveret, a milite
 "Mariano globo bombarde, tum primum in Germania inventæ, nec dum Lithua-
 "no militi vise, trajectus fuit." Og den *Jesuit Albertus Wijuk Kojalo-*
wicz, som, efter *Sarniczky*, har skreven *Historiam Lituanam*, har ud-
 pyntet samme passage saaledes (lib. 7. ad an. 1328.) "Multam stra-
 "gem succedentes vallo Lituani acceperunt ab insolenti hætenus ar-
 "morum genere. *Fistulas enim ferreas, quæ pulvere pyrio & globis one-*
ratae, conceptam intra pulverem stumnam evomendo, magno simul impetu vehe-
mentique cum fragore globum in adversos ejicerent, jam tum ad Prussorum
usum pervenisse memorant nostrates. Ingeniosum hujus seculi inventum,
 "sed

“sed quod omnem veteris militiæ gloriam insigniter prædegit - - .
 “Hoc teli genere Gediminus trajectus, cum oppugnationem ferventius
 “instruit ac urget, inter ordines exanimatus concidit.” Men hvad
 for Documenter disse tu gode Mænd har havt for dette, lader jeg
 urandsaget: ja jeg meener, at det ey heller behøves at bemøye sig
 om. Dlugoffus, som er en langt ældere Historicus, og, uagtet alle
 hans mange og store Feil, dog den beste af alle Poliske, stadfæster
 gandske ikke denne Snak, om Byssernes saa tillige Brug i de Lande.
 Hand gjør endogsaa dette Krigs-Tog, som de andre tu omtaler, og
 Beleyringen for Wieluna, over en Snees Aar ældere, og sætter
 det til annum 1307. Ja hand siger, at Gedimin blev skudt, ikke
 med en Byffe, men med en gloende Piiil. “Erat inter obfessos
 “Prussiæ unus Crucifer sagittandi peritus, & qvi ob id sagittariorum
 “Magister vocabatur, qvi igneis sagittis barbaros vexans, dierum una
 “Ducem Lituaniæ Gediminum igneâ sagittâ per corpus transfixit, a quo
 “vulnere moribundus animam illico exhalavit.,” Saaledes haver
 ogsaa Matthias de Miechovia in *Chronico Poloniæ*, og, udaf hannem,
 Caspar Schütz i sin Preussiske Krønike berettet Tingen. Om Dlu-
 goffo vil jeg dog herved gjøre denne Anmerkning, at hand er een af
 dem, der betiener sig af det Ord *Bombarda*, naar der tales om de gamle
 Blider eller Krigs-Machiner. Hvilket mand finder hos ham, ey al-
 lene in anno 1330. pag. 999. og 1001. men ogsaa længe tilforne ad an.
 1256. ja ogsaa ad an. 1226. Saadant bekræfter dog slet intet Nau-
 dæi for omtalte Meening; ald den stund mand veed, at Dlugoffus
 har levet indtil an. 1480. og derfor givet sig saadan Frihed at mis-
 bruge Ordet, paa selvsamme Maade, som jeg har tilforne sagt om
 Theodorico Engelhusio, Luca Pulci, og flere. In Summa, jeg
 leder og spørger endnu efter en Skribent, der har levet førend an.
 1300. og har brugt bemeldte Ord. Tingen i sig selv angaaende,
 nemlig Byffe-Krudet, da bliver endnu mit ældste upaatvifselige
 Beviis derom, det som Du Cange har fundet af an. 1338. da
 alligevel dette selvsamme giver tilkiende, at Opfindingen maae
 endnu være ældere: Men hvormeget ældere, er, saa vidt jeg veed af
 at sige, en gandske mørk Sag; og staar derhen, om den nogen Tiid
 med Bished skal vorde udfunden.

Ja hvad Bished kand der vel ventes, enten om Tiden, naar denne Kunst er opfundet, eller om Landet og Stædet, hvor det er skeet? Naar vi finde, at Morerne i Africa have havt den lige saa tilig, som de Christne, om ikke længe tilforne: Saafremt det er sandt, som Don Pedro Biskop i Leon (*Legionis Episcopus*, og ikke *Lugdunensis*, som den stymper's Majolus tre gange kalder ham,) beretter i Kong Alphonso XI. Historie, at udi et Søe-slag in mellem Kongen af Tunis og den Moriske Konge i Seville, som skal være holdet førend det Aar 1330. havde de af Tunis nogle Jern-Machiner, gior-te som lange Tønder, af hvilke de ligesom torduede med Jld. Og Mariana vidner, efter de ældere Kronikers Fortæling, at den Tiid Algezira blev belejret af sidst-bemeldte Kong Alphonso XI. af Castil-len, anno 1343. og Spanierne af deres gammeldags Steen-Blider sskiede Steene ind paa Morerne, svarede disse dennem igien med Jld og Jern-Kugler, der gave forskreffelige Knald. Den velbelæsende og fornuftige Chronologus Sethus Calvifius haver ved denne Marianæ Beretning (i sin *Chronologie ad annum 1342.*) giort saadan Reflexion: „Si hoc verum est, bombardarum inventio antiqvior est, „qvam putatur; aut Bertholdus Schwartz Monachus, qvi „tormentarium pulverem invenit, ante hæc tempora vixit.„

Ja den gode Calvifius haver siden i sin heele Bog, ingensteds vildet nævne bemeldte Schwarz; tvært imod andre Chronologorum Maneer, der alle samtlige sætter ham ved 1380. eller 1379. Et andet Raifonnement derover haver P. Charenton giort, udi hans Franske Oversættelse af Mariana. Dette lyder saaledes: „Il est assez surprenant, que les Chretiens Espagnols n' eussent dans „ce Siege ni l' usage ni meme la connoissance de l' artillerie, & qu' „au contraire les Maures s' en servissent; cela montre que ceuxci „ont plus de genie & de curiosité pour les nouvelles inventions, „que n' auroient les Espagnols de ce temps-là. *L' Artillerie & les „Canons aiant été inventez en Allemagne & par des Chrétiens*, il étoit „plus naturel que les Espagnols en eussent l' usage & la connoif- „sance avant les Maures.” Men jeg maatte spørge, hvor kand P. Charenton, eller nogen, sætte saa sikkert og vist, (som et prin-cipium, contra quod non disputandum,) at Canoner ere først op-fundne i Tydskland, og ved de Christne? Helst naar der betragtes den

den store U-samtydighed iblant Skribenterne, endogsaa de Tydske, (som vi noksom af det foregaaende have hørt,) om Inventionens Tid, Sted, Personen, og alle Omstændigheder? Mon de ikke lige saa rimeligen kunde være komne fra Morerne i Africa, og igiennem Spanien og Frankerige til Tydskland? Thi at Saracenerne ellers have, fra langsommelige Tider af, havt den Kunst at kaste Jld udaf Fyr-Mørser, og betient sig deraf udi den Krig imod Kong Ludvig den Hellige, midt i det XIII. Seculo, det er gandske aabenbar, og vidtløftigen samt heel omstændeligen fortalt af Jonville, som var selv med, og meer end noksom saae og erfarede det. (vid. *Memoires de Jonville chap. 28.*) Alleniste dette finder mand ikke, at der folgede Kugler med denne Jld, eller at udaf det slags Machiner eller Mørser blev andet, end en forfærdelig Jld og gloende Materie udspundet, der gav et skræffeligt Knald, tændte og ødelagde hvad som den fandt for sig, og kunde ey slukkes uden med stor Nød og Banskelighed. Jonville kalder det ogsaa *Feu Gregois*; Og har da vel været af samme slags *Ignis Græco*, hvorom her og der tales hos Scriptores Byzantinos, og som Du Cange noksom har beskrevet i sine lærde Anmærkninger over *Jonville, pag. 71. & seq.* og over *Ville-Hardouin*. Men denne Kunst er udi Grækeland og Assien over Tusinde Aar gammel. Mand har og Compositionen af deslige Materie, hos endnu meget ældere Scriptores poliorceticos, i sær udi Julii Africani *Cestis*; hvorom videre er at læse hos Isaacum Vossium, i hans *Observationibus cap. XV. pag. 87. sq.* Af saadant slags kand maaskee Indianernes gamle Kunst have været, hvorom baade bemeldte Vossius, saa og Thomas Hyde udi sin *Historia Shabiludii pag. 175. sq.* handle. Da ogsaa en god Deel almindelige Skribentere, naar de handle om Byffe-Krud, pleye at gjøre Bæsen af denne Kunstes Velde hos Chineserne, ja somme ville meene, at den Europæiske Opfindere kand have faaet den derfra; saa synes mig ufornødent at igientage, hvad som andre udaf Consalvo Mendoza, Jo. Hug. Linschotano, Jo. Petro Maffejo, Alexandro Valignano, Andrea d'Aguirre, Trigaut, Jarrigue, Martinio, *Relationibus Missionariorum, Kircheri China illustrata*, og *Voyages de Tavernier* have citeret, og alleene noyes med at anføre hvad den nyeste Skribent om China P. du Halde haver derom, udi sin anden Tomo (*pag. 47. ed. in fol.*) "Quoique l'usage de la poudre soit ancien à la

”Chine, l'artillerie y est assez moderne, & l'on ne s'est gueres servi
 ”de la poudre depuis son invention, que pour les feux d'artifice,
 ”en quoi les Chinois excellent. Il y avoit cependant trois ou quatre
 ”Bombardes courtes & renforcées aux portes de Nanking, assez
 ”anciennes, pour faire juger, qu'ils ont eû quelque connoissance
 ”de l'artillerie. Ils paroissoient cependant en ignorer l'usage, & el-
 ”les ne servoient là, qu'à être montrées comme des pièces curieuses.”

Jeg vil ikke tale om den hos de gamle Poeter omtalte Salmonei Jld og Torden; ey heller om Kæyser Caji Caligulæ Kunst at skyde Steene og Jld af en Machine op imod Himmelen med stort Knald og Bra- gen; Hvilket en alvorlig Historicus Dio Cassius bevidner, imod En- den af sin 59de Bog. Dog maae jeg lee ad nogle smaae halv-lærde Criticis, der holde begge disse narrationer for Fabler; i sær den første, fordi den høves hos Poeter. Men min Tid er nu ikke, til at indlade mig her i denne Disputation, hvor jeg alleene handler om Byffe-Krud. Mit Spørsmaal bliver ikkun dette, om ikke de Africanske Mores brændende Materie eller Byffe-Krud, hvorom Bis- skopen af Leon, og Mariana have talt, og hvortil ogsaa brugtes Lad- ning med Jern-Kugler, haver været næsten af samme Art og Com- position, som vores endnu brugelige? Og folgeligen, om ikke de Christne have lærdt dette Arcanum af dennem, ved Begyndelsen af det XIVde Seculo, eller da omtrent, som mand siden tid efter anden i Europa har raffineret? Det er jo en bekjendt Sag, at de Chymiske Studeringer, hvoraf Byffe-Krud uimodsigeligen er en Frugt, bleve, i de Seculis og forhen, vel saa meget, ja mere, øvede hos Sara- cener, Araber, og Morer, i Africa og Asia, end de bleve i Europa. Dette erindrer jeg mig ellers at have læst, at mand i forstningen, baade i Frankerige og Tydskland, holdte Kunsten hemmelig, brugte den sparsom, ja ligesom undsaae sig derved, som noget halv-u-ærligt, og ikke uden den yderste Nød at bruge, ja saasom en umienniskelig mør- dist Kunst, stridende imod den lovlige gamle Krigs Brug. En an- den Marsag, hvorfore Kunsten blev saa maadeligen i forstningen brugt, og at mand finder saa sparsommeligen talt derom, førend an. 1380. har bestaaet i den Ubehændighed at omgaaes ret dermed, førend Haandværket blev ved Tid, Øvelse og Estertanke bedre lærdt, og mand paafandt at giøre Canonerne bequemmere: Hvorom Guicciar- dini

dini i sin første Bog, pag. 25. giver og nogenledes Forklaring. Saa beholdte mand og længe derefter, ja indtil i det XVIIde Seculo, endnu det gamle slags Artillerie, med Blider, Muurbræffere, Traubukke og deslige, item Buer og Piile, tillige med Canoner og Bysfer. P. Daniel bemærker dette rigtigten i hans *Hist. de la Mil. Franç. livre 6. chap. 5.* sigende: "Quoique les armes à feu aient avec le tems fait disparoitre les autres, on sçait toutesfois, que pendant plus de deux siecles on s'est servi en même tems des unes & des autres, puisqu' il y avoit encore des flèches dans les dernieres années du regne de François I. & même depuis." Hvilket er at sige, indtil midt i det 16de Seculo; Thi K. François I. Døde an. 1547. d. ult. Mart.

Vel burde her ogsaa tales noget om den berømte Engelske Munk og Alchymist Rogerio Bacon; Esterdi dog endeel af hans Professions-Brodre og andre Chymiens Elskere, saasom vores Dr. Olaus Borrichius, Dr. Morhof, og flere, (ikke at tale om den Halliske Observatore, *Töm. X. Dissert. XII. de Pulvere pyrio*, som er en meget maadelig piece,) ville endeligen have ham til den første Krudmagere, og at have beskrevet samme Kunst et heelt hundred Aar, førend Berthold Schwark kom frem; at forstaae, naar denne sidste skal høre til det Aar 1380. Bist er dette, at Bacon, som levede i det XIIIde Seculo, og skal være død Aar 1284. har skrevet en liden Tractat, *de Secretis Mirabilibus Artis & Naturæ*; (der er intet mindre end rar, som dog nogle ville meene, esterdi den foruden flere Editioner, staaer i den Baselske *Penu artis auriferæ*, det Strasborgiske *Theatro Chémico*, ja og i Mangeti *Biblioth. Chymica*.) Udi denne Tractat tilkiændegiver hand tydelig nok en sliq Composition. Passagen er en vidtloftig. Naar hand har talt om *igne Græco*, og *Luminibus perpetuis*, fortfaerer hand derpaa saaledes: "Præter hæc sunt & alia stupenda naturæ. Nam soni, velut tonitrus & coruscationes fieri possunt in aëre, imo majore horrore, quam illa quæ fiunt per naturam. Nam modica materia adaptata, scil. ad quantitatem unius pollicis, sonum facit horribilem, & coruscationem ostendit vehementem, & hoc fit multis modis, quibus civitas aut exercitus destruat, ad modum artificii Gedeonis, qui lagunculis fractis & lampadibus,"
igne

„igne exsiliante, cum fragore inæstimabili, infinitum Madianitarum destruxit exercitum, cum 300. hominibus.” Den Frankos Blaise Vigenere, haver, i sin Tractat *de Igne & sale* (*Theatr. Chem. Tom. V. p. 37.*) arriperet denne Bacons Lignelse, som hand gjør med Gedeons Krusker, og fremstiller ret alvorligen, om de og ey kunde haver været *globi ignei, quos granatos vocant, velollæ ignibus artificialibus instructæ: quæ pulveri bombardico plane conveniunt.* Morhof i sin *Polyhistore* (*Tom. II. lib. 2. cap. 38.*) er halv vred paa Camden, at hand udi sine *Remaines* (*pag. 207.*) ikke har vildet unde sin Landsmand Roger Bacon den Ære af bemelte Invention, men heller følge den gemeene Hob, med at lade sliig Roes til en Tydsk Munk. Jo. Dee, der har skrevet notas til bemelte Bacons Bog, saavel som Borrichius (*de Ortu & progr. Chymie pag. 126.*) meene, at Roger Bacon haver med Flid skult og fordult denne sin Kunst for Verden, og holdet den tilbage, maaskee for det meget onde, hand saae at der vilde komme af. Herom kand enhver domme hvad ham lyst. Og mig synes, at Thomas Hyde haver ikke saa ilde dømt, i sin forhen ommældte Bog *de Shabiludio*, naar hand siger: „Potest esse & sæpenumero contigit, ut diversi homines in diversis regnis & climatibus degentes, in idem inventum casu inciderint, eorum ingeniis eadem methodo operantibus. „Qvod idem Rogerio Bacono contigisse videtur, cum in id ipsum „suoapte ingenio inciderit, qvod postea Anclitzen de Friburg, & „Bertholdus Schwartz perfecerunt & prodiderunt, & qvod olim apud Indos & Chineses inventum fuerat, id qvod Chineses jactant.,

Udi samme Seculo, som Rogerius Bacon, haver ogsaa den fornemme Theologus og Philosophus Albertus Magnus levet, og er død an. 1280. Hannem have og visse Folk vildet unde den Priis, at have skaffet de første Stykker og Byffer, samt Krudet, ind i Verden. Naudé udi sin *Apologie pour les grands hommes, qui ont été fausement soupçonnés de Magie*, citerer derom en Skribent, som kaldes Jo. Matthæus de Luna in *libro de rerum inventoribus*. (Denne Jo. Matthæi Lunensis Bog er langt fra ikke saa anseeligt et Verk, som Polydori Virgilio, men bestaaer ikkun af faae Urk, og blev først, som et partus posthumus, frembragt for liuset af Auctors gode Ven, den berømte

rømte Augustino Justiniano, Episc. Nebiensi, til Genua 1520. siden er den trykt til Hamborg anno 1613. in 8.) Hans Ord liude saaledes Cap. 12. *Albertus cognomento Magnus, Ordinis prædicatorii sacerdos, primus bombardam, bombardulam, & sclopum manuaalem excogitavit.* Men saadan Meening haver ey siden vundet nogen Credit; og Naudé undrer sig over, hvorføre Alchymisterne ikke have taget sig an at holde den ved lige; hvilket de dog kunde have gjort med vel saa god Skæl, som at skrive, det samme Albertus havde *Lapidem Philosophicum.* Mand er ellers kommen efter, at Nygtet om Alberti M. Krudmagerie haver grundet sig paa et af de Skrifter, der er udgivet under hans Navn, og kaldes de *Mirabilibus Mundi.* Men hverken dette, ey heller et andet, som kaldes *Alberti Experimenta,* er hans Arbejde; Lige saalidet som den lumpen *Tractat de Secretis Mulierum.* Saae Skribentere i Berden have haft sliig Vandheld i saa høy Grad, som denne lærde Mand, at faae Navn for saa stor en Mængde Lapperie og Snavs, som de aldrig havde tænkt paa: Og omendskjønt hans bekjendte Skrifter, i den Edition mand haver, fylder allerede 21. store Folianter, kunde mand dog vel fylde en halv gang saa mange til, med de falske og supposititiis.

Men, da nu noksom af alt dette er at skionne, det den gemeene Tradition, om Krudets Opfindning circa an. 1380. er aldeles u rigtig, saa spørges, hvad skal her da blive af Berthold Schwarz? Skal hand udmunstres af Historien? Eller maae hand ingen Krudmager mere være? Jeg svarer, at ingen af Deelene er min Tanke, eller mit Forsæt: Hand maae gierne være Krudmager; ja ogsaa have et Sted i Historien: Det giælder kun om at finde det rette Sted, eller et ohngefærligt Aars-Tal, til ham. Hand maae og hede for mig baade Berthold Schwarz, og Berthold Weiß; baade Bertholdus Coloniensis, og Goslariensis; Franciscanus, eller Benedictinus; Alleniste ikke Bertholdus *Cimber,* førend dette Landsmandskab lovliger er bleven beviist. Men saafremt hand skal passere for den første Krudets Opfindere, da faaer hand u-omgængeligen flyttes meget høiere op i Chronologien, end enten Franciscanernes Historie-Skriver P. Lucas Wadding har satt ham, (nemlig an. 1365.) eller Dr. Achilles Gassarus i sine Annaler (h. e. an. 1354.)

komme an paa, imellem ham og imellem Morerne i Africa og Spanien, hvilke af dennem der skal beholde Vren for Krudets Opfindning, eller dets Indbringelse til os andre i Christenheden. Hvis det endeligen var faldet nogen af de første Skribentere ind, der have talt om benævnte Munk, i steden for deres almindelige Snak om anno 1380. at flytte hans Alder og Nars-Tal saa høyt op, som Julius Cæsar Bulenger har gjort in *Historia sui Temporis, lib. 5. pag. 109.* var baade Schwartz og os andre, der har fordærvet saa megen Tid og Umage paa at udfinde ham, skeet en stor Tjeneste. Thi Bulenger, saasom hand troede hvad hand havde læst, baade at de Engelske havde havt Canoner i det store Slag ved Cressly an. 1346. ligesaa an. 1354. og vilde dog have Berthold Schwartz conserveret, og hans Historie at skulde blive i sin Værd, resolverede derfor at giøre et got slag deri, og fastsætte at bemelte Munk havde opfundet Kunsten an. 1330. Thi saa skriver hand ad an. 1557. "Id temporis per Sodales "S. Augustini China cognita & lustrata est, ubi tormenta muralia "ante annos 800. in usu fuisse produnt: qvæ in Europa anno 1330. "reperta per Bertholdum Schwartzium Monachum & Alchymistam, "mox ad bella pugna Cressiaca adversus Gallos sub annum 1346. ab "Anglis translata, tum a Danis & Venetis anno 1354. usurpata sunt." Dog er, foruden hannem mig endnu en anden forekommen, der har samme Meening, nemlig en Spansk Capitain, ved Navn Diego Vvano, i hans *Tratado de Artilleria*, trykt til Bryssel an. 1612. Hand siger ligesaa, at den Tydske Munk hittede paa Kunsten ved det Aar 1330. Skal jeg nu ogsaa forklare, hvad mig er indfalden, da, som jeg ikke kand holde for anstændigt og tilladt, efter en saa temmelig gammel Tradition saa gandske at negte, det jo en Tydsk Mand, med det Navn Berthold Schwartz, (enten Munk, eller Philosophus Chymicus, eller begge Deele) har været til, og har laboreret i Chymien, saa og gjort Krud; Saa meener jeg, at mand, indtil videre, kand sætte hans Alder ved an. 1354. efter Achillis Gassari autoritet, som pleyede gemeenlig at have gode Documenter for sig. Saa meener jeg ogsaa, at førend den Tid skal mand i Tydskland have vidst lidet af Krud at sige, og, om mand end havde hørt derom, ikke vidst at giøre det. Men da Kunsten dog alt tilforne vidstes i andre Lande, og blev der fordult som et stort Arcanum, haver denne Tydske Alchymist

mist indseet denne Hemmelighed, og endelig truffet derpaa; saa at hand er bleven dets første Opfindere i Tydskland. Om Constantinus Ancklitzten har været hans Collaborant; eller denne ligeledes til Freyburg har laboreret og fundet det, imedens Berthold Schwartz var til Colne, eller andensteds, lader jeg være u-decideret. Skulde dette dog ikke finde Bisald, da har jeg endnu een anden Giætning i Hinderhold; for ikke at falde i Ugunst hos dem, der endeligen og absolute, med Michael Majer og hans lige, ville have Byffe-Krudet regnet til vera inventa Germaniæ; Næmlig jeg veed da ikke bedre, end at gjøre den gode Schwartz endnu et hundrede Aar ældre, efter Mester Hemmerleins eller Malleoli autoritet, som siger, at hand var til, hen ved 200 Aar før hans Tiid, hvilket bliver da circa annum 1250. Hvorved og dette vindes, at ingen kand saaledes betage Tydskland den Ære, at jo Kunsten hos dem, og ved een af deres Landsmænd, er bleven først i Europa funden, og det førend Rogerius Bacon, eller nogen Franzos eller Spanier kunde have nogen Deel deri. At nu Krudet ikke blev brugt, eller noget om Bombardis erfares, førend i Seculo XIV., hvem kand dertil? Men at sige min oprigtige Meening, da haver vist nok Malleolus giort Regningen alt for rum, saa at vel meget, ja over et halvhundrede Aar i det ringeste, faaer deraf at affappes. Thi ikke at tale om saa mange andre Skribenters Uvidenhed om Tingen, er den eniste Ægidii Columnæ Stiltiendhed hos mig saa vigtig, at ingen skal bilde mig ind, det mand havde Krud og Canoner i Europa i hans Tiid, og hand dog intet derom havde erfaret.

Fjerde Afhandling.

Sig staar endnu det Fierde Stykke tilbage, som skal handle om den almindelige Tradition, at Krud og Stykker bleve allerførst brugte i Italien, den Tiid Venetianerne havde Krig med Genueserne, og belejrede dem ved Chioza, (paa Latin kaldet Fossa Clodia, og af somme Clugia, hvoraf samme Krig kaldes Bellum Clodianum eller Clugiense.) Den begyndtes an. 1377. og varede indtil an. 1381. Ingen kand sige andet, end det jo bemelte Tradition,

tion, at Stykkerne da først bleve opfundne, er mangfoldigen bevidnet, igientaget og stadfæstet af store Skribentere, og snart af det beste slags Historie-Skrivere. Hvem skulde da andet sige, end at Tingen maatte være sand og rigtig? Og det er den dog alligevel ikke. Saa vanskelig og indviklet en Ting er undertiden, og paa visse Stæder, Veritas historica, og saa stor Forvarlighed, samt vidtløftig Efterfølgning og Læsning gøres undertiden fornøden til at udfinde den. Omendskjønt nu bemelte Fortællning findes i en mængde andre Bøger, saa vil jeg alligevel nu allene nævne de Italienske, som have frembragt den, og af hvilke virkeligen alle andre have taget den. Deraf er da den første, og, saavidt mig endnu er bitterligt, den ældste, Blondus Flavius, i hans *Histories Decadis II. libro X.* som siger, at Venetianerne udsendte en Capitain, ved Navn Joannes Barbadicus, med 100 smaae Fartoy, Slupper og Baade, og en Bombarda paa hver af dem, hvilket var den Tid en gandske nye Invention, og hver Skud fældede 2 eller 3 Mennesker af Genueserne. Og i den 3die Decadis første Bog siger hand: "Bombardas, novum certe instrumentum, quo Venetos in Italia primos bello Clugiensi, quod cum Genuensibus gesserunt, Germanis ministrantibus, usus fuisse, ostendimus." Efter hannem kommer Platina, in *Vita Urbani PP. VI.* og skriver det endnu klarere: "Hac etiam arte Barbadicus usus est: Inventa tum primum a quodam Teutonico bombardas fuit, a sono & tonitru sic dicta. Nulla erat scapha Venetorum, nullus lembus, qui non duas bombardas, & eo amplius haberet: quibus multi Genuenses, ut a re insolita, nec ad præcavendum scita, opprimebantur." Selvsamme Platina, udi sin *Historia Mantuana lib. 3.* naar hand mælder, at Franciscus Gonzaga forstunede sine Fæstninger med Bombardis circa an. 1390. tilføyer hand dette: "Hoc genus instrumenti paulo ante, bello Genuensi, excogitatum fuerat." Machiavellus in *Historia Fiorent. lib. I pag. 52.* „Tra i Genovesi & i Venetiani per Tenedo Isola nacquero guerre importantissime, per le quali si diuise tutta Italia; nella qual guerra furono prima vedute le artiglerie, istrumento nuouo trouato da i Tedeschi." Joannes Candidus in *Commentariis Aquilejensibus lib. 7.* „Genuenses post longam pugnam Joannes Barbadicus armatis lembis quibusdam impositis bombardis, illa tempestate apud Teutonas inventis, tantare insolita percussos, facile repulit.,, Antonius Sabellicus *Emead. IX. lib.*

lib. IX. „His certaminibus quidam autores sunt, hominem Germani
 „sangvinis, ignobilcm alioqvi, tum primum bombardæ usum Venetis ostendisse,
 „cui a sonitu sit nomen inditum: Hujusmodi machina haud uno in
 „loco Veneti jam inde usi dicuntur ad hostem procul incessendum:
 „Qua Genuenses ciade, quoniam id malum adhuc ignotum esset, haud me-
 „diocriter affecti sunt.,, Og endeligen Genuesernes egne tvende Hi-
 storici: Først Augustinus Justinianus, Episcopus Nebiensis, *Anna-*
lium lib. 4. fol. 145. hvor hand skriver, at Venetianerne havde udi oft-
 bemeldte Action „la moltitudine di bombarde', ritrouate di novo per
 „questo tempo - - & seguiva l' effeto, non potendo i Genouesi schif-
 „fare i colpi delle bombarde: Og siden fol. 147. Veneziani auenano
 „edificata una fortezza sul porto di Chioza con le bombarde, l' uso
 „delle quali non hauenano anchor Genouesi, e tirauano & all' armata, &
 „a quelli di dentro.,, Dernæst den anden og yngre, for sin herlige
 Latin berømte Vbertus Folietta, *Histor. Genuens. lib. 8.* „Genuenses
 „inprimis a bombardis lædebantur, quas singulas singulæ (Veneto-
 „rum) scaphæ vehebant: quod novum tormenti genus, tunc primum in
 „Italia auditum, Genuenses novæ rei specie obstupefactos inprimis turbabat,
 „cum singulis illarum ictibus duo, aut tres, aut plures etiam mor-
 „tales exanimarentur.,,

Alt nu alle disse Auctoritates, i hvor gamle, upartieste, heel
 reputeerlige, og fast i alle andre Ting troværdige, de end ere, dog
 slet intet due, eller bør og kand giælde, til at beviise den omtalte
 Ting, det skal jeg strax giøre beviist. Jeg vil ikke tale om, at de ere
 ikke gamle nok; helst naar mand kand finde nogen ældre, og allerhelst
 naar mand haver dem der levede, og vare med og saae Tingen, da
 den foregik: Thi mand maae lee ad den Jesuit Carolo de Aquina,
 som siger, at Laurentius Valla kand best attestere om Sagen, *qui*
ferè equalis fuit Bombardis inventis: Og derpaa fører hand nogle Ord
 frem, om Venetianernes Krig ved Fossam Clodiam, som aldrig ere
 skrevne af Valla, men staar hos Volaterranum, en yngre Skribent
 end Valla er. Men hvad denne sidste anbelanger, da har hand intet
 talt, om Bombardis, uden hvad som nok lader sig forsvare, og har
 ingenstæds bekræftet den Meeening, som Carolus de Aquino er for.
 Alt hand og levede *equalis fere bombardis inventis*, har hverken hand selv

sagt, ey heller er det sandt. Hoved-Spørgsmaalet bliver her dette, om mand haver nogen Venetiansk Historicum, der bevidner, at Bombardæ bleve allerførst brugte af Venetianerne i deres Krig mod Genueserne ved Chioza, og at dette slags Machiner vare tilforne ubekjendte i Italien, og i sær for Genueserne? Dertil svarer jeg Nej; Aldrig en eenigste Venetiansk Historicus har skrevet sigt. Ja Antonius Sabellicus selv, da hand skrev sin Venetiansk Historie, haver ikke vovet at sætte det deri, nemlig fordi hand slet intet deslige havde fundet i Republicvens Annaler eller Memoires; omendskiont hand længe derefter haver indført det i sit andet Verk, kaldet *Enneades*, som er et slags Historia Universalis; (dog indført det paa andres Credit, og med saadan Forord: *quidam auctores sunt*; hensigtende dermed uden tvivl til Blondum og Platinam.) Bartholomæus Facius, en fød Genuesisk Underfaatt, har skrevet en egen Historie *de Bello Clodiano*, hvilken haves in *Thesauro Antiquitatum & Historiarum Italiae*; og der søger mand det ligeledes forgæves. Den store Mand Andreas Naugerius, Republicvens til Benedig egen Historiographus, saa og Ambassadeur til Kaysar Carl V. og til Kong Franciscum I. har efterladt en Historie paa Italiensk, hvilken nu først for faae Aar siden er fremdraget for Liuset, ved Muratorii Omsoerg, i den *XXIII. Tomo Scriptorum Italiae*: Derudi findes den omrørte Krig ved Chioza vidtloftigen beskrevet; men om Bombardis ikke eet Ord, at de den Tiid først bleve brugte. Carolus Zenus var Venetianernes General, imedens de holdte Genueserne belejrede ved Chioza: Hans Levnets og ypperlige Bedristers Historie er beskrevet af hans Sønne-Søn, og bemeldte Krig til noye sammesteds fortalt. Derudi findes virkelig Bombardæ nævnte, som de, der bleve samme Tiid brugte, men ikke som nogen nye Invention. Saa at den kloge og meget flittige Mand Aubertus le Mire, fordum Dom-Herre i Antwerpen og Bibliothecarius til Bryssel, haver havt stor Marsage til at skrive, (udi sit *Chronico*, som hand har tilføyet Sigeb. Gemblacensis og andres Kroniker, og hvor hand ved an. 1380. gjør Dubia imod den gemene Tradition,) nemlig dette at skrive: "Atque, ut de annorum discrepantia nihil dicam, quis Germanum Monachum Venetorum se bello immiscuisse crediderit? Aut si ita quis esse contendat, quæ est illa, quæso, Venetorum historicorum scriptorumve ignavia, ut tam prodi-

"giosam

“giosam tamqve pestilentem machinam a Monacho inventam fuis-
 “qve traditam non commemorent?,,

Men disse nys benævnte Skribentere tilhobe, Sabellicus, Facius, Naugerius og Jacobus Zenus, saa anseelige som de og ere, saa dog, hvad vores Qvæstion betreffer, kommer de intet imod en Tre eller Fiire meget ældere, der have levet paa selvsamme Tiid, da Krigen ved Chioza blev ført, ja til deels have seet og erfaret selv hvad der foregik. Den første heder Raffain eller Raphael Carefini, Cancelliere della Signoria de Venezia, som var een af de rebelige Patrioter, der udi Republikvens yderste Nød, da Genueserne havde indtaget Chioza, tilbode sig med Liv, Gods og Formue at komme Fædernelandet til hielp, og bleve siden, efter Krigen var endet, velbelønnede derfor. Hand, Raffain, gik og selv med sine Folk i Krigen, imod Genueserne, an. 1379. og underholdt paa sin egen Bekostning et Antal Mandskab, som kostede ham store Penge. Siden har hand, udi en *Continuation* hand har skreven til Andreæ Danduli, fordum Doge til Venedig, hans *Chronicon*, indført et omstændeligt Dag-Register paa hvad som passerede i bemeldte Krig. Og efter hans uimodsigelige Bidnesbyrd, (saavel som de andres, jeg strax efter skal nævne,) er det saa klart som den linse Dag, at Stykker eller Bombardæ var ingen nye Ting i denne Krig: Ja langt fra, at de bleve brugte allene af Venetianerne; Thi begge deres Fiender, baade Genueserne, saa og Paduanerne, havde lige saavel Bombardas i stor Mængde, og skiodde undertiden vel saa stærk paa Venetianerne og deres Bærker dermed, samt og til Søes paa deres Galejer, som Venetianerne paa dem. Herpaa kunde anføres af hannem mange pafages til Beviis; Men jeg vil ikkun for kortheds Skyld, udvælge den om Actionen til Søes af den 13. Junii 1379. hvori Genueserne med et større Antal Galejer, som alle havde Stykker paa, satte an paa Venetianerne, imedens ogsaa de andre Genueser, som vare indsluttede i Chioza, ligeledes beskiøde dem med Bombardis; Og da siger Raffain Carefini: “Non obstante, qvod hostes a fronte *Januenses*, aut “in Clugia detrusi a latere, niterentur *cum bombardis Galeas nostras of- “fendere*, Divina clementia mirabiliter operabatur in nobis; erant “enim 33. galeæ sibi invicem simul junctæ, ad remorum extensio-
 “nem

"nem contiguæ; *terribilissimi bombardarum lapides copiose & sine inter-*
 "missione exhibant. Nullus tamen unquam galeam aut hominem
 "tetigit: incredibile auditu, mirabile visu. Cadebant namqve ante,
 "vel post, seu inter remorum palaturas - - - . Ducalis
 "galea majori *bombardarum & hostium periculo subiacebat.*" Saa
 siger hand og strax tilforne, at forend de komme hinanden saa nær,
aliquamdiu hinc inde bombardatum, som vi endnu sige, at de spillede først
 paa begge Sider noget med Canonerne. Item, paa en anden
 Sted, om Paduanerne, Genuesernes allierede, hvorledes de med
 deres Stykker vilde forhindre Venetianerne at faste Folk ind i en Fæst-
 ning: "*Licet undiqve in formam crucis machinæ & bombardæ (Padua-*
 "*norum) non cessarent*, tamen nocte, invitis hostibus, auxilio opti-
 "morum virorum recepto, hostilis rabies, dum pugnat, dejicitur."
 Og dette maae være nok af ham, som vidner om det, hand selv var
 overværende, og tog sin Deel udi med sine Medborgere. Den an-
 den skal være Daniel Chinatius (paa Italiænsk Chinazzo.) Hand le-
 vede ogsaa paa samme Tiid, var nærværende, saae og hørte hver
 Dag hvad som ved Chioza blev foretaget: og har derom forfattet
 een saa omstændelig Historie, som i Verden kand forlanges, kaldet,
Chronica della Guerra di Chioza tra li Veneziani e Genovesi. Heri finder
 mand *Bombardas* overalt, hos Venetianerne, paa deres Galejer, paa
 deres opfastede Bolde, paa Laarne, Slotte, og Udværker, i Hav-
 nene og hvorsomhelst enten Anfald eller Forsvar var fornøden. Saa
 treffer mand dem og ligesuldt paa Genuesernes Skibe, og paa de-
 res Verker, som de opfastede i Chioza, plantede imod Venetianerne;
 ja man fornemmer ligesuldt af dem hos Paduanerne, der holdte med
 Genua imod Benedig. Sligt læser mand hos denne Auctor ikke eet
 steds, men 100. Steder, sommetider 3. a 4. gange paa hver Side.
 Naar mand kommer til den Action, hvorom de almindelige og for-
 hen opregnede Skribentere, Blondus, Platina og Vbertus Folieta
 tale, og hvori Canoner, efter deres sigende først skulde være seete
 (dette var in Augusto 1379.) da heder det hos Chinazzi: "E le bar-
 "chetti, de' Veneziani faceuano gran danno a' Genovesi, perché
 "andauano sopra le secche, & ogni barchetta haueua una bombarda in prua,
 "& feriuano le galere Genovesi in costa; e di continuo iui era gran
 "battaglia." I Octobri derefter, da Venetianerne trængde sig ind
 i Bron-

i Brondolo, som Genueserne før havde bemægtiget sig, heder det: "E qui Veneziani fecero gran battaglia con Genouesi, tirandosi, dall' una parte, e dall' altra, molte bombarde, e verettoni con grandissimo strepito, e quelli di Brondolo bombardauano contre le galere Veneziani", Sammesteds forklarer hand Aarsagen, hvorfor Venetianerne bleve Mestere af den Pasi ved Brondolo, iblant andet fordi de udi samme Action havde flere Bombardas, end Genueserne. Endelig, in Januario 1380. fortæller hand om den Nød og Forlægenhed, som Genueserne vare omfider komne udi, da de saa længe havde været indsluttede i Chioza, hvor de finge Mangel ikke allene paa Levnets Midler, men fornemmelig paa Krud til deres Bombardas. Og da staaer der saaledes. "Era già a' Genouesi, che erano assediati in Chioza, mancata la Vittuaria, fuori che il pane, che poco anco era per durare, nè haueuano più polvere da Bombarda. Og derpaa hvorledes deres Bundsforbandede Francesco Carraria, Herre af Padua, forsøgte at undsætte dem, med 40. vel bevæbnede Barqver, som vare forsynede med Victualier, Munition, e massime di polvere da Bombarda." Flere Passages synes mig ikke at være Umagen værdt, det jeg opregner af denne Historico: Hvis Fortællinger siden en anden Kronike-Skrivere, Andrea de Gatari, troligen haver efterfuldt, og saa got som heel insereret i sin *Istoria Padouana*; saa at det ikke giores Behof at tage bemeldte Gatari til Hielp i denne Qvæstion, estersom hand haver alt det selvsamme, som Chinazzi. Det Fierde Bidne, jeg har lovet, er een ved Navn Andreas de Redusiis de Quero, i hans *Chronico Tarvisino*, som begynder fra Aaret 1368. og endes an. 1428. Hans Fader og Farbroder havde været høye Officiers i Venetianernes Kriger, end ogsaa førend den Krig ved Chioza, og hand underretter os, at Venetianerne havde Stykker eller Bombardas an. 1376. i den Krig med Hertug Leopold af Østerrige. Ellers om Krigen ved Chioza lærer viand af hans Narration det samme, som af de forbemeldte andres. Om Francisco Carrara, den Paduaner, (som hand stedse kalder Carrigerum,) siger hand: *fixis bombardis, ac machinis erectis, die noctuque non cessabat, contra Venetorum castellum projicere.* Hvilket hører til annum 1378. Paa et andet Sted staaer der om Genueserne: "Nec cessabant galée Januensium bombardare, & alia bellica instrumenta adversus Cocham & bastitam (Venetorum) emittere. Og fort

Derefter: Duodecim ganzaroli Paduani navigantes non cessabant continuè bombardare adversus Cocham & paraschermos Venetorum.

Nu da det saaledes er aabenbare, og meere end noksom beviist, det Traditionen om Stykkers og Byffe-Kruds allerførste Brug ved Chioza, og at Venetianerne havde dem allene, og ikke Genueserne, er falsk; Saa staaer tilbage, at eftersøge, hvor gammel da denne Videnstak var i Italien. Skal mand troe den sidst benævnte Skribent Andreæ de Redusiis, da var den endnu saare meget nye. Hand begynder sin Historie, eller Chronicon Tarvisinum, som jeg før sagde, fra an. 1368. Hand fortæller da, at udi Aaret 1376. den 13. Junii have hans Fader Thaddæus de Quero, og Farbroder Galeazo, med 300. Mand anfaldet en Skandse, hvor nogle af Hertug Leopolds Folk vare inde, og bemægtiget sig den; og der, siger hand, blev den første *Bombardella* seet og hørt i Italien. Saaledes liude hans Ord: *Et illa hora bombardella parva, quæ prima fuit visa & audita in partibus Italiae, conducta per gentes Venetorum, casu percussit Rizolinum de Azonibus, cum debilitate brachii.* Siden beretter hand, at der (udi samme Aar og Maaned,) de Østerrigiske, nemlig Hertug Leopolds Folk, havde taget Quero ind i det Trevisanske, og bygget der tvende Blokhuuse, komme Venetianerne, og toge Quero tilbage, ved Hielp af Bombardis. Og som dette efter hans Formeening, var den første gang Canoner bleve der i Landet brugte, meddeeler hand en Beskrivelse deraf, liudende saaledes: "Exercitus Venetorum Qverum pertransit, & ambas bastitas viriliter impugnat, vi tamen bombardarum: quæ ante in Italia nunquam visæ nec auditæ fuerant; quas Veneti mirabiliter fabricari fecerunt. Est enim bombardamentum ferreum, fortissimum, cum trumba anteriore lata, in qua lapis rotundus ad formam trumbæ imponitur, habens Canonem a parte posteriore secum conjungentem, longum bistante quanto trumba, sed exiliorem, in quo imponitur pulvis niger, artificialiatus cum salnitrio & sulphure, & ex carbonibus salicis, per foramen cannonis prædicti versus buccam. Et obtuso foramine illo cum concono uno ligneo intra calcato, & lapide rotundo prædictæ buccæ imposito & assentato, ignis immittitur per foramen minus cannonis, & vi pulveris accensi magno cum impetu lapis emittitur. Nec obstant muri aliqui, quantumcumque grossi. Quod tandem

"expe-

"experientia compertum est in guerris, quæ sequuntur. Quibus
 "quidem bombardis tunc lapides eructantibus, homines putabant
 "desuper Deum tonare." Jeg tilstaar, at denne Beskrivelse af en
 Bombarda, er ikke nær saa smuk eller paa saa got Latin, som den
 Bartholm. Facius har givet in *Historia Alphonsi Regis, lib. 6.* eller som
 Franc. Patricii er *de Regno & Regis institutione, lib. 7. tit. 6.* Alligevel
 har den sin merite for sin Nøynagtighed og Næiveté. Men at kom-
 me til vores Sag igien; Saa er det langt fra, at jeg holder den af-
 giort med dette Bidnesbyrd. Jeg er en Tiener af Signore Andrea
 de Reduffis de Quero; og om hand og hans Hr. Fader have været i
 den Indbildning, at Bombardæ aldrig vare seete i Italien, førend
 an. 1376. da mand strax tu Mar derefter finder dem hos Genueser og
 Paduaner, Venetiens Fiender, i hundrede Tal, og i almindelig
 Brug hos alle Folk i Italien, da kand jeg ikke faae slikt i min Ind-
 bildning. Petrarcha, som var død tu Mar førend an. 1376. stadfæster,
 at de vare og almindelige i hans Tiid: Hvilket Bidnesbyrd den funde
 Fornuft siger at være meere bevendt, end hvad Thaddæus, Galeazo
 og Andreas, og en heel Skof Herrer de Reduffis, derimod foregive.
 Ja den gode Andreas haver herudi givet en Prove af sin svage Jhu-
 kommelse; da hand udi samme sin Bog, ved det Mar 1373. som var
 tre Mar tilforne, har berettet, at Franciscus de Carraria, Fyrsten
 af Padua, fastede en Skandse op, imod Venetianerne, og befæste-
 de den med *bombardis machinisque & aliis bellicis instrumentis.* Tilmed
 haver mand endnu en Auctorem, der er baade noget ældere end
 bemeldte Andreas, saa og bedre Bidnesfast, ja ulige rigtigere
 Historicus; nemlig Galeazo Gataro, en indfødt Paduaner, som
 blev brugt af sin Herre Francisco de Carraria i anseelige Bestillin-
 ger og Gesandtstaber, fra anno 1370. af og siden efter: og samme
 Mand døde an. 1405. Hos hannem, i hans *Historia Paduana,* finder
 mand *Bombardas,* hos Venetianernes Fiender, nemlig dem af Pa-
 dua, i mængde, i det Mar 1372. in Novembri, hvor det heder:
 "Messer Simon Lovo mando à Padoua per *bombarde infinite,* lequali
 "vennero di presente, e tutte quelle, dove erano di necessità, fu-
 "rono discaricate, e ora nel campo de' Veneziane gittate: per la qual cosa
 "con gravi lor danni, e con moltitudine di morti e feriti in quanti-
 "tà, convenne loro ritirarsi in disparte; *E fu li ferito Messer Friderico*

"*Todesco lor Marscalco di una bombardia, per modo che poco passato gli convenne morire.*" Dernæst in Decembri samme Aar, kommer en Venetiansk Eskvadre af en hoben Galejer og smaae Skibe, og anfalder en Paduansk Fæstning: Men Commandanten derinde forsvare sig *gagliardamente con bombarde e schioppetti, e balestre.* Og ligeledes continuerer det, alle Aar igiennem, hos bemeldte Autor. Endnu en anden Italiæner, in Chronico Placentino, skriver, ved selvsamme Aar 1372. "Dn. Galeaz Vicecomes ad recuperandam civitatem Astensem mittebat magnam copiam hominum, manganorum, *bombar-*
darum, & aliorum generum armorum pro expugnando. - - -

"Sed gentes dicti Domini Galeaz non poterant manere, quia quotidie occidebantur à balestreriis Januensibus, & a manganis & *bombardis eorum.* Hvoraf vi see, at Geyueerne havde der dette slags Skyt, 8. Aar, førend det foregives at have været dem saa gandske ubekjendt ved Chioza. Derfor bliver min Slutning, at det maae endnu være temmeligen ældere, saavel hos de andre Herkaber i Italien, som hos Venetianerne, og være uden alld Tvivl der indført nogle Aar førend an. 1360. Da jeg derhos gierne lader gjælde saa meget af den almindelige Tradition, det Venetianerne kunde have været de første, som have bekommet Kunsten fra de Tydske. Mand veed jo, at Benedig, og samtlige andre Italienske Herkaber havde stedse Tydske Officerer og Soldater i deres Tjeneste, saa ofte de havde Krig. Hvis ikke Petrarchæ Bidnesbyrd var i Beyen, skulde mand læt falde paa, det den gamle Munk Felix Faber, udi hans *Historia Suevorum (lib. I. cap. 8.)* havde troffen det rigtigste Aars-Tal, naar hand skriver: "Anno Domini MCCCLXVII. dum quateretur Italia "gravibus bellis, excogitata fuerunt multa *ingenia bellica* a Theutonici-
 "cis soldatis: *inter quæ bombarde in lucem prodire,* quas nec Græcos contra Trojanos, nec Romanos contra Suevos, nec Assyrios contra Judæos credimus habuisse., Men, foruden Petrarchæ Ord, rimmer det sig ingenlunde med Fornuften, at Italiænerne, der havde endogsaa førend an. 1350. u-omgængeligen hørt tale om Bombardis og deres Brug hos andre Nationer (hvilket er noksom beviist af Villani, der er død an. 1348.) skulde ikke strax have været om, at forskaffe sig samme slags Vaaben; og Venetianerne at have gjort dermed en Begyndelse.

Vel havde jeg forhaabet, at skulde faaet en stor Hielp og Oplysning af den ypperlige Muratorii Anmerkninger, udi hans *Antiquitatum Italicarum medii ævi Dissertatione XXVI.* hvor der handles de *Militia seculorum rudium*, og hvor hand rettelingen ogsaa paaستاager, det Krud og Stykker vare til længe førend Venetianernes Krig ved Chioza. Men hand anbringer slet ingen flere Bidnesbyrd end (1.) det af Villani om Feldtslaget ved Cressy an. 1346. dernæst (2.) et af *Continuatore Nangii* ad an. 1356. hvor Canoner staae nævnte; (3.) de bekiendte Petrarchæ Ord, og til sidst (4.) de forhen omrørte Stæder af Andrea de Reduffis. Endeligen i sin *XXIX. Dissertation de Spectaculis*, erindrer hand (5.) det Fyrverk til Vicenza an. 1379. Meere har denne i vort Seculo lærdeste Italiæner ikke observeret; og, til min ikke liden Forundring, hverken nævnt Raffain Carefini, Danielle Chinazzo, Galeazo og Andrea de Gatari, *Chronicon Placentinum*, eller nogen anden mig ubekiendt. Imidlertid haver jeg havt min Fornøjelse i dette Arbejde, og profiteret af de Skrifter og Kroniker, som velbemældte store Mand haver beriget den studerende Verden med, udi de 27. Bind af *Scriptoribus rerum Italicarum*, foruden hvilke Bøger ikke noget havde været at udrette, i denne sidste Afhandling om Stykkers og Kruds Vælde i Italien, men ifkun blot allene at lade staae derved, hvad som Besoldus, Aub. Miræus og Naudæus havde sagt tilforne. Den i *Historia litteraria* vel erfarne Jacob Friderich Neimman Superintendent i Hildesheim, haver enstæds i sin *Einleitung in die Histor. litterariam der Teutschen*, (Part. 3. Contin. 2. pag. 477.) ønsket, at nogen vilde paatage sig den Møye, at sammendræge Historien af Artilleriet, og forstkrer, at dermed skulde Interessenterne i *Republ. litteraria* stee megen Fornøjelse. Det er ilde, at samme lærde Mand er just død for et Aars Tid siden, førend jeg af hannem i det mindste kunde have bekommet en Compliment, for det lidet Stykke, som jeg nu har tilveje bragt og fourneret, saasom et ringe Capitel, eller en Præliminar-Discours til saadant et Verk. Af andre, gjør jeg mig saare lidet Haab om, at faae nogen Tak, ja maaskee ifke en venlig Mine eller et got Ord af nogen Artillerist, eller hvem andre der omgaaes med Krud og Bytter.

Endnu een Anmerkning fand jeg ikke efterlade at giøre, for saa mange ærbare og anseelige Historie-Skriveres, Blondi, Platinæ, Machiavelli, Justiniani, Folietæ og fleres Skyld, dennem vi nu have hørt udi omtalte Sag at være urigtige Vidner; nemlig hvoraf dog saadan Urigtighed og Bildfarelse fand være kommen, saaledes at disse indfødde Italiæner og lærde Mænd, og efter dennem saa mange u-tallige andre, have statueret og fastsat, det Krud og Bombardæ først bleve seete og brugte an. 1380. i Italien, ved Chioza. Thi naar mand disputerer om slige tvivlsomme Sager, er det ikke nok, strax mand har fundet nogen Irring, at mand da uden Barmhiertighed affiger en Gørdommelses Sententz over dem, den findes hos: Men en god Criticus bør randsage, hvorfra den kommer, og hvad Marsag der fand have været til slig Bildfarelse. Jeg haver da estertænkt Sagen, og veed ikke bedre at kunde forklare den, end saaledes: Den Krig imellem Genueserne og Venedig paa oftbemeldte Tiid var een af de allermerkeligste i Italien i nogle hundrede Aar at regne. Genueserne finge i en hast saadan en Overhaand, ved een og anden Seyer til Søes, at aldrig har Venedig været sin Undergang nærmere, end den Tiid. Alle Mennisker og heele Europa, hvis Dyne vare henvendte til denne Krig, holte bemeldte Republicve forloren. Og hvis Genueserne havde taget Tiden i agt, og vidst at profitere af deres egen Fremgang, var det ogsaa skeet. Men i den Stød, de efter deres sidste Seyer skulde gaaen lige ind paa Staden Venedig, lode de sig forføre af deres Bundsforvandte Francesco de Carrara i Padua, som havde i Forbundet betinget Chioza for sig, at de først vilde gaae derind, og bemægtige sig bemeldte lidet Land. Imidlertid finge Venetianerne Tiid, at komme ud af deres store Consternation, og ved Borgernes Troskab og Nidkiærhed at faae de ypperligste Anstalter giorte til deres Forsvar. In summa Venetien udrustede paa nye til Lands og Bands, spendte alle Kræfter tilsammen, omringede og belejrede Genueserne selv, inde i Chioza. Og vist er det, at de paa selvsamme Tiid lode værve en god Deel Tydske Tropper; havde ogsaa uden Tvivl bestilt fra Tydskland, (og som jeg troer, i Augsburg,) et større Antal Canoner, end de selv havde tilforne. Her vendte nu Bladet sig om; Venetianerne erholdte den eene Fordeel over den anden, og indsluttede Genueserne saaledes, at, efterat alle

Undsætnings-Midler, saavel fra Staden Genua, som fra Padua, vare afflagne, og Genuesernes Forsøg og Kunst, med at underkøbe de Tydske Tropper til rebellion, bleve forgiøves, maatte de omstider, formedelst Hunger og største Mangel, overgive deres heele Armee til Krigs-Fanger. Imidlertid var her fegtet paa begge Sider paa det skarpeste; Og aldrig læser mand om en isfriger og forstandiger udført Attaque; og om en meere opiniatre Defension. Genueserne, hvis Hofmod blev forskrækkeligen nedslagen ved dette Tab, have siden, for at bemantele deres Fejl og Haanhed, givet denne Marsage dertil, at Venetianerne vare dem overlægen med Canoner, hvilke de immerfort anskaffede sig flere af, (uden Tvivl fra Tydskland, hvor de bleve støbte for Benedikt Regning;) I den Sted, at Genueserne som laae indsluttede, ikke kunde bekomme det behøvende Forraad; helst da den Secours, som de ventede hjemmen fra, samt fra Padua, blev tilbage holdt, og enten afflagen, eller ey kunde komme frem. Sandt er det, at Historierne af begge Partier mælde, det Venetianerne havde ulige flere bombardas, og ulige bedre Artillerie, end de af Genua. Andrea de Gattaro skriver, at hine spillede Messer i den Action, sidst in Decembri an. 1379. *perchè i Veneziani traevano quattro volte più bombarde che i Genouesi.* Item, en andenstæds, at de toge et par Casteller ind, *col mezzo di due bombarde grosse, che adoperarono, che una tirava pietre di libre 195. l'altra di libre 140. & una era nominata la Trevisana, l'altra la Veneziana.* Item, at Venezianerne havde for Maneer, hver Afsten at ladde deres Stykker, og om Morgenen tiilig derefter at skyde dem paa eengang af, imod Genuesernes Skandser; Endelig, at ingen Dag gif forbi, der jo blev skudt fra den eene og den anden Leyer, meere end 500 Steene af Bombardis; og at hver Afsten indfandt sig en Galej fra Staden Venedig med hvad de havde fornøden til nye Ladninger. Saadanne og deslige flere Venetianernes Fordeele havde Genueserne at skylde paa, naar der blev talt om den Lykke og Lyslighed, de havde ladet slippe af Hænderne; Og de kunde i visse maader skylde derpaa med god Føje. Bombardæ vare vel brugte og bekjændte i Italien tilforne; Men dog aldrig saa stærk nogenstæds tilforne brugte, som nu i denne Krig. Og just derfor, da heele Europa blev curieus, og vilde vide ved hvad Middell det tilforne saa stolte, men nu i alles Tanke forlorne Venedig var dog sluppen af saadan

saadan Fare, bleve Bombardæ over alt berømmede, og denne Løf-
kens Forandring deres Virkning allene tilskreven. Denne Tale spred-
de sig ud, og kom i mange Bøger at staae. Jo. Baptista Egnatius,
som var selv en Venetianer, men fød næsten 100 Aar efter den
Tid, skriver: "Genuensi bello primum à Germanis Venetias tormenta im-
portata fuerunt, quæ defendendæ libertatis Venetæ præcipua fuere
causa." Havde hand ickens ladet dette *primum* ude, var det øvrige
vel useilbarlig rigtigt. Kort at sige, Skribenterne havde ingen uret,
naar de skreve, at Venetianerne bekomme Bombardas fra Tyskland;
Men dem fattedes at vide, det begge Benedigs Fiender, Genueser
og Paduanerne, havde paa deres Side ogsaa havt Bombardas, om
ikke i saa stor Mængde. Flavius Blondus, som omtrent 40 à 50 Aar
efter samme Krig skrev sin Historie, haver vel meest contribueret til
de sildigere Skribenters Bildfarelse. Hans Ord i den 20de Bog,
nemlig disse: *Fuerunt jam tum Venetis usui novum Bombardæ instrumentum;*
item i den 21de som jeg i det Foregaaende har anført, har siden
forført Platinam, Machiavellum, Polydorum, Justinianum &c.
og derpaa have alle andre folget efter. Blondus har levet indtil an.
1463. og hans sidste Verk som kaldes *Roma triumphans*, er dediceret
til Pio II. som blev Pave an. 1458. Udi dette Verks 6te Bog ta-
ler hand endnu om Bombarda, quod *anno nondum centesimo inventa fue-
rit, Teutonicum munus Venetis delatum, quando Genuenses in Clugia clausi à
Venetis obsidebantur.* Saa mange igientagne Vidnesbyrd af denne ene
Skribent, stunes mig at have meest contribueret til Bildfarelsen:
helst da alle de andre ere yngre. Laurentius Valla, der levede paa
samme Tid som Blondus, lider Uret, naar hand paaberaabes, som
Vidne om denne Ting. Thi hvad har hand vel skrevet? Intet, u-
den til at forklare, i sine Elegantiis, hvorledes de Adverbia *Nuper* og
Jampridem bruges, haver hand satt til Exempler: *Nuper inventa est
machina, quam bombardam vocant, id est, non multo tempore abhinc. Jam-
pridem bombardam in usu est, hoc est, jam aliquanto abhinc tempore.* Nu er det
jo bekiendt, at *Nuper* i slige Talemaader ick bemærker just en Tids Kort-
hed, men at Tingen der tales om at være opfunden, og kommen i Brug,
er noget som sidst er bleven gængse. Hvorfore da Poggius kom frem, og
gjorde Vallæ en Chicane over dette *Nuper*, udi Mening at det altid maatte
betyde

betynde tempus paulo ante præteritum, sif hand saadant et Svar af Val-
la: Hoc facit imperitia tua, Pogi, qvi sentis *Nuper* significare tempus
"paulo ante præteritum, quam significationem adverbii dudum in
"Elegantius tradidi, & *Nuper* complecti multa aliquando secula, ut Cicer. de
"Divinat. *Neque ante Philosophiam patefactam, quæ nuper inventa est, hæc*
"de re communis vita dubitavit. Idem de Amicit. *Neque enim assentior iis,*
"qvi nuper hæc differere cæperunt, cum corporibus animas interire. &c. &c.
"Antidot. in Pog. lib. 2, pag. 298.

Første Tillæg

om de Ord

Krud og Byffe.

Før havde jeg, medens jeg skriver om Krudets Ælde her i
 Danmark og andenstæds, forglemt at tale et par Ord om
 det Navn, som vi Danske i vores Sprog have dertil, at vi
 kalde det Krud, da vore Naboer, de Tydske, kalde det Pulver,
 Büchsen Pulver, Schieß-Pulver. Men dermed skal jeg snart faae
 afgjort. Büß-Kruydt har mand kaldet det i Neder-Tydsken; og
 Büß-Kloot, en Kugle. Fremmede Vahre har mand i Danmark
 gierne ladet beholde deres fremmede Navne. Alle Aromata og Spe-
 cerier have i det ældste Tydsk havt Navn tilfælles med Urter, og ere
 almindeligen kaldet *Chrut*, eller *Chriut*; hvoraf Kryderie endnu siges.
 Notkerus *Psal. 44. v. 9. Stang diuvero Chriuttero, hoc est, Stank eller*
 Lugt af dyrebare Kryderier. Kruyd-Koeck, en Peber-Kage; Kruyd-
 horenken, et Kræmerhuus, Kruyd.Winckel, en Urte-Bod ic. I sær
 siges Ordet *Krud* om det som er smaaestodt, ex. gr. Orme-Krud,
 Nyse-Krud, Rotte-Krud. *Kruydssteen, en Morter, paa Hollandsk.*
 Men at vi Danske have siden appropieret *Krud*, allene til pulve-
 rem tormentarium, og ikke sige Ordet heelt ud, som i gamle Dage,
 Byffe-Krud, er efter vores Landsmænds sædvanlige Viis, i at kap-
 pe Ordene af, for at skaane deres Mund og Bæir; Hvorpaa mand
 finder flere Exempler, af hvilke jeg paa et andet Stæd haver nævnt
 P p
 nogle,

nogle, saasom Vante (vestmentum) pro Saand-Vante; Klud, (pannus) pro Halsklud; Dug (pannus) pro Bord-Dug; (thi vi have ogsaa Hals-Dug, Svede-Dug, Næse-Dug) ic. ic. Flint (silex) i stæden for Flinte-Byffe, som den kaldtes i gamle Dage. ic. ic. Smidlertiid finder mand ligeledes i gamle Høy-Tydske Skrifter, Kraut for Büchsenpulver: Kraut und Loth. Artigt nok er det, at Grækerne komme herudi overeens, ikke med Italiæner og Franske, (der kalde det *polvere* og *poudre de Canon*.) men med de Tydske og os, i det at Byffe-Krudet heder hos dennem *Βολώνη*, som mand seer hos Ducas, i hans Histories 34. 35. og 38. Capitler, ja flere stæds. Hvoraf kand sluttes, at de første der have ført Krudet ind hos dem, maae have været Tydske.

Hvad det Ord Byffe anbelanger, da er dette, efter de fleestes Meening, af det Latinske og Grækske Pyxis. Felix Malleolus haver erkjændt det samme, omendstiondt hand fingerer et andet Ord til en Byffe, nemlig *Ficium*. Og førend hannem, haver Laurentius Byzynius, Cancellarius novæ Vrhis Pragensis, i hans *Diario Belli Hussitici*, som Cancellor de Ludewig har udgivet, kaldet Byffe-Krud *Pulverem pixidum*. (Ludew. *Reliqv. Mss. Tom. VI. pag. 172.*) Achilles Gassarus kalder ligeledes Bombardas *Pixides*. Bilibaldus Pirckheimer in *Histor. Belli Helvet. lib. 2.* "Non parvam *pyxidum*, (Bombardas Itali "à sono vocant,) copiam cum Magiftris & pulvere mittit sulphureo." Og siden efter: *Duas etiam pyxides*, qvas colubrinas vocant, perdiderrant. Büffen i Tydsk bruges ogsaa for store Canoner og Bombardis i Königshovens Strاسبorgiske Krønike, og i mange andre Bøger. Meere kand læses hos du Cange in v. *Pixis*. I den Matricul eller det Anslag, som blev gjort i Kæyser Friderici III. Tiid an. 1467. paa en Armee af Tydskland imod Tyrken, hvortil Kæyseren og hver af Fyrsterne skulde give sit Contingent, staa saaledes: Item, Unser Herr der Kæyser soll haben 14. Stein-Büchsen zum Streit, und eine grosse Büchse, und darzu 24000. Pfeil. Item, der von Saltzburg, Hertz. Ludwig, Hertz. Sigmund von Oesterreich, die Oberherrn, ihr jeder soll haben ein Wagen-Püchsen, und 6000. Pfeil. Ligesaa skulde og Saren, Brandenburg, Mæynk, og Pfalz Gr. hver have ein Wagen-Büchse, und 6000 Pfeil. Og

Og til sidst: Es soll auch ein jeder sein Volck sonst mit Harnisch, Püchsen, Strainen, Pulver, und anderen Wehren, nottortfichtlich versehen. Og siunes det ogsaa, at mand her saavel som i andre Skrifter af de Tider haver ikke brugt det Ord Kuglen, men kaldet demnem Strainen, enten de vare ferrei, plumbei, eller saxei. Men at komme igien til Byffer, da ere de vist nok kaldede saaledes af *Pyxis*. Imod denne Oprindelse til Ordet have andre erklæret sig; og meent, at det kommer af det Italiænske *Busa*, foramen. Auctor til de Zürichsche Merckwürdigkeiten, (som er an. 1742. tredje gang oplagt,) siger pag. 575. "Es komt der Nahm Büchs her, von den Italiänischen Worte *Busa*, so ein Loch bedeutet, weil in der Büchs das Feuer durch ein Löchlein in das Rohr tringet, und das Pulver anzündet." Men usfridigen er det udaf gammel Tydsk; Helst mand finder at en aflang Dose, som endnu hos de Tydske og Danske kaldes en Byffe, i gammel Engel-Saxisk heder *Box*. I det Engel-Saxiske *Novo Testam.* er ἀλάβαστρον μύρα *Lucæ VII. 37.* oversatt *Sealf-Box*. Og i Ælfrici ældgamle *Glossario* treffer mand, inter nomina vasorum, *Bixen-Box*, en Byffe af Burdom. At nu Ordet, Büchse, skulde været brugt om de gamle Steenblider, *Tormentis* og *Balisticis*, førend mand fik Krud og Canoner, det hverken rimer sig, ey heller skal mand finde noget rigtigt Exempel derpaa. Og bør ingen at lade sig herudi forføre af de nyere Skribenteres Uvidenhed, som, for Exempel, naar den som haver oversatt Joan. Garzonis Bononienfis *libros duos de Bellis Friderici Admorsis*, paa Tydsk, trykt til Nürnberg. 1546. in 4. mælder, i den Frenbergiske Beleyring, tvende gange, at Landgr. Friderich beskjod Staden mit Büchsen: Hvor dog i Originalen in genlunde havet eller nævnet *Bombarda*, men allene *Tormenta*, *balista* & *catapulta*. Et sic de ceteris.

Andet Tillæg

Om

ERLAND CALFS

sidste Uffald

fra

Kong WALDEMAR.

Sndeligen haver jeg endnu en liden Artikel tilovers, den jeg, for ey at afbryde min Hoved-Materie, haver med Flid opsatt til Slutningen, som er at giøre nogen Historisk Anmærkning ved det for anførte Riber-Bref af an. 1372. Efter som samme, foruden den betydelige Observation om Byffe-Krudet, giver os endogsaa nogen Oplysning tilhaande, til Kong Waldemari IV. Historie, udi de Aaringer, hvor Hvitfeld og alle andre have end ikke optegnet det allerringeste. Jeg haver undertiden mundtlig, ja vel og eenstæds skriftlig, beklaget, at høy-bemældte Konges Historie er meget mager og ufuldkommen skreven, ikke fordi at den velfortiente Rigs-Canceller Hvitfeld jo havde ynsket at skrive den meget bedre, men fordi hannem har fattest paa indenlandiske Optegnelser og Documenter dertil, som os fattes endnu i denne Dag. Hvorfore og hvert et stykke Brev, og hver en passage udi Udenlandiske Kroniker, (thi af Indenlandiske gamle have vi desværre ingen,) som kand være at overkomme og dertil holdes tienlige, maae agtes dyrebar. Mine Anmærkninger blive da ved bemældte Brev disse:

Efterdi her nævdes om tvende stridige Partier, hvoraf Hr. Erland Kalf og Riber-Borgere vare paa det ene, og Slottet Gram holdte

holdte det andet Partie, saa spørges, hvo disse Tvende vare? Herpaa falder at svare, at Ribe var den Tiid i de Holstenke Grævers Bold, som Hr. Erland Kalf nu paa nye havde slaget sig til, og forladt Kongen: Og dette hans sidste Uffald haver Hvitfeld slet intet vidst af at sige. Gram Slot, som bemelte Kalf havde nogle Aar tilforne opladt til Kongen, havde Kongen siden betroet til en anden Hovedsmand, der var redelig sindet, og holdte sin Herre det til troer Haande. Saaledes var nu immer Fende og Uvenskab imellem Ribe og Erland Kalf, saasom Holsternes Tilhængere, paa den ene, og Gram-Slot paa den anden Side.

Kong Waldemar var en høyhiertig, ærefier og flog Regenter, men derhos noget streng. Hand havde taget Riget i en bedrøvelig Tilstand, adspiltd, giældbunden, og forpantet. Hand havde i lang Tiid nok at giøre, med at faae det meeste igien samlet, faae Creditorer og Pandthavere udløste af Provincker, Slotte og Amtter, og bringe Holsterne, samt Hænsfæstæderne, hvilke altid hellere saae Riget i en svag Tilstand end i Velmagt, sig fra Halsen. Til alt slikt at bestyre, udtrævedes store Penge; ikke at tale om hans Bygninger, og anden slags Magnificence. Men til Penge at opbringe, brugte hand undertiden de Middell, som ikke vare efter Almuens, langt mindre efter den selvraadige Adels Sind. Derover var ikke længe tillige nogen ret Fortrolighed imellem Herren og Undersaatterne, og det hand regerede, regerede hand mestendeels med Evang. Jylland var seldden volig under denne Konge, og de Holstenke Græver havde, fra hans ulykkelige Hr. Faders Tiid, uagtet den Forandring som siden foregik, immer beholdt derinde deres Partie her og der, og toge sig de Misnoiede an ved hver en Lejlighed. Til dennem sloge sig og ey allene de Oprørske af Adelen, med deres faste Herre-Sæder, men ogsaa viffe Kiøbstæder og rebellerede trende adskillige gange. Hvitfeld fortæller da, at udi det Oprør i Jylland anno 1359. faldt, iblant andre, Hr. Erland Kalf, Ridder, Kongen fra; Hvorved Holsterne bekomme Niber-Huus, som bemelte Kalf havde inde, og de gave ham der i stæden Møgel-Tønder og Gram i Forlening. Men Aaret derefter lod Kalf forsone sig med Kongen, og faldt han-

nem til igien, med alle tre Slotte, Ribe, Møgel-Tønder og Gram. Hvilket gav Konning Waldemar Anledning til denne Skient. "Atterdag, Kalf er en god Ko, I fior gik hand bort som en Kalf: Nu er hand, som en Ko, kommen igien med To." I begge Editioner af Hvitfeld, baade den gamle og den nyere, staaer dette uret interpungeret, nemlig saaledes: "Da sagde Kong Waldemar Atterdag: Kalf er en &c." Men det bør adskilles saa: "Da sagde Kong Waldemar: Atterdag! Kalfer &c. Udi den Holstenske Krønike, som Leibniz har ladet trykke, sidst i sine *Accessionibus*, staaer en endnu større Bivdel; hvor det lyder: "Tunc Rex derisorie dixit: *Tergaghe bonus vitulus est, cum duobus castris abibat, ut bos cum tribus rediit.*" Mand skulde længe drømme til, hvad dette *Tergaghe* vilde sige? Men en Dansk, der har læst Hvitfeld, behøver ingen Fortolkere; og hvo seer ikke, at dette *Tergaghe* skal hede *Atterdag*? som var Konning Waldemars daglige Mundheld, et slags exclamations Ord, eller Sed; Ligesom Konning Henrich den IV. *Ventre-saint-gris*. Hvitfeld forklarer det, *At er dag*, ligesom hand vilde sige, at Dagen skal vel give alting tilkiende. Forbemeldte Holstenske Historie-Skrivers Forklaring over Erland Kalfs Tilnavn vil jeg og ey forbigaae, allerhelst for den lærde Opliusnings skyld, som derved følger, om Jydernes Navn og Herkomst, og visse- ligen ikke forekommer i hver Bog. Hand skriver saaledes: "Hoc no- men hujus militis *Calef* est nomen Judaicum. Nam Judæi hoc no- mine vocantur." (Uden tvivl sigter hand til Caleb, Jofvæ Staldbroder.) "Item Jesse est nomen Judaicum; & terra vocatur Jutzia; & ipsi inhabitantes Juten. Et nomen Regni Daniæ inhabitantium Dani, a nomine Judaico Dan. Et istis nominibus arguitur, & verisimiliter præsumitur, quod antiqvitus Dani, & præsertim Juten de Judæis sunt orti de tribu Dan; unde Antichristus dicitur nasci futuris temporibus." Det beste Stykke lader jeg tilbage, som lærer os, hvorledes den Colonie af Jøder er kommen ind i Jylland; Og kand det best læses hos Auctorem selv; Nam dulcius ex ipso fonte bibuntur aquæ.

Siden finder mand, at i samme Aar 1360. er Erland Kalf bleven satt i Rigens Raad, og haver forsegleet Breve med Kongen, Bis-
koper-

skoperne og de andre Raad. Saa haver hand ogsaa været med paa Kongens Begne, i det Aar 1365. at slutte og forsegle et Forlig imellem Kongen og de Holstenske Græver, som skeede til Kolding. Sa der findes ingen Forandring at være skeet med hannem, førend nogen Tiid efter at det sidste store Oprør var paakommen, hvilket yppedes i det Aar 1368. Hvitfeld fortæller om dette Oprør pag. 597. edit. in 4to. da de anseeligste Jydske Raad og Adel forbunde sig med Græverne af Holsten, Hertugen af Synder-Jylland, og de Wendiske Stæder; og der indtraadde i samme Forbund ogsaa Hertug Albret af Mecklenborg og hans tvende Sønner, item Konning Albret af Sverrige; allesammen imod Kong Waldemar. Hvorudover Kongen i samme Aar, (og ikke an. 1369. som Hvitfeld siger,) drog ud af Danmark, satte Herr Henning Podebusch til sin Statholder eller Hovedsmand over Riget, og befalede ham at forsvare det paa best-mueligste Maade, i sær at arbejnde derhen, at faae det bemeldte Forbund adskildt og gjort et Skaar deri, ved Forlig med de Wendiske Stæder, saa got som Tiden det tillod og det skee kunde. Kongen blev saa borte en god Tiid, besøgte Paven, og Kæyser Carl IV. hos hvilken sidste hand indfandt sig til Prag anno 1370. Om hand er hjemkommen igjen, som Hvitfeld skriver, i Aaret 1371. for at ratificere det Forlig med Hærsestæderne, som Herr Henning Podebusch og de andre Raad havde indgaaet i hans Fraværelse Aaret tilforne, lader jeg staae derhen. Thi hvad det store Segl angaaer, da er rimeligt, at hand havde det med sig, hvor hand reyste. Der findes ellers ikke det aller-mindste optegnet at være passeret i Danmark, enten i dette Aar 1371. ey heller i de tvende efterfølgende 1372. og 1373. Hvitfeld springer over disse tre Aar, og tier gandske stille, undtagen hvad hand mælder i saa Linier om St. Birgete i Sverrige, saa og hvorledes Hamborger-Nu smagede. Men Meursius er alt for artig: Hand siger, at disse Aar bleve *per quietem transacti*; ret ligesom hver Mand havde lagt i Dvale, eller Kongen saavel som Undersaatterne passeret deres Tiid, i Fred, Fryd og gode Dage: Da dog Riget var fuldt af Oprør og Freds Forstyrrelse, og des imidlertid mange Forandringer maae have tilbraget sig, inden at Kongens Partie fik omsider Overhaand. Hvorledes Hr. Erland Kalf haver imidlertid ført sig op, finder mand

ikke

ikke heller i vore Historier; undtagen for saa vidt, at hans Navn staaer ikke i nogen af de Forbindelser, som bleve giorte imod Kongen i Aaret 1368. Dog alligevel haever hand siden slaget sig til Partiet, forstrakt Græverne af Holsten Penge, paa Aalborg-Huus Lehn og andet Pant: Og endeligen først i Aaret 1372. annammet Niber-Huus og dets Lehne af Græverne, paa saadanne Vilkor, som hans efterfølgende Forpligt, der ligeledes er tagen ex Originali, udviser:

Omnibus præfens scriptum cernentibus ERLANDUS KALF, Miles, JACOBUS KALF, filius suus, Salutem in Dno. sempiternam. Præsentibus facimus notum & futuris, latores præsentium Illustres Dominos, Dominos nostros prædilectos, HINRICUM & NICOLAUM, fratres, Holtzaciæ & Stormariæ Comites, nobis & nostris heredibus Castrum suum Ripense, una cum provinciis, dictis *Leen*, ipsi Castro adjacentibus, ad fideles manus assignasse, nomine suorum ipsorumque heredum digne providendum: Tali præhabita conditione, quod quamdiu nos in dicto Castro Ripensi ipsorum Dominorum sumus officiales, quicquid ipsis emutuaverimus, hoc est dicere, *wat wy en wynnet*, hoc totum super castrum Aleburgh, & super alia pignora, quæ ab ipsis Dominis Comitibus habemus, prout in litteris suis apertis, nobis super illis datis, expressius edocetur, & nihil super Castrum Ripense præfatum, nec super provincias illi castro pertinentes computare debeamus. Sed quandocunque dicti Comites, HINRICUS & NICOLAUS, vel unus illorum seu eorum heredes ipsum Castrum Ripense a nobis aut ab uno nostrorum seu ab heredibus nostris exegerint, tunc statim ipsis Dominis Comitibus prædictis, quando volunt, vel uni illorum aut heredibus suis, ipsum Castrum Ripense, cum provinciis suis, vel quos voluerint illud nomine suorum habere, quantum pro nobis & nostris heredibus, liberum & solutum, nos & heredes nostri, absque excusatione & arte prava quibuscunque resignemus; Nisi illud

Castrum, quod Deus avertat, a nobis vel heredibus nostris, absque prava arte, cum vi contigerit devinci vel privari. Datum Anno Dni. MCCCLXX. secundo, craftino Conversionis Sancti Pauli Martyris, Sub sigillis vz. Ripis.

(L. S.)

(L. S.)

Dette skeede da, som sees udaf Brevets dato, in Januario. Hvor efter hand siden har søgt at bemægtige sig Gram: Og derom formælder det andet Brev, om Claus van Rüne og Byffe-Krudet, der er dateret Dagen efter St. Hans Dag. Hvad ellers Riberhuus anbelanger, da kunde de, som læse Hvitfeld med nogen Agtsomhed, læt falde paa de Tanker, at samme Slot og Bye var endnu udi Kongens Bold anno 1370. efterdi een af de Kongelige Raad Fife Moltike kaldes derudi Høvedsmand i Ribe, udi det Fordrag, der blev sluttet bemeldte Nar imellem Danmark og Hænsfestæderne. Men dette er en Trykkeseyl hos Hvitfeld, hvor der i stæden for Ribe skal staae Nebbe; ligesom der staaer i Stædernes Ratification paa samme Fordrag, dateret an. 1371. den 28. Octobr. og som mange andre dertil hørende Breve i Archivet bevidne. Altsaa kand ikke vides, just paa hvad Tiid Græverne af Holsten have faaet Ribe ind, imellem an. 1368. og an. 1372. in Januario, da Hr. Erland Ralf bekom det til Lehn af dennem. Udi trykte Bøger, og i sær udi Sl. Dr. Peder Tarpagers *Ripis Cimbricis* søger maud forgiæves om det slags Underretning; Saa som gandske intet der haves om alle de nu ontalte Forandringer, eller andet saa gammelt til den verdslige Historie hørende, naar mand undtager de udi den 3die *Sections* 9de Capitel indførte Riber-Byes Privilegia af de gamle Konger, fra pag. 685. til 693. Og iblant disse samme Privilegia ere tre Stykker, alle tre af an. 1326. hvilke velbemældte Sl. Editor tilskriver Kong Waldemaro IVto. Enhver seer vel, foruden min Erindring, at disse Breve dog ingenlunde ere af

vores nu omtalte Kong Waldemar Christopherson, Dronning Margaretes Herr Fader, men af Waldemaro Slesvicensi, som vore Danske Historici kalde Anti-Regem eller Uster-König, fordi hand blev udvalt og antagen til Konge imod Kong Christopher II., hvilken døde ey førend an. 1333. Om nu Dr. Tervager har meent at denne Waldemarus Slesvicensis kunde hede Waldemarus IV. i henseende til Kong Waldemari II. Søn, som, fordi hand ey var allene udvalt men og kronet til Konge, kaldes af nogle Waldemarus III. saa skulde jo ogsaa deraf følge, at den sidste Kong Waldemar Christopherson maatte da endeligen hede Waldemarus Vtus, som hand dog hos ingen af vore Skribentere er nævnt. Hvittfeld kalder ham den Sierde, i henseende til Waldemari II. Søn, som hand nogle gange i Historien har kaldet den Tredie. Men Crantzius, Pontanus, Meursius, og flere, nævne ham bestandigen *Waldemarum ejus nominis Tertium.*

